

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для студентів факультету іноземних мов

Кропивницький – 2021

УДК 81.Укр.

К 26

ББК 81'.272 (477)

Л 43

Укладач: Лелека Т.О., кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики

Рецензенти:

Снісаренко Я.С., кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Іваненко Н.В., кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Загальне мовознавство. Навчально-методичний посібник для студентів факультету іноземних мов. – Кропивницький, 2021. – 120 с.

Навчальний посібник спрямований на формування у студентів знань, умінь та навичок у рамках вимог діючої програми з курсу. Присвячений розгляду базових тем із курсу мовознавства і містить їх короткий огляд, який супроводжується вправами для практичного засвоєння розглянутого матеріалу. Подані теми рефератів, тести для самоконтролю, термінологічний мінімум та список рекомендованої літератури сприятимуть інтенсифікації самостійної роботи студентів у межах курсу “Загальне мовознавство”. Для студентів-філологів та викладачів іноземних мов.

Рекомендовано до друку методичною радою
Цentrальноукраїнського державного
педагогічного університету імені
Володимира Винниченка
(протокол № 4 від «16» червня 2021 року)

© Т.О. Лелека 2021

Передмова

Курс „Загальне мовознавство” закладає основи лінгвістики, розпочинає низку лінгвістичних дисциплін, які заплановано для вивчення студентом-філологом в університеті.

Це пропедевтичний (попередній) курс, головна мета якого — готувати студента до входження у предмети лінгвістичного циклу.

Дисципліна „Загальне мовознавство” важлива для філолога-початківця: протягом першого року навчання студент має засвоїти багато таких нових понять та уявлень, на які спирається вивчення наук філологічного циклу в наступні студентські роки.

Курс „Загальне мовознавство” має першорядне значення у справі підготовки висококваліфікованого спеціаліста-філолога.

Завдання курсу ознайомити студентів з початковими знаннями з теорії лінгвістики, підготувати їх до свідомого сприйняття у майбутньому матеріалу всіх предметів мовознавчого циклу.

Вивчення загального мовознавства спрямоване на формування загального лінгвістичного кругозору початківців. Розрахований на творчу самостійну роботу, найбільш ефективно сприяє розвитку спостережливості та самостійності мислення, тому не має на меті деталізацію інформації.

У відповідності з цим особливого значення надається формуванню у студента-філолога запасу основних термінів мовознавства, які вивчаються з урахуванням реальних можливостей сприйняття першокурсниками нової інформації, використання навчальної, наукової та довідникової літератури.

Загальний напрям викладання формується у цьому важливому руслі. Він закладає основи теоретичних знань і в той же час сприяє на початковому етапі свідомому практичному оволодінню іноземними мовами, чому допомагає притаманний цьому навчальному предмету зіставний (компаративний) характер; коли, насамперед, порівнюються факти української, російської, англійської (або німецької, польської) мови у межах, передбачених пропедевтичним характером курсу й обумовлених рівнем володіння мовами.

Основна мета курсу — підготовка студентів до свідомого, осмисленого засвоєння української та іноземних мов.

Основне завдання курсу — ознайомити студентів з основами загальнолінгвістичних знань, принциповими положеннями теорії мови, найважливішими методами і прийомами дослідження мовних явищ.

Основна проблема курсу — розкриття системного характеру мови як багатоаспектного явища, виявлення мовних законів і закономірностей.

Протягом вивчення курсу **студенти повинні оволодіти:**

- системою загальнонаукових та лінгвістичних термінів;
- теоретичними основами аналізу мовних явищ;
- теоретичними знаннями з основних мовознавчих проблем:
 - сутність, природа і функції мови;
 - походження мови та закономірності її розвитку;
 - взаємозв'язок мови і мислення;
 - мова і суспільство;

- структурні елементи мови;
- виникнення та основні етапи розвитку письма;
- генеалогічна і типологічна класифікації мов;
- методи лінгвістичних досліджень;
- зв'язок мовознавства з іншими науками, його практичне і теоретичне значення.

Студенти повинні набути навичок:

- практичного аналізу конкретних явищ мови;
- свідомого використання лінгвістичної термінології.

Засоби навчання: лекції, семінарські та практичні заняття, самостійна робота студентів.

Навчальна програма курсу «Загальне мовознавство» реалізується шляхом досягнення практичної, освітньої, пізнавальної, розвивальної та соціальної компетенцій. **Практична** полягає у формуванні загальних і професійно орієнтованих **комунікативних мовленнєвих компетентностей**; **освітня** – у формуванні загальної компетентності (декларативних знань, умінь і навичок, розвитку здібностей самостійного навчання), що дозволить ефективно спілкуватися в академічному та професійному середовищі і продовжити навчання після отримання диплома про вищу освіту. **Пізнавальна** компетенція полягає в залученні студентів до таких видів діяльності, які активізують і розвивають увесь спектр їхніх пізнавальних здібностей. **Розвивальна** – допомогти студентам у формуванні **загальних компетентностей** з метою стимулювання особистої мотивації, зміцнення впевненості студентів як користувачів мовознавчою термінологією, а також позитивне ставлення до вивчення мови. **Соціальна** – сприяти становленню критичного самоусвідомлення, вміння спілкуватися та робити вагомий внесок у міжнародне мовознавче середовище. **Соціокультурна** – досягати широкого розуміння важливих міжнародних соціокультурних проблем для того, щоб діяти належним чином у різноманітних професійних та академічних ситуаціях.

Самостійна робота студентів передбачає опрацювання основної та додаткової літератури, її критичний аналіз, систематизацію, конспектування, складання планів, тез за навчальними темами для підготовки до семінарських та практичних занять. Виробленню практичних навичок самостійної роботи сприятимуть завдання і запитання для самоконтролю, які вміщені після кожного розділу, а також блок навчальних практичних завдань. Їх проблемний, а не лише репродуктивний характер має сприяти активізації розумової діяльності студентів під час вивчення курсу, виробленню вмінь та навичок аналізу мовних явищ.

Система контролю й оцінювання знань, умінь та навичок студентів з навчальної дисципліни складається з поточного та підсумкового контролю.

Поточний контроль передбачає:

- перевірку та оцінювання знань студентів під час семінарських занять;
- перевірку вмінь та навичок під час практичних занять;
- проведення тестувань, інших контрольних робіт після вивчення окремих тем.

Підсумковий контроль здійснюється у формі іспиту після вивчення курсу.

Контрольні завдання, наведені в посібнику, є орієнтовними і покликані перш за все забезпечити функцію самоконтролю. Їх виконання дозволить студентам глибше засвоїти теоретичні положення курсу, використати на практиці набуті знання, а також свідомо оцінити їх рівень, скорегувати при потребі власну навчальну діяльність.

Серед **практичних завдань**, поданих у посібнику, значна увага приділена активним формам навчання, або засобам педагогічного стимулювання, що є складовою інноваційних технологій, — проблемним завданням, навчальним дискусіям, мовним іграм і змаганням. Їх виконання сприятиме інтенсивному засвоєнню знань, розвитку активності і самостійності студентів, піднесенню рівня їх мовленнєвої культури. З цією ж метою більшість питань, винесених на обговорення під час **семінарських занять**, рекомендовано опрацювати за груповою технологією.

Структурування навчального матеріалу курсу «Загальне мовознавство» у пропонованому посібнику дійсно за **тематичним принципом**. Зміст кожного тематичного блоку охоплює:

- тематику і ключові питання лекційних занять;
- плани практичних занять;
- теми для самостійного опрацювання студентами;
- питання для обговорення на семінарських заняттях;
- теми рефератів і лінгвістичних повідомлень;
- термінологічний словник-мінімум до кожного розділу;
- запитання і завдання для контролю і самоконтролю;
- блок практичних завдань;
- засоби контролю (тести, термінологічні диктанти тощо);
- список рекомендованої літератури.

ТЕМАТИЧНИЙ БЛОК 1

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ

Мета вивчення: ознайомити з предметом і проблемами курсу "Загальне мовознавство".

Провідна ідея: мовознавство — одна з найважливіших суспільних наук.

Основні проблеми: лінгвістика як наука. Місце лінгвістики в системі наук. Основні розділи мовознавства. Методи мовознавства.

Термінологічний мінімум: загальне, конкретне, прикладне мовознавство; описовий, структурний, порівняльно-історичний, зіставний методи, дистрибутивний, компонентний, трансформаційний аналіз, аналіз за безпосередніми складниками.

План

1. Мовознавство як наука, його об'єкт, предмет і методи. Місце науки про мову в системі наук. Зв'язки мовознавства з іншими науками. Філологія. Лінгвістика.

2. Загальне та часткове мовознавство; теоретичне і практичне мовознавство. Прикладне мовознавство.

3. «Загальне мовознавство» як навчальний предмет, його об'єкт, завдання та зв'язки з іншими мовознавчими дисциплінами.

4. Поняття про методи мовознавства. Синхронічне й діахронічне вивчення мови. Поняття про дискурс. Гендерне мовознавство. Когнітивістика. Сучасні теорії комунікації. Психолінгвістика. Сугестивна лінгвістика.

Література:

Основна

1. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. К., 2000. С. 7-17, 34-36.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. К., 1996. С. 6-25, 56-66, 198-206.
3. Головин Б. П. Введение в языкознание. М., 1963. С. 4-24, 189-205.
4. Маслов Ю. С. Введение в языкознание. М., 1987. С. 4-32.
5. Кодухов В. И. Введение в языкознание. М., 1987. С. 6-11, 16-44.
6. Дорошенко С.І., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. К., 1974. С. 5-23.

Додаткова

8. Реформатский А.А. Введение в языковедение. М., 1967. С. 44-53.
9. Ющук І. П. Вступ до мовознавства. К., 2000. С. 5-8.

Питання для самоконтролю

Дайте визначення мовознавства.

Охарактеризуйте предмет мовознавства як науки.

У чому полягає різниця між конкретним і загальним мовознавством?

Чим відрізняються теоретичне і прикладає мовознавство?

Охарактеризуйте методи дослідження мови.

У чому полягають зв'язки мовознавства з гуманітарними науками?

Розкрийте зв'язки мовознавства з природничими науками?

У чому полягає сутність порівняльно-історичного методу?

Розкрийте суть і завдання описового методу. Де цей метод знайшов практичне застосування?

Яке практичне застосування має зіставний метод?

Чим структурний метод відрізняється від описового?

Розкрийте методику дистрибутивного аналізу.

У чому полягає суть аналізу за безпосередніми складниками?

Які інші методи використовують у лінгвістичних дослідженнях?

Теми доповідей:

Роль учених Давньої Індії і Давньої Греції у формуванні мовознавства.

Історія арабського мовознавства.

Зародження і розвиток порівняльно-історичного мовознавства.

Основні представники порівняльно-історичного мовознавства.

Розвиток зарубіжного мовознавства у ХХ ст.

Розвиток вітчизняного мовознавства у ХХ ст..

Проблеми сучасної мовознавчої науки в Україні.

Коротке викладення теми

Мовознавство, або лінгвістика (від лат. *lingua* мова) це наука про мову як суспільне явище, що служить засобом зносин людей, знаряддям творення й вираження думок, тобто як явище загальнолюдське. Мовознавство це наукова дисципліна, що займається дослідженням природи мови, її структури, функціонування та розвитку. Предметом мовознавства є мова у всіх формах її прояву.

Мова на сучасному етапі розвитку науки розглядається як складна багаторівнева знакова система, що використовується людьми в цілях спілкування (обмін інформацією, волевиявлення), фіксації та збереження інформації.

Залежно від проблем і мети вивчення мовного матеріалу мовознавство поділяється на загальне і часткове.

Загальне мовознавство — це теорія науки про мову, що спирається на філософське розуміння природи і суті мови. Воно вивчає різні мови світу в їхньому давньому і сучасному стані для з'ясування загальнолюдських властивостей мовного процесу.

Загальне мовознавство вивчає: 1) проблему предмета лінгвістики; 2) проблему місця мовознавства в системі наук; 3) методи проведення лінгвістичного дослідження; 4) проблему класифікації існуючих мов світу; 5) систему та структуру мови.

Часткове мовознавство — це наука про конкретну мову (російську, українську, англійську, німецьку та ін.), які використовуються як засіб спілкування.

Лексикологія — це розділ мовознавства, що вивчає лексику, тобто словниковий склад мови. Семасіологія та ономасіологія, етимологія, фразеологія, ономастика та лексикографія є підрозділами лексикології. Лексикографія займається питаннями складання словників.

Грамати́ка — це галузь мовознавчої науки, яка вивчає будову мови. Грамати́ка складається з двох розділів: морфологія та синтаксис.

Кожен з розділів мовознавства може розглядати мовний матеріал у загальному та частковому плані, на підставі чого виділяють: загальну і часткову фонетику, загальну і часткову лексикологію, загальну і часткову граматику.

Сучасна лінгвістика складається з багатьох шкіл і напрямків. Більшість з них пов'язані з іншими науками:

- ◆ філософія мови з філософією;
- ◆ історична лінгвістика з історією;
- ◆ лінгвокраїнознавство з географією та етнологією;
- ◆ лінгводидактика з педагогікою;
- ◆ психолінгвістика з психологією;
- ◆ нейролінгвістика з нейрофізіологією;
- ◆ соціолінгвістика з соціологією.

Залежно від об'єкта дослідження всі науки поділяються на суспільні та природничі. До суспільних наук належать: філософія, історія, логіка, естетика, педагогіка, психологія, археологія, етнографія, літературознавство й мистецтвознавство. Мовознавство теж суспільна наука. Природничими науками є математика, фізика, хімія, ботаніка, зоологія, геологія, механіка й астрономія.

Мовознавство тісно пов'язано з філософією, яка становить основу світогляду і допомагає у принциповому розв'язанні таких головних лінгвістичних проблем, як суть мови, її роль у суспільстві, походження і характер розитку. Нерозривним є зв'язок мовознавства з логікою, наукою про закони і форми мислення. Для мовознавця і логіка мова один об'єкт дослідження: логік через мову розкриває закони мислення, мовознавець мовні закони. Процес мовного спілкування не можна пояснити без допомоги психології, яка аналізує процеси відображення в мозку людини об'єктивної дійсності, людські відчуття і сприймання, уявлення і думки, бажання, риси характеру, темпераменту. Взаємозбагачуючим є зв'язок науки про мову з історією суспільства. Щоб встановити походження та розвиток конкретної мови, необхідно спиратись на дані історичного розвитку носія цієї мови народу.

Для усвідомлення процесу говоріння (вимовлення звуків) треба розуміти анатомію й фізіологію органів мови. Тут стають у пригоді природничі науки анатомія і фізіологія. З фізикою, зокрема її розділом акустикою, пов'язане вивчення звуків людської мови, їхніх фізичних властивостей. Математичні методи широко застосовуються у вивченні мовних явищ, як наслідок цього, виникає окрема галузь математична лінгвістика.

Однією з ключових проблем загального мовознавства є проблема методології, тобто методів дослідження мови. Метод є системою правил і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей природи, суспільства і мислення; шлях, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні і практиці, тобто способів організації теоретичного і практичного освоєння дійсності.

Існує низка загальнонаукових методик дослідження, що використовуються в усіх без винятку науках.

Серед загальнонаукових методик виділяють:

◆ Порівняння, яке має велике значення, оскільки, порівнюючи різні форми, ми відділяємо думку від знака, що її виражає, і таким чином, вчимося краще розпізнавати різні відтінки цієї думки.

◆ Індукція є узагальненням результатів окремих спостережень. Це шлях пізнання від даних досліду до їх схематизації, та від систематизованих даних досліду до відкриття емпіричних законів.

◆ Дедукція спирається на певне положення, що постулюється, або отримується шляхом попереднього узагальнення результатів окремих спостережень.

◆ Аналіз це поділ предмета дослідження на складові частини та виділення ознак предмета для окремого вивчення.

◆ Синтез процес, що є прямо протилежним аналізу, потребує з'єднання складових частин або ознак явища, що вивчається, та дослідження його цілісного предмета.

Найдавнішим і найпоширенішим основним методом є описовий.

Описовий метод — планомірна інвентаризація одиниць мови і пояснення особливостей їхньої будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії.

Опис мови здійснюється за допомогою двох видів аналізу: компонентного та контекстного. Компонентний аналіз базується на тому, що одиниці аналізу є елементами мовної одиниці, що аналізується, номінативно-комунікативної та структурної (членування слова на морфеми, розбір речення).

Контекстний аналіз частини через ціле, тому що одиниці аналізу більше, ніж одиниці мови, що вивчаються. При контекстному аналізі досліджувана одиниця мови розглядається у контексті (для фонемі контекстом є слово, для слова речення).

Порівняльно-історичний метод базується на факті рівномірної появи компонентів мови, що призводить до одночасного існування пластів різних хронологічних зрізів. Мова не може змінюватися одночасно в усіх своїх елементах завдяки своїй специфіці як засіб спілкування. Тому й можливо за допомогою порівняльно-історичного методу відновити картину поступового розвитку та зміни мов з моменту їхнього відділення від певної прамови.

Метод базується на порівнянні найбільш усталених елементів мовних систем.

Будь-який лінгвістичний опис, пов'язаний із виходом за межі однієї мови, передбачає встановлення певних подібностей і відмінностей. Для того використовують зіставний метод. Зіставний метод сукупність прийомів дослідження й опису мови через її системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення специфіки. Цей метод застосовується до вивчення будь-яких мов споріднених і неспоріднених. Головним його предметом є дослідження структури мови в її подібностях і відмінностях. Зіставний метод спрямований передусім на виявлення відмінностей між зіставляваними мовами. Зіставний метод пов'язаний з проблематикою

мовної типології та універсалій. Мовна типологія порівняльне вивчення структурних і функціональних особливостей мов незалежно від їхньої генетичної природи.

Для встановлення структури мови і систематизації її одиниць використовують структурний метод. Структурний метод метод синхронного аналізу мовних явищ не лише на основі зв'язків і відношень між мовними елементами. Мета структурного методу — вивчення мови як цілісної функціональної структури, елементи та частини якої співвіднесені й пов'язані певною системою лінгвальних відношень.

Структурний метод реалізується в таких чотирьох методиках: дистрибутивний, безпосередніх складників, трансформаційний і компонентний аналіз.

Дистрибутивний аналіз направлений на вивчення оточення одиниці, її сполучуваності з сусідніми одиницями. Виходячи з оточення одиниці, його можна розподілити на класи з метою дослідження їхнього місця в системі мови.

Методика виокремлення безпосередніх складників полягає у поділі мовної одиниці на менші одиниць задля їхнього аналізу.

Методика трансформаційного аналізу передбачає перетворення мовної одиниці з метою виявлення її ознак.

Методика компонентного аналізу застосовується здебільшого для виявлення семантичних особливостей мовних одиниць через поділ лексичного значення на семи, найменші одиниці значення.

Розвиток методів дослідження мови тісно пов'язаний із розвитком лінгвістики як наукової дисципліни.

Високого розвитку досягло мовознавство у Стародавній Індії, що пов'язувалось з необхідністю зберегти священні (сакральні) тексти, які були написані на санскриті і передавалися усно, щоб не допустити їхнього хибного запису. Граматика Паніні (5 ст. до н.е.), праці Чандри (5 ст.) і Джайнендри (7 ст.) найважливіші з граматик, які описують санскрит. Граматика Паніні є найбільш повним і водночас дуже стислим описом мовної системи переважно на фонологічному і граматичному рівнях. Вона являє собою значно формалізовану систему-програму, яка складається приблизно із чотирьох тисяч правил (правило *sutra*). Граматика Паніні записана у формі поезії 8 томів. Автор робить багато посилань на інших дослідників мови, роботи яких не збереглися. Одним з найголовніших досягнень давньоіндійської граматичної теорії було дослідження морфологічної будови слова виділення у слові кореня, суфікса, основи. Мова санскриту відрізнялася великою кількістю флексій.

Індійська мовознавча традиція мала вирішальний вплив на формування багатьох мовознавчих традицій Азії.

Найстарішою галуззю мовознавства у Китаї було тлумачення слів. Перший тлумачний словник “Ер’я” упорядковувався кількома поколіннями вчених 3-2 ст. до н.е. Перед початком нашої ери з’явився “Фань Янь” (“Місцеві слова”) словник діалектних слів, автором якого вважають Янь Сюна. Найважливіший третій словник “Шо вень” (“Тлумачення письмен”) Сюй Шеня (121 р. н.е.) включав усі відомі автору ієрогліфи, близько 10 тис.

і вважається першим у світі повним тлумачним словником у світі. Окрім значення ієрогліфів, у ньому пояснюється його структура і походження. Прийнята

Європейська лінгвістична традиція має давньогрецькі корені. Давньогрецькі дослідження мови, на відміну від Індії, мали свій формальний апарат і власні методи дослідження, яке довгий час відбувалося в лоні філософії. Мовознавство було частиною філософії. На перший план висувалося вивчення мови як засобу пізнання. Античних вчених цікавила, з одного боку, природа мови (зв'язок між “іменем” і “річчю”), походження мови, а з іншого боку, вони, як і певною мірою індійські та китайські мовознавці, займались вивченням письмових знаків з метою навчання читанню і письму (мистецтво граматики).

Стоїки створили цілісну систему про слово в його широкому розумінні, а саме: про єдність мовлення і розуму (тобто думки), про слово як логос. Їхнє вчення про мову спирається на загальну філософську концепцію. Вони досліджували проблему загальної філософії мови, її граматичної будови, розробляли принципи опису мови. Стоїки виділяли 5 частин мови: власні назви, загальні назви, дієслова, сполучники і члени.

Олександрійська школа заклала традицію дослідження мови, яка склалася в одному із культурних центрів античності, столиці елліністичного Єгипту Олександрії в кінці 4 ст. до н.е. Період розквіту цієї школи припав на 2 ст. до н.е. 2 ст. н.е. Її представниками є Зенодот із Ефеса, Ликофрон, Олександр Етолійський, Аристофан Візантійський, Дионісій Фракійський, Харет, Диметрій Хлор, Дионісій Талікарнаський,

Справжнім основоположником античної лінгвістичної традиції вважають Аристотеля. Його трактати “Категорії”, “Аналітики 1 і 2”, “Поетика”, “Риторика” включають логічні і граматичні принципи підходу до вивчення мови, які пізніше були розвинені європейською наукою. Античну мовознавчу традицію продовжили філософські школи епохи Еллінізму в 3–1 ст. до н. е. З середини 2 ст. до н.е. починається інтенсивне вивчення мови і літератури, поетики і риторики. Антична мовознавча традиція склалася на матеріалі опису двох мов грецької і латинської, але орієнтація на дослідження реалізації у мові логічних категорій придала їй потенційно універсальний характер. Створений у її межах концептуальний устрій і понятійний апарат використовують як для опису різних мов, так і для опису найбільш загальних рис мови як особливого явища. Грецька філософія мовознавства була атомістичною. Вона базувалась на вивченні окремого слова, а в індійському мовознавстві цілісне речення розкладалося на елементи лише при граматичному описі.

Мовознавство Середніх Віків у Європі продовжувало античні традиції. Європейська мовознавча традиція розвивалась на основі так званої Тритії: латинських граматик, риторик (які включали поетики), а також логічного вчення (“Діалектик”). Ця система формувалася в основному у 6 ст.

Греко-візантійське мовознавство характеризується: 1) власною писемністю, яка відрізняється від грецької і латинської; 2) ранніми перекладами (з 5 ст.) книг священного писання і створенням канонічних мов на народній основі (старослов'янська мова); 3) більш слабким розвитком

діалектної логіки і загальної методології науки. Тенденції до синтезу західної і східноєвропейської традиції намітилися в 16–17 ст. і значно посилювалися в епоху Просвітництва.

Порівняльне мовознавство виникло на початку 19 ст. (роботи Ф.Бокка, Р.К.Раска, Я. Грімма, О.Х.Востокова та ін.).

А. Шлейхер розглядав розвиток мови з точки зору біологічних ідей Ч.Дарвіна і близько підійшов до співставлення біологічної еволюції і передачі мовної інформації у часі. Він запропонував модель послідовного поділу індоєвропейської прамови, хоча пізніше в ній було знайдено багато недоліків.

У кінці 19 ст. популярності набув так званий молодограматизм напрямок у європейському мовознавстві, який виник у Німеччині в 70-х рр. 19 ст.

Молодограматики заперечили вчення Вільгельма фон Гумбольдта про внутрішню форму мови, обумовлену національним духом народу, вчення А. Шлейхера про мову як природній організм і звернулися до дослідження мовних явищ на основі безпосереднього спостереження й індуктивного методу.

Молодограматизм відрізнявся поглядом на мову як на індивідуально-психологічне явище, яке виражається мовними засобами. Молодограматики виділили фонетику як самостійний розділ мовознавства і підняли етимологію і порівняльно-історичну граматику індоєвропейських мов до рівня точної науки. Їхніми слабкими сторонами є суб'єктивно-психологічне розуміння природи мови і недооцінювання необхідності вивчення зв'язків з суспільством, поверхневий характер історизму.

На основі (перш за все) порівняльно-історичних зіставлень 70-х рр. 19 ст. Ф. де Соссюр і І.О. Бодуен де Куртене приходять до встановлення принципів дослідження мови (насамперед, її звукової сторони) як системи. Дослідження вчених Казанської лінгвістичної школи, представниками якої був І.О. Бодуен де Куртене та його учні, заклали основи фонології і морфології.

Незалежно один від одного І.О. Бодуен де Куртене і Ф. де Соссюр прийшли до протиставлення двох аспектів лінгвістичної науки: 1) синхронії як аспекта лінгвістичного дослідження, що передбачає вивчення стану певної мови у даний конкретний невеликий відрізок часу, протягом якого мова начебто не змінюється; 2) діахронії як протилежного синхронії аспекту дослідження, спрямованого на вивчення мови чи її явищ і елементів у процесі їхнього історичного розвитку.

Ф. де Соссюр і американець Ч. Пірс незалежно один від одного визначили місце мови серед інших систем знаків і місце мовознавства серед семіотичних дисциплін. Ф. де Соссюр сформулював, що лінгвістика є лише частиною загальної науки “семіотики” як науки про різні знакові системи, що використовуються у людському суспільстві для передачі інформації. Він виділив три основні властивості мовних знаків: довільність, лінійний характер позначаючого та змінність; вказав на те, що мовний знак об'єднує в собі матеріальне і ідеальне.

Учення Ф. де Соссюра про мовну систему знаків стало основою структурної лінгвістики, яка сформувалася у II чверті 20 ст. Принципи структурної лінгвістики були розроблені вченими празької лінгвістичної школи (М.С. Трубецької, Р.О. Якобсон, В. Матезиус та ін.). Вони доповнили традиційну генеалогічну класифікацію мов групуванням мов у мовні союзи.

Найбільш абстрактним напрямом структурної лінгвістики була глосематика (Л. Єльмслев), яка була близькою до математичних теорій мови. Американська структурна лінгвістика сформувалась під впливом Ф. Боаса, який розробив методи точного опису індіанських мов Північної Америки. Роботи Л. Блумфілда (1887–1949) заклали основу дескриптивної лінгвістики, яка відображала специфіку суспільно-історичних, філософських, мовних умов розвитку науки про мову в США. Яскравим представником дескриптивної лінгвістики був З. Гарріс, який намагався описати мову лише на основі дослідження можливих сполучень мовних елементів один з одним. Інший напрямок стратегії лінгвістики представляли Е. Сепір і К.Л. Пайк, які вивчали мову у більш широкому контексті соціальної психології і теорії людської поведінки.

У 50–60 рр. 20 ст. виникла генеративна лінгвістика (під впливом ідей Н. Хомського), вона базувалась на описі мови у вигляді формальних моделей певного типу, що привело до створення трансформаційної граматики.

Сучасний етап мовознавства характеризується інтересом до проблем семантики і прагматики, до когнітивної та комунікативної лінгвістики.

ТЕМА 2.МОВА І МИСЛЕННЯ. МОВА І МОВЛЕННЯ

Мета вивчення: ознайомлення з термінами "мова" і "мислення", ознайомлення з термінами "мова" і "мовлення".

Провідна ідея: проблеми взаємозв'язку мови і мислення, мови і мовлення належать до найскладніших і найактуальніших питань не тільки лінгвістики, а й логіки, психології, філософії.

Основні проблеми: поняття "свідомість", "мова" "мислення", і "мовлення" не є тотожними. Роль мови в процесі пізнання. Одиниці мови і мовлення.

Термінологічний мінімум: мислення, свідомість, міркування, діяльність, рефлексія, логіка, логічна помилка, паралогізми, софізми, семантика, синтаксис, прагматика, інтуїція; уявлення, досвід, евристика, творчість, творче мислення, поняттєве мислення, чуттєво-образне мислення, технічне мислення, внутрішнє мовлення, мовлення, мовленнева діяльність, мовленневий акт, узус, підходи до вивчення мови і мовлення (гносеологічний, онтологічний, прагматичний).

План

- 1.Мислення: визначення й особливості.
- 2.Структура мислення.
- 3.Види та типи мислення.
- 4.Роль внутрішнього мовлення у мисленні людей.
- 5.Співвідношення мови і мислення.
- 6.Поняття про мову і мовлення

7. Види мовлення

8. Мовленнєва діяльність. Культура мовленнєвої діяльності

9. Види мовленнєвої діяльності

10. Органи мовлення. Їх функції Техніка мовлення.

Література

Основна

1. Головин Б. Введение в языкознание. М., 1983. С. 8-24.

2. Дорошенко С.І., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. К., 1974. С. 24-43.

3. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства. К. Одеса, 199 С. 15-52.

4. Кодухов В.И. Введение в языкознание. М., 1987. С. 21-44.

5. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. М., 1987. С. 7-32

6. Мельничук О.С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства. К., 1997.

7. Онтология языка как общественного явления. М., 1983.

8. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. К., 1988.

Додаткова

9. Мова і духовність нації. К., 1992. Панфилов В.З. Взаимоотношения языка и мышления. М., 1971.

10. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ, 2004.

11. Чесноков П.В. Слово и соответствующая ему единица мышления. М., 1997.

12. Шайкевич А.Я. Введение в лингвистику. Москва, 1995. С. 4-8.

Питання для самоконтролю

У чому полягає єдність мови і мислення?

Які істотні відмінності між мовою і мисленням?

Чи є мова єдиним засобом мислення?

Який тип мислення пов'язаний із мовою?

У чому полягає взаємовплив мови і мовлення?

Чим відрізняються мова і мовлення?

Яка користь для науки і практики від розмежування мови і мовлення?

Охарактеризуйте функції мови.

Коротке викладення теми

Сучасна українська мова є багатоміковим надбанням українського народу. Вона створена зусиллями багатьох поколінь. "В мови наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ, як національність..." (І.Огієнко). Мова нерозривно пов'язана із суспільством. Цей зв'язок на всіх етапах розвитку мови взаємозумовлений, оскільки поза суспільством мови немає, як не існує й суспільства без мови.

Мова – це найважливіший засіб спілкування між людьми. Вона є засобом, за допомогою якого люди обмінюються думками і досягають взаєморозуміння. Уміння говорити – не природжена, а набута здатність людини. Мова входить у соціальний досвід людства, розвивається разом із суспільством і засвоюється кожною людиною тільки завдяки спілкуванню з іншими людьми.

В умовах національного відродження українська мова набула особливої ваги. Вона стала вирішальним чинником самобутності талановитого, віками гнобленого українського народу, виразником інтелектуального і духовного життя.

Бути засобом спілкування людей – це лише одна функція мови, щоправда, найголовніша – комунікативна. Суспільний характер мови, сама її суть значною мірою зумовлюються цією функцією і виявляються в ній. Проте роль мови не обмежується лише її комунікативною функцією.

Бути засобом реалізації (вираження) людської думки – це друга функція мови – виражальна, або експресивна, когнітивна.

Мову не можна сприймати лише як засіб передачі думок, обміну ними між людьми. Вона безпосередньо пов'язана з формуванням думки. Більш того, у людини мислення здійснюється на мовній основі. Воно й виражається, і відбувається у слові, у формах мови, на основі граматичної будови, властивої мовній системі певного роду.

Бути засобом формування людської думки – це третя функція мови, яка настільки тісно переплітається з виражальною, когнітивною, що багато хто з учених розглядає їх як одну – мислеоформлювальну. Усі функції мови існують в єдності: люди, спілкуючись між собою, оформлюють свої думки в матеріальну оболонку – мову для передачі їх одне одному. Саме в такій взаємодії своїх функцій мова є суспільним явищем.

До типів мислення відносять конкретне й абстрактне, інтуїтивне і дискурсивне, наочно-образне і концептуальне (понятійне, системне).

Конкретне мислення — це розумовий процес відображення й оперування найпростішими, конкретними поняттями, які визначають предмети і явища об'єктивного світу.

Абстрактне мислення — це розумовий процес сходження від конкретного до абстрактного, тобто, пізнаючи конкретний предмет чи явище, суб'єкт пізнання абстрагується (лат. уявне відвертання) від несуттєвого в предметі і виділяє суттєве, яке фіксується засобами мови у формі понять (абстракцій). Головна особливість абстрактного мислення — оперування абстрактними поняттями і на їх підставі створення нових абстракцій за допомогою логічних методів аналізу, синтезу, узагальнення тощо.

Дискурсивне мислення (лат. міркування) — це розсудливе, обгрунтоване попереднім знанням мислення. Поняття "дискурсивне мислення" ще має значення як "логічне", "обгрунтоване", "доказове", тобто мислення, яке доводить певні положення з точки зору їхньої істинності, переконливості.

Недискурсивне мислення — це інтуїція та уявлення. Термін "інтуїція" (лат. пильно, уважно дивитися) має дуже багато значень. У сучасній літературі його вживають у таких значеннях:

-миттєве осягнення сутності речей, миттєве розуміння чогось, миттєвий умовивід;

-передбачення оптимального варіанта в пошуку, передчуття проблеми;

-згадування, раптова здогадка;

-здатність швидко розглянути суть питання;

- здатність до синтезу знання;
- загальний погляд або узагальнене сприйняття;
- інсайт, або відкриття;
- підсвідомий розум, який дає істину, обминаючи логічні міркування і доведення.

Отже, інтуїція — це такий розумовий процес, який миттєво охоплює істину (суть проблеми, питання, задає напрям пошуку та ін.) без суворого логічного доведення і приводить до нового знання.

На рівні двох універсальних типів відображення дійсності в мозку людини — чуттєвого, наочно-образного та абстрактно-логічного мислення — розрізняють чуттєву та інтелектуальну інтуїцію.

Уявлення — це інтелектуальна здатність відтворювати образи минулого, також створювати образи майбутнього в певній понятійній формі. Залежно від функціональної ролі уявлення поділяють на творчі і нетворчі.

Види мислення: практичне (емпіричне) і теоретичне, професійне (як єдність практичного і теоретичного мислення), їх різновидами є буденне і наукове, філософське і художнє, інженерне і технологічне тощо.

В історії філософії поділ мислення людини на практичне і теоретичне вперше був здійснений філософами античності (Платон, Арістотель), у Новий час Кант, Гегель та інші філософи визначали особливості практичного і теоретичного мислення, їх функції.

Практичне мислення формується і розвивається у процесі безпосередньої життєдіяльності людини. Воно нерозривно пов'язано з конкретними діями, які здійснює людина в таких видах діяльності, як гра, навчання, професійна робота, суспільна праця, і виконує функцію обґрунтування діяльності. Психологи називають практичне мислення "мисленням в дії".

Київський логік А. Т. Ішмуратов у процесі аналізу практичних розсудів, які опередмечують практичну думку, називає наступні особливості — розсудливість, раціональність, доцільність, логічність.

Розсудливість означає, що людина обговорює сама з собою або з кимось іншим способи виконання діяльності, її результати і можливі наслідки, тобто осмислює по суті діяльність, яку вона здійснює.

Раціональність означає оцінку діяльності людиною, яка практично реалізує певний план, програму, схему, норму поведінки, а також завжди співвідносить свою практичну діяльність з ідеальними планами, схемами, нормами і дає оцінку в певному контексті і ситуації.

Доцільність означає дію, яка оцінюється як засіб для досягнення мети. Синонімом терміну "доцільність" є термін "корисність" ("Корисно займатися спортом", "Доцільно частіше бувати на свіжому повітрі").

Логічність означає, наскільки логічно зумовлена (обґрунтована) та чи інша діяльність, поведінка, чи виводиться вона з необхідністю із попередньої; чи імпульсивна вона, чи логічно обґрунтована попереднім планом, програмою.

Існує три типи мислення:

чуттєво-образне (наочно-образне) — мислення конкретними образами, картинками; воно притаманне і людям, і тваринам; існування цього типу

переконливо заперечує думку, що мислення протікає лише в словесній формі; цей тип властивий представникам творчих професій (письменникам, художникам, артистам ...);

технічне (практично-дійове) мислення — здійснюється без участі мови; воно притаманне всім людям, але найбільшою мірою спеціалістам технічних професій;

поняттєве мислення — виражаємо за допомогою мови абстрактні поняття про любов і ненависть, життя і смерть ...

Участь внутрішнього мовлення в мисленні людей визначається насамперед тим, що воно є:

- а) засобом розуміння чужих думок;
- б) знаряддям нашого власного думання, самостійного розв'язування мислительних задач;
- в) засобом підготовки процесу обміну думками.

Оскільки мова є засобом оформлення людської думки, то цілком природно постає питання про співвідношення між мовою і мисленням. Мова і мислення виникли одночасно в процесі розвитку пізнавальної діяльності людини і становлять діалектичну єдність. Це виявляється в тому, що мова можлива тільки в єдності з мисленням. Без неї не може бути оформлена, закріплена й збережена думка. Саме вираження думки, як і розчленування відповідного змісту думки на певні елементи, здійснюється за допомогою слів і мови. Отже, не буває мислення без мови, так само як і мова не може існувати без мислення, а лише в безпосередній єдності з ним.

Мова і мислення хоча й перебувають у діалектичній єдності, проте не є тотожними.

Метою мислення є отримання нових знань, їх систематизація, тоді як мова лише обслуговує пізнавальну діяльність людини, допомагаючи їй оформити думки і закріпити знання, передати їх, тобто людина мислить, щоб дізнатись і зрозуміти, а говорить для того, щоб передати думки, почуття, побажання. Розрізняючи одиниці мислення і мови, треба зауважити, що елементи мислення (поняття, судження) — це образи, копії предметів дійсності. Їм відповідають елементи мови: поняття знаходять свій вияв у слові, а судження — у реченні, проте не кожному слову відповідає певне поняття (наприклад, службові слова, займенники, що не виражають поняття) і не кожне речення виражає судження (наприклад, питальні речення).

Мова (власне, мовлення) — явище матеріальне. Всі її одиниці зрештою втілюються у матеріально виражених мовних елементах — звуках. Мислення як властивість особливо організованої матерії — мозку, реалізуючись у поняттях, судженнях, висновках, навпаки, не матеріальне, а ідеальне, воно не має властивостей матерії.

І мова, і мислення характеризуються специфічними ознаками. Ці ознаки досить істотні, на них неможна не зважати при докладній характеристиці як мови, так і мислення, бо саме врахування їх вказує, що мова й мислення не є тотожними, хоча й перебувають у діалектичній єдності, в нерозривному зв'язку. Розуміння специфіки мови і мислення не суперечить положенню про їх єдність і взаємозумовленість, жодною мірою

не свідчить про відрив мови від мислення. Єдність, нерозривність мови і мислення, їх взаємозумовленість – незаперечний факт.

Найзагальнішими та найнеобхіднішими умовами продуктивної психічної діяльності особистості є мова і мовлення, спілкування та увага. З одного боку, вони пронизують усе психічне життя людини і забезпечують можливість активного задоволення її пізнавальних і суспільних потреб, а з іншого є засобами реалізації внутрішнього світу та можливостей особистості.

Мова є специфічно людським засобом спілкування, що існує об'єктивно в духовному житті людського суспільства і становить собою систему знаків, які функціонують як засоби такого спілкування. Мова виникла у процесі становлення самої людини як суспільної істоти, у процесі спільної трудової діяльності. Біологічними передумовами виникнення мови були звуки та рухи, які спостерігались у пращурів людини і слугували засобом спілкування, задоволення потреби в обміні думками, у пізнанні властивостей предметів та явищ, що оточували людину, і позначалися словами. Мова суспільне явище, найважливіший засіб організації людських стосунків. За її допомогою люди досягають розуміння, обмінюються думками, здобувають знання, передають їх нащадкам, дістають можливість налагодити спільну діяльність в усіх галузях людської практики.

Вимовлювані комплекси звуків, якими позначалися певні об'єкти, набували певного значення, ставали спільними для людей засобами обміну думками. Мова є системою знаків, що мають соціальну природу, яка створилася й закріпилася у процесі історичного розвитку діяльності членів суспільства.

Слово як одиниця мови має два боки зовнішній звуковий (фонетичний) та внутрішній смисловий (семантичний). Обидва вони є продуктом тривалого суспільно-історичного розвитку. Єдність цих боків (але не тотожність) утворює слово. Зовнішня фонетична форма слова це умовний знак предмета або явища, що не передає прямої безпосередньо його властивостей.

У слові зливаються функції знака та значення. Останнє історично розвивалось, звужувалось, узагальнювалось, переносилось на нові об'єкти. Унаслідок цього виникла багатозначність слів, що також є продуктом історичного розвитку кожної мови. Основні елементи мови її словниковий склад і граматична будова.

Словниковий склад це сукупність слів у кожній окремій мові. Його специфіка характеризує рівень розвитку мови: що багатший і різноманітніший словник, то багатша і різноманітніша мова. У практиці користування мовою розрізняють словники активний, тобто слова, якими людина користується для вираження власних думок при спілкуванні з іншими людьми, і пасивний слова, які вона розуміє, коли їх чує або читає, але сама вживає не всі з них. Обсяг і характер активного та пасивного словників людини залежать від її освіти, професії, міри володіння мовою, характеру та змісту діяльності.

Словниковий склад, узятий сам по собі, ще не становить мови. Для того щоб за допомогою слів людина могла обмінюватися думками, потрібна

граматика, яка визначає правила зміни слів, сполучення їх у речення. Це забезпечується граматичною будовою мови.

Слова, що є в реченні, необхідно не лише розуміти, а й відповідно взаємоузгодити для того, щоб точно передати зміст думки. Правила зміни слів (морфологія) і правила сполучення їх у речення (синтаксис) формулює граматику і цим дає змогу виражати поняття та судження, робити умовиводи про предмети та явища, їх ознаки та відношення.

Слово як одиниця мови є носієм інформації, яка завжди співвідноситься з означуваними ним певними об'єктами та явищами дійсності. Фіксація у слові об'єктивної реальності та суспільно-історичного досвіду в різних формах їх прояву визначає сигніфікативну (означальну) функцію мови. Іншою функцією мови, що зумовлюється потребами людського спілкування та розвитком її граматичної будови, є вираження змісту предмета інформації. Ця функція забезпечує можливість формулювання думки і передання змісту повідомлення.

Охарактеризовані основні елементи та функції мови стають засобом спілкування, засобом обміну думками за умови, що відбувається процес мовлення між людьми. Мова і мовлення поняття не тотожні. Мовлення це процес використання людиною мови для спілкування. Залежно від віку, характеру діяльності, середовища мовлення людини набирає певних особливостей незважаючи на те, що люди спілкуються однією мовою. Так, мовлення однієї людини образне, яскраве, виразне, переконливе, а іншої навпаки: обмежене, бідне, сухе, малозрозуміле. У цьому вже виявляється відмінність у володінні мовою. Кожній людині властиві індивідуальний стиль мовлення, відмінність в артикуляції звуків, інтонуванні, логічній виразності; кожна людина говорить по-своєму, хоча й користується спільною для всіх мовою.

Мовлення не існує і не може існувати поза будь-якою мовою. Разом з тим сама мова існує як жива тільки за умови, що активно використовується людьми. Мова розвивається і вдосконалюється у процесі мовного спілкування. Мовлення і є формою актуального існування кожної мови.

Мовлення розглядається і як мовна діяльність, оскільки за його допомогою можна, наприклад, забезпечити спілкування, розв'язання мнемонічних або мислительних завдань. У цьому разі мовлення може набирати вигляду мовних дій, що є складовими іншої цілеспрямованої діяльності, наприклад трудової чи навчальної. Таким чином, мова це засіб чи знаряддя спілкування між людьми.

Практичні завдання

1. Заповніть пропуски на місці крапок у клітинках таблиці. Усно обґрунтуйте кожну ідмінність між поняттями мова і мовлення.

Відмінні риси мови і мовлення

<i>Мова</i>	<i>Мовлення</i>
1. Явище абстрактне 2. Явище ... , 3. Відносно стабільна	1. Явище ... 2. Явище психічне, індивідуальне 3. ...

4. Має ієрархічну організацію	4. Має ... характер
5. Між її одиницями парадигматичні зв'язки	5. Між її одиницями ... зв'язки

2. Спробуйте пофантазувати. Зобразіть схематично мову як кількаповерховий будинок. Скільки поверхів матиме така споруда? Які мовні одиниці розмістяться на поверхах?

ТЕМА 3. СТРУКТУРА І СИСТЕМА МОВИ. МОВА ЯК ЗНАКОВА СИСТЕМА

Мета вивчення: ознайомлення з поняттями "знак" і "система" мови.

Провідна ідея: мова – це складний багатоплановий організм, який має свою внутрішню організацію, мова — це знакова система.

Основні проблеми: особливості структури і системи мови, мовні та позамовні види знаків, структура знакового процесу, виміри і рівні знакового процесу.

Термінологічний мінімум: структура, система, системонабуті та системоутворюючі властивості мови, риси мовної системи, парадигматичні, синтагматичні та ієрархічні відношення між одиницями мови, півні мови, позасистемні явища в мові, семіотика, синтактика, семантика, прагматика, знак, мовний знак, знак-копія, знак-ознака, знак-символ, денотат, смисл, семіоз, висловлювання, ім'я, значення, термін, об'єктна мова, метамова, парадокс.

План

1. Системний характер мови.

2. Парадигматичні, синтагматичні та ієрархічні відношення між мовними одиницями.

3. Структура мови. Основні і проміжні рівні мови.

4. Своєрідність системності мови.

5. Семіотика – наука про знаки.

6. Поняття про знак. Види мовних і позамовних знаків.

7. Структура знакового процесу.

8. Виміри і рівні знакового процесу.

9. Семіотика як наука про знаки

Література

Основна

1. Березин Ф. М., Головин Б.Н. Общее языкознание М., 1979. С. 90-110.

2. Головин Б.Н. Введение в языкознание. 4-е изд. М.: Высш. Шк, 1983.

3. Дорошенко С.І., Дудик П.С. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. К.: Вища шк., 1974.

4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. Київ-Одеса: Либідь, 1991.

5. Кодухов В.И. Введение в языкознание. 2-е изд. М.: Просвещение, 1987.

6. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. К.: Академія, 2000.

7. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. М.: Просвещение, 1987.

8. Реформатский А.А. Введение в языковедение. М.:Просвещение, 1967.

9. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. К.: Академія, 1996.

Додаткова

10. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. К.: Вища пік. Головне вид-во, 1985.

11. Донець С.Л., Мацько Л.І. Вступ до мовознавства: Практикум. К.: Вища шк, 1989.

12. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история // Новое в лингвистике. М., 1966. Вып. 3.

13. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. М., 1977.

14. Ющук І.П. Лекції зі вступу до мовознавства: Навчальний посібник. К.: Вид. Міжнар. ін-ту лінгвістики і права, 1995.

Питання для самоконтролю

Які типи систем розрізняє сучасна наука?

На чому ґрунтується системність мови?

За яким принципом виділяють мовні рівні?

У чому полягає своєрідність мови як знакової системи?

Доведіть, що мова є однією із знакових систем.

Що в мові є знаком?

Коротке викладення теми

Структура мови це будова мови в її ієрархічній співвідносності, за якою елементи нижчих рівнів закономірно використовуються для будови одиниць вищого рівня: на базі звуків утворюються частини мови, а з слів речення. Водночас структура мови це і спосіб поєднання взаємозумовлених одиниць, своєрідних у кожній мові. Елементи кожного рівня (фонетичного, морфологічного, лексичного, синтаксичного) пов'язані системно. На відміну від структури, що становить собою склад і внутрішню організацію єдиного цілого, розглядуваного з боку цілісності, під системою розуміють сукупність взаємопов'язаних елементів, що утворюють більш складну єдність, розглядувану з боку елементів, з боку її частин.

Система мови це інвентар її одиниць, що об'єднуються у категорії та яруси за типовими відношеннями. Структура мови це відношення між ярусами та частинами одиниць.

Одиниці мови її постійні одиниці, що відрізняються одна від одної призначенням, будовою, місцем у системі мови. Номінативні (слово), комунікативні (речення) та стройові (фонемі, морфемі) одиниці мови розподіляються за категоріями і за ярусами, які називаються рівнями. Категорії мови групи однорідних одиниць мови, що об'єднуються на основі спільної категоріальної ознаки (як правило, семантичного категорії виду, часу, відмінка, роду, числа та ін.).

Ярус (рівень) мови це сукупність однотипних одиниць і категорій.

Мову складають три основні функціонально-структурні компоненти: фонетика (звуковий склад), лексика (сукупність слів) і граматики (набір правил та засобів для їх реалізації). Кожен з цих складників виконує свою специфічну роль.

Фонетика являє собою матеріальну оболонку мови. Лек-сика членує світ на окремі елементи й дає їм назви. Граматика виражає зв'язки між явищами й деякі найважливіші властивості буття.

Коли йдеться про побудову висловлювань при передачі певного змісту, то виділяються ієрархічні (від найнижчого до найвищого і навпаки) рівні вираження.

Найнижчий рівень фонемний. Фонеми (окремі звуки) самі по собі змісту не виражають, але з них будуються всі вищі рівні.

Наступний рівень, який виражає поки що лише найзагальніші елементи змісту, морфемний. Морфеми будівельний матеріал для слів.

Рівень слова передає вже конкретні елементи змісту, але саме по собі слово, якщо воно не оформлене як речення, змісту ще не виражає.

Рівень словосполучення уточнює значення окремих слів як виражальних засобів, готує їх до вираження конкретного змісту, моделює зв'язки між явищами.

Зміст виражається реченням, але, як правило, одного речення буває недостатньо для вираження певної інформації. Тоді речення входить у текст як його складова частина, пов'язуючись певним чином з іншими реченнями.

Така ієрархічна організація виражальних засобів (фонема морфема слово словосполучення речення текст) забезпечує економне й точне вираження змісту.

Зв'язок між елементами може бути ієрархічним, синтагматичним, парадигматичним і асоціативним.

Парадигматичні відносини поєднують мовні одиниці в групи, розряди, категорії (мають свою парадигму).

Синтагматичні відносини поєднують мовні одиниці в одночасній лінійній послідовності (синтагми).

Асоціативні відносини виникають на основі співпадання у часі різних предметів та явищ дійсності (метафори, метонімії, епітети та художні порівняння).

Ієрархічні відносини це відносини між неоднорідними елементами, тобто їхнє підпорядкування один одному.

Семіотика молода наукова дисципліна. Вона сформувалася лише у ХХ ст., хоча знакові підходи до вивчення певних явищ і процесів можна зустріти вже в творах античних та середньовічних вчених. Засновниками цієї науки є швейцарський лінгвіст Фердинанд де Соссюр (1857—1913) та американські філософи Чарльз Пірс (1839—1914) і Чарльз Морріс (1901—1978). Фердинанд де Соссюр спробував розглянути природні мови як знакові системи у рамках нової наукової дисципліни, яку назвав «семіологією». Чарльз Пірс вніс до наукового співтовариства власне термін «семіотика». Чарльз Морріс у 1938 р. видав працю «Основи теорії знаків», що стала першим систематичним викладом семіотики як науки.

Семіотика на сучасному етапі її розвитку це міждисциплінарна наука. Вона не має чітко окресленого предмета дослідження. Будь-яке явище або процес, що розглядаються з точки зору їх знакового втілення, можуть стати предметом аналізу цієї наукової дисципліни.

У зв'язку з цим у наш час проводяться дослідження в рамках правової семіотики, семіотики медицини, семіотики кіно, семіотики музики, психоаналітичної семіотики тощо. Усі ці розділи відносять до так званої дескриптивної семіотики.

Дескриптивна семіотика це семіотика, яка вивчає конкретні знакові системи.

Окрім дескриптивної, науковці також виділяють теоретичну семіотику.

Теоретична семіотика це семіотика, яка вивчає загальні властивості та відношення, що притаманні будь-яким знаковим системам, незалежно від їх матеріального втілення.

Теоретичну семіотику цікавлять насамперед загальні принципи побудови будь-яких знакових систем, а також загальні принципи щодо їх виникнення і функціонування.

До складу теоретичної семіотики відносять логічну семіотику, яка має справу з аналізом природних і штучних мов у різних аспектах їхнього функціонування.

Основним терміном у семіотиці є "знак". Будь-яке міркування можна представити як ланцюжок знаків. Що ж таке знак?

Знак це певний емпіричний матеріальний об'єкт, який сприймається на чуттєвому рівні і виступає у процесі спілкування і мислення людей представником якогось іншого об'єкта.

Знак представляє не тільки об'єкт (предмет, явище, процес, дію, подію), але й окремі властивості об'єктів і відношення між ними.

У семіотиці всі знаки поділяють на мовні та позамовні.

- Позамовні знаки, в свою чергу, поділяються на
- знаки-копії (іконічні знаки),
 - знаки-ознаки (знаки-прикмети, знаки-індекси),
 - знаки-символи.

Знаки-копії (іконічні знаки) це знаки, значення яких повністю визначається тим предметом, якому вони відповідають.

Знаки-копії об'єднуються за принципом схожості, подібності предмета та його позначення.

Прикладами іконічних знаків можуть бути фотографії, картини, відбитки пальців, відображення у дзеркалі, копії документів тощо.

Знаки-ознаки (знаки-прикмети, знаки-індекси) це знаки, значення яких повністю визначається тим контекстом, у якому вони виявляються і позначають відношення між об'єктами, а також між об'єктом і його властивостями

Прикладом таких знаків можуть бути займенники, деякі прислівники (тут, зараз, завтра), положення флюгера, сліди на снігу. Дим знак вогню, розбитий автомобіль знак транспортної аварії на дорозі, крадіжка автомобіля знак злочину, безпідставне звільнення людини "х" з роботи знак правопорушення тощо.

Знаки-символи— це знаки, що фізично не зв'язані з об'єктами, які вони позначають. Їхні значення встановлюються переважно за умовною згодою. У зв'язку з цим вони набувають статусу умовного позначення і всезагального правила.

Знаки-символи — це щось конкретне (предмет, образ), те, що має свій особистий зміст і, разом з тим, відображає дещо загальне, абстрактне (поняття, ідею, гіпотезу, концепцію). "Чистий" знак відрізняється від знака символу тим, що перший просто позначає об'єкт, проте сам не має особистого змісту, не несе якоїсь додаткової смислової інформації, що її можна інтерпретувати, тоді як знак-символ узагальнено, абстрактно відображає предмети та їхні властивості, а також явище через свій особистий зміст, і встановлює певні відношення схожості, подібності між різними предметами та явищами. Наприклад, знаки-символи української культури Т.Шевченко, Л.Українка, червона калина, вишита сорочка, писанка, танець "Гопак", бандура та ін; знаки-символи Української держави жовто-блакитний Державний прапор, Державний герб, Державний гімн, опис яких подається у ст. 20 Конституції України.

У мистецтві той чи інший образ реальних живих істот або вигаданих об'єктів часто постає як знак-символ абстрактних властивостей розуму, таланту, сміливості, мужності, хитрощів, скупості і т.д. Наприклад, Шерлок Холмс символ славетного слідчого (детектива), носія високого рівня логічного мислення.

Знаками-символами можуть стати реальні індивіди, які в силу своїх соціально-психологічних особливостей в певних соціальних умовах є носіями загальних і абстрактних ідей. Наприклад, в історії людства давньогрецький філософ Сократ сприймається як символ мудрості.

Знаки-символи полісемічні, тобто, мають багато значень у різних культурах і їх можна по різному інтерпретувати у тому чи іншому контексті. Знаки-символи використовують в усіх видах практичної і теоретичної, матеріальної і духовної діяльності людей мистецтві, науці, філософії, релігії і т.д.

У правовій діяльності також широко використовують знаки-символи. Наприклад, знаки-символи судової влади в Україні: в залі засідань вміщені зображення Державного герба України та Державний прапор України. До символів судової влади відносяться також суддівські посвідчення, нагрудні знаки і мантия, зразки яких затверджуються Верховною Радою України.

Прикладом таких знаків може бути також більшість слів природної мови, дорожні знаки тощо.

Різновидами знаків є також мовні знаки, які можуть бути або знаками-символами, або знаками-індексами. Людина мислить за допомогою мови (природної або штучної), тобто мова є засобом мислення, способом опредметнення та об'єктивізації думки. У зв'язку з тим, що міркування звичайно виражається за допомогою мови, у логіці досліджуються тільки мовні знаки, інші різновиди знаків до сфери її вивчення не належать.

Мова це знакова система, яка служить засобом вираження думок, засобом спілкування між людьми, засобом передачі думок, знання, інформації від людини до людини, від покоління до покоління.

Мовний знак це одиниця мови, тобто букви, які складаються як із звукових знаків (фонем), так і з відповідних їм друкарських, графічних знаків.

З мовних знаків будуються слова, які об'єднуються в речення.

Основні соціальні функції мовних знаків: позначення предметів, вираження людського духу, думок, почуттів, настрою, бажань, потреб людини; пізнавальна (людина пізнає світ за допомогою мислення, а мислення реалізується через мову); інформаційна, тобто за допомогою мовних знаків передаються відомості, знання від людини до людини, від покоління до покоління; комунікативна, тобто функція спілкування; культурологічна (мовні знаки, знакові системи є засобом засвоєння національної та загальнолюдської культури окремою людиною або соціальною групою, засобом передачі культурних традицій, особистого та колективного досвіду, навичок, умінь).

Практичні завдання

Заповніть порожні клітинки таблиці і пропуски на місці крапок, вписавши потрібні відомості:

Мова як система			
Рівень мовної системи	Одиниця мовного рівня	Функції мовної одиниці	Розділ мовознавства
<i>Фонетичний, або ...</i>			
			<i>Морфеміка, ...</i>
	<i>Лексема, або ...</i>		

1. Дайте визначення знака.
2. Доведіть, що мова є однією із знакових систем.
3. Що в мові є знаком?
4. Як ви розумієте умовність і довільність знака?
5. Чи відрізняється мова як знакова система від інших знакових систем?
6. Назвіть основні рівні мовної структури. Які розділи мовознавства вивчають кожний рівень?
7. Чи з однаковою швидкістю змінюються різні рівні мовної структури? Яка специфіка розвитку кожного з рівнів?
8. Які основні одиниці мови ви знаєте? Охарактеризуйте їх функції.

ТЕМА 4. ПОХОДЖЕННЯ МОВИ. КЛАСИФІКАЦІЯ МОВ СВІТУ

Мета вивчення: звернути увагу на теорії походження мови, їх гіпотетичність, ознайомити з основними принципами генеалогічної й типологічної класифікації мов світу.

Провідна ідея: зв'язок цієї проблеми з проблемою походження існуючих і мертвих мов, з проблемою походження людини, мови світу класифіковано за спорідненістю на основі діахронічного їх дослідження та

за аломорфізмом й ізоморфізмом структури мовних одиниць на основі синхронічного дослідження мов.

Основні проблемні соціальні, ідеологічні теорії походження мови.

Термінологічний мінімум: мовна антропологія, етипологія; договірна, звуконаслідувальна, вигукова, ручна (кінетична), соціального договору, моногенезна теорії; зовнішні (позамовні, позалінгвістичні, або екстралінгвістичні) і внутрішні (внутрішньомовні, інтралінгвальні) чинники; диференціація, інтеграція, субстрат, суперстрат, контактування мов, синхронія, діахронія, адстрат, мова міжнаціонального спілкування, штучна мова, інтерлінгва, есперанто, ідо, мовна сім'я, мовна універсалія, аглютинація, фузія, інкорпорація.

План

1. Доісторичний стан мови. Лінгвістична палеонтологія.
2. Причини інтересу вчених щодо спроби простежити походження мови.
3. Найважливіші гіпотези про походження мови.
4. Закономірності розвитку мов.
5. Мова як засіб міжнаціонального спілкування. Штучні міжнародні мови.
6. Лінгвістична карта світу. Мовна єдність. Поняття про порівняльно-історичний метод. Принципи класифікації мов.
7. Генеалогічна класифікація мов. Мовна сім'я, групи й підгрупи. Індоевропейська сім'я мов, її основні групи. Слов'янські мови. Східнослов'янські мови. Давньоруська мова; старослов'янська мова. Германські мови. Англійська та німецька мови.
8. Поняття про морфологічний тип мови. Ознаки, що визначають тип мови. Морфологічна (типологічна) класифікація мов. Мови синтетичної та аналітичної будови. Мови флективні (фузійні), аглютинативні, кореневі (ізолюючі), полісинтетичні (інкорпуючі). Історична змінність граматичної будови мови
9. Поняття типу мови.
10. Поняття літературної мови.
11. Диференціація та інтеграція мов.

Література

Основна

1. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. К.: Вища шк. Головне вид-во, 1985.
2. Головин Б.Н. Введение в языкознание. 4-е изд. М.: Высш. шк., 1983.
3. Дорошенко С.І., Дудик П.С. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. К.: Вища шк., 1974.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. Київ-Одеса: Либідь, 1991.
5. Кодухов В.И. Введение в языкознание. 2-е изд. М.: Просвещение, 1987.
6. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. К. : Академія, 2000.
7. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. М.: Просвещение, 1987.
8. Реформатский А.А. Введение в языковедение. М.: Просвещение, 1967.

9. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. К. : Академія, 1996.

10. Ющук І. П. Вступ до мовознавства. К., 2000 . С. 24–29.

Додаткова

11. Донець С.Л., Мацько Л.І. Вступ до мовознавства: Практикум. К.: Вища шк., 1989.

12. Ющук І.П. Лекції зі вступу до мовознавства: Навчальний посібник. К.: Вид. Міжнар. ін-ту лінгвістики і права, 1995.

Питання для самоконтролю

У чому різниця між походженням мови загалом і походженням конкретної мови?

У чому полягає гіпотеза походження мови?

Розкрийте суть вигукової (афективної) гіпотези походження мови?

Які факти заперечують гіпотезу соціального договору?

Де виникла гіпотеза трудових вигуків?

Розкрийте суть кінетичної гіпотези.

Які причини викликають зміни в мові?

Що таке диференціація та інтеграція мов?

До чого може призвести контактування мов?

Що таке схрещення мов?

Чому не можна точно встановити кількість мов?

За якими критеріями визначається спорідненість мов?

Що таке генеалогічна класифікація мов?

Назвіть основні мовні сім'ї.

Що є основою типологічної класифікації мов?

Коротке викладення матеріалу

Проблема походження мови з давніх часів цікавила людство. У всіх релігіях мова розглядалась як Божий дар.

Відомі “звуконаслідувальна” та “вигукова” теорії, теорія трудових вигуків та ін.

Питання про те, коли і як з'явилася мова, якою вона була на перших етапах розвитку людського колективу, які саме звуки тоді вимовлялися, що вони означали і як вони поєднувалися в одиниці вищих рівнів ці та багато інших подібних проблем хвилюють людей з давніх-давен. І, звичайно, немає і не може бути вичерпної відповіді на ці питання. Існують лише здогадки та припущення, які у різні часи висловлювались різними вченими. Надзвичайно складне питання походження людської мови вивчається не лише мовознавством, а й такими науками, як антропологія, зоопсихологія, біологія, етнографія, оскільки проблеми походження мови тісно перетинаються з проблемами розвитку суспільства, мислення, походження самої людини.

Існує багато різноманітних теорій походження мови. Їх можна розділити на дві основні групи:

1) теорії біологічні;

2) теорії соціальні.

Питання про походження мови постало ще в античному мовознавстві у рамках більш загальних філософських дискусій про сутність мови (питання про правильність імен [назв]). Одне з направлень грецької, а пізніше

елліністичної, науки відстоювало натуральний "природний" характер мови і, відповідно, закономірну, біологічну обумовленість її виникнення і структури (так звана теорія "фюсей" за природою). Ідеалістичні теорії походження мови заперечують її біологічну обумовленість. Учені, які їх розвивають, доводять, що Бог створив людину і дав їй мову, щоб люди могли спілкуватися один з одним.

Біологічні ж теорії пояснюють походження мови еволюцією людського організму, насамперед, органів відчуття, мовного апарату і мозку. Згідно з біологічними теоріями виникнення мови це результат довготривалого розвитку природи.

Учені-ідеалісти, навпаки, дотримуються думки про одноразовий (божественний) характер походження мови.

Серед біологічних теорій особливо виділяються теорія звуконаслідування і теорія вигуків.

Теорія звуконаслідування (ономатопоетична теорія) пояснює походження мови тим, що людина імітує звукові (і незвукові) ознаки об'єктів, які називає. Прибічники цієї теорії, як правило, розуміють звуконаслідування широко і як наслідування звуком звуку, тобто відображення в звучанні слова звукової ознаки об'єкта-денотата, тобто як власне звуконаслідування ("бах", "ква-ква", "мяу"); і як наслідування звуком не звуку, тобто відображення у звучанні слова якоїсь певної незвукової ознаки об'єкта-денотата, тобто як звукосимволізм (наприклад, "бублик", "губа" з губними звуками, характерними для позначення чогось круглого, вип'яченого; lieben [нім.](любити) звучать м'яко, приємно). Теорія звуконаслідування була розроблена стоїками (тобто представниками Стоїки філософської школи епохи еллінізму. Серед їхніх праць слід особливо відмітити праці Діогена Лаертського, Варрона, трактат богослова Блаженного Августина "Про діалектику", праці Секста Емпірика, Аммонія та інших. Не завжди можна зрозуміти кому конкретно із стоїків належать ті чи інші ідеї. Такий підхід до праць стоїків сформувався ще в античності і свідчить про близькість поглядів учених цієї школи. Пізніше теорія звуконаслідування знайшла відображення у працях Г.В.Лейбніца, І.Г.Гердера, В. Гумбольдта та інших. Усі вони визнавали існування зв'язку між звуком і значеннями і визнавали цей зв'язок природним. Противники теорії звуконаслідування критикували цих учених за те, що вони недооцінювали роль соціальних умов виникнення мови, за абсолютизацію принципу звуконаслідування. Проте дослідження другої половини ХХ ст. доводять, що звуконаслідування і звукосимволізм поряд з жестами відігравали важливу роль при виникненні мови.

Вигукова теорія походження мови пояснює походження мови тими переживаннями, емоціями, які людина відчувала і які реалізувались у спонтанних викриках, вигуках, рефлексах, що у подальшому розвитку набували символічного значення, котре ставало обов'язковим для всіх членів спільноти. Прихильниками такої теорії були В. Штейталь, Ч. Дарвін, О. Потебня.

Теорія жестів визначає, що мова зароджується як інстинктивні рухи, джерело яких лежить в уявленнях і афектах й індивідуальній свідомості.

Проте мовою ці виразні рухи можуть стати тільки в суспільстві, де люди живуть в одних і тих самих зовнішніх і внутрішніх умовах. В. Вундт як представник цієї теорії вважав, що мова жестів (рухи рук і обличчя) існувала паралельно. Згідно з цією теорією люди спілкувалися спочатку за допомогою жестів, які перейшли в знаки, а знаки у слова.

Соціальні теорії походження мови пояснюють появу мови суспільними потребами, які виникли під час праці і в результаті розвитку свідомості людини.

У теорії соціального договору (Ж. дю Белле, А. Смітт, Ж.Ж. Руссо) мова розглядається як свідомий витвір людей.

Трудова теорія, або теорія трудових вигуків. Трудову теорію висунув Л.Нуаре. Її суть в тому, що мова виникла у процесі спільної трудової діяльності первісних людей, як засіб оптимізації й узгодження цієї діяльності. Подальшого розвитку трудова теорія зазнала у працях К.Бюхера, який писав, що мова виникла у вигляді трудових вигуків, які супроводжували колективну працю.

Магічна теорія (М. Я. Марр) полягає у тому, що суспільством керують обрані особистості (маги), які й дали мову людям.

Марксистська теорія походження мови. Основні положення викладені у роботі Ф.Енгельса “Роль праці в процесі перетворення мавпи в людину” і детально розвинені К.Марксом і Ф.Енгельсом у німецькій ідеології. Основна думка роботи у нерозривному внутрішньому зв'язку розвитку трудової діяльності первісного людського колективу, розвитку свідомості (і психіки взагалі), які формують людину, та розвитку форм і способів спілкування.

Мова виникає як необхідний наслідок розвитку виробництва та інших суспільних відносин у трудовому колективі люди мають що сказати один одному. І водночас мова служить опорою для виникнення вищих форм психічного відображення, для формування людської особистості. Як писав Ф.Енгельс, спочатку праця, а потім разом з нею членороздільна мова стали двома найголовнішими стимулами, під впливом яких мозок мавпи поступово перетворився в людський мозок.

У світі нараховується близько 3,5–4 тисяч мов як літературних, так і не літературних. Усі вони різні та мають свої особливості. Проте серед них виділяються групи з певними спільними рисами.

Існують різні наукові критерії класифікації мов. Згідно з генеалогічною класифікацією мови групують за їхнім походженням. При типологічній класифікації увага звертається на структурні особливості мов: наприклад, морфологічна класифікація враховує характер будови слів; синтаксична спосіб вираження підмета; за способом вираження граматичних значень розрізняють синтетичні й аналітичні мови тощо.

Генеалогічна класифікація мов. Класифікація мов за спорідненістю називається генеалогічною. Мови, що походять від однієї мови-основи, становлять мовну сім'ю. Мовна сім'я за ступенем спорідненості розпадається на групи, групи на підгрупи.

У світі є близько 40 мовних сімей, кожна з яких включає від однієї до кількох сотень мов. Найбільш поширені такі мовні сім'ї.

I. Індоевропейська сім'я найчисельніша. Мовами цієї сім'ї розмовляє близько 2106 млн осіб (приблизно 45 % усього населення земної кулі). У ній виділяють понад 10 груп. Серед них:

1) грецька, вірменська й албанська групи представлені кожна однією мовою;

2) до слов'янської групи (287 млн осіб) входять мови;

а) східна підгрупа білоруська (10 млн осіб), російська (143 млн), українська (45 млн);

б) західна підгрупа польська (42 млн осіб), словацька (5 млн), чеська (10 млн), верхньолужицька, нижньолужицька (у Німеччині) і мертва полабська;

в) південна підгрупа болгарська (9 млн осіб), маке-донська (2 млн), сербська і хорватська (18 млн), словенська (2 млн) і мертва старослов'янська;

3) до германської групи (435 млн осіб) належать мови:

а) східна підгрупа мертві готська, бургундська і вандальська;

б) західна підгрупа англійська (320 млн осіб), німецька (120 млн), голландська, фризська (у Нідерландах), бурська (у Південно-Африканській Республіці), ідиш;

в) північна (скандинавська) підгрупа датська, ісландська, норвезька, шведська, фарсрська;

4) до романської групи (560 млн. осіб) входять мови: іспанська (240 млн), португальська (130 млн), французька (близько 100 млн), італійська (66 млн.), румунська (23 млн), провансальська (у Франції), галісійська і каталонська (в Іспанії), ретороманська (у Швейцарії), мертві латинська, оскська, умбрська;

5) індоарійська група (726 млн осіб) нараховує 180–240 мов; у ній виділяються мови гінді (200 млн), бенгальська (157 млн), біхарська (80 млн);

6) в іранській групі (75 млн осіб) найпоширеніша мова фарсі (22 млн);

7) кельтська група (9,5 млн осіб) включає ірландську, шотландську, уельську (в Англії), бретонську (у Франції) мови;

8) до балтійської групи (5 млн осіб) належать литовська, латвійська і мертва пруська мови.

II. Китайсько-тибетська сім'я охоплює 1065 млн осіб (23 % населення земної кулі). Найбільше людей розмовляє китайською мовою 997 млн осіб.

III. До семіто-хамітської сім'ї (238 млн осіб) входять арабська (153 млн), іврит (в Ізраїлі) та інші мови.

IV. Австронезійська сім'я (230 млн осіб) включає індонезійську (138 млн), яванську (74 млн) та інші, менш поширені мови.

V. Мови дравідської сім'ї (близько 190 млн осіб) поширені на Індостанському півострові. Найпоширеніші тамільська мова (близько 55 млн), мови телугу (близько 63 млн), каннада (1 млн), малаям (30 млн).

VI. У тюркській сім'ї (106 млн осіб) чисельно виділяються турецька (43 млн), узбецька (16 млн) мови.

VII. Угро-фінська сім'я має 24 млн мовців. Тут виділяється дві мови угорська (14 млн) та фінська (5 млн).

VIII. До великих належить також нігеро-кордофанська сім'я мов (288 млн осіб), проте мови цієї сім'ї, крім суахілі, мало поширені.

IX. В окремій сім'ї виділяються мови японська (120 млн), корейська (62 млн), ряд мов американських індіанців.

Типологічна (морфологічна) класифікація мов світу. Залежно від морфологічної будови слів мови поділяються на кореневі, або аморфні, або ізолюючі, аглютинативні, флективні і полісинтетичні, або інкорпоруючі.

Кореневими є в'єтнамська, бірманська, китайська. У корневих мовах слова не розпадаються на морфеми.

До аглютинативних мов належать ті, які приєднують афікси, що змінюють значення та граматичну форму. До них належать тюркські та угорсько-фінські мови.

Флективні мови поділяються на синтетичні (граматичне значення виражається у самому слові) та аналітичні (граматичне значення виражається поза межами слова).

Своєрідну групу мов становлять полісинтетичні, або інкорпоруючі мови, у яких різні частини речення у вигляді аморфних слів-основ об'єднуються в єдині складні комплекси, схожі на складні слова.

У мовознавстві термін "тип" використовується у двох значеннях:

1) у вузькому розумінні тип мовного вираження форма універсального або спільного мовного явища (типи артикуляції звуків, словосполучень та речень та ін.);

2) в широкому розумінні мовний тип сукупність узгальнених особливостей груп мов в цілому. Таким чином, у першому випадку виявляється наявність тих чи інших типів мовного вираження у мовах, що порівнюються. У другому випадку встановлюється належність порівнюваних мов до певних мовних типів.

Літературна мова нормована й кодифікована, тобто закріплена в словниках і граматиках. Норма літературної мови якнайповніше відбиває її закони і спирається на звичай та схвалення того чи іншого слово- й формовживання найбільш освіченою частиною суспільства. Її лексика незмірно багатша, розвиненіша, ніж лексика будь-якого діалекту. Літературна мова багатофункціональна, вона включає в себе науковий, діловий, публіцистичний, художній, розмовний стилі, тобто стилістично диференційована. Літературна мова буває усна й писемна.

В основі розвитку конкретних мов і діалектів відомі два процеси: процес диференціації, або розходження, та інтеграції, або сходження мов.

Унаслідок диференціації з однієї мови або одного діалекту виникає дві або більше мов чи діалектів. У результаті процесу інтеграції з кількох мов чи діалектів утворюється одна мова або один діалект.

Питання для опрацювання:

- 1) Які переваги має дослідник при вивченні „живих мов”?
- 2) У чому полягає експеримент за Л.В. Щербою?
- 3) Якими ви уявляєте ідеальні словники і граматику?
- 4) Розподіліть наведені нижче мови на сім'ї та групи у відповідності з генеалогічною класифікацією мов (випишіть їх колонками по сім'ях). Укажіть, які з них є державними мовами і де:

а) санскрит, абхазька, баскська, українська, туркменська, італійська, ірландська угорська, аварська, чуваська, тамильська, ескимоська, майя, калмикська, марійська, фінська, португальська, пруська, датська, польська, киргизька, бенгалі, в'єтнамська, маорі, молдавська, курдська;

б) таджицька, ідиш, тохарська, албанська, половецька, чукотська, мегрельська, російська, англійська, персидська, татарська, узбецька, іспанська, мордовська, чеська, вірменська;

в) кетська, арабська, португальська, турецька, німецька, албанська, карельська, шотландська, китайська, чукотська, словацька, англійська, вірменська, македонська.

5) Розподіліть на групи такі індоєвропейські мови: англійська, румунська, ісландська, чеська, французька, російська, іспанська, латинська, шотландська, німецька, вірменська, ірландська, готська, шведська, польська.

6) У чому різниця між походженням мови загалом і виникненням окремої мови?

7) Які теорії походження мови вам відомі? Назвіть чинники, що відіграли вирішальну роль у появі людини та її мови.

8) З'ясуйте роль диференціації та інтеграції як основних шляхів розвитку діалектів і мов, співвідношення цих чинників на різних етапах людського розвитку, в різних історичних умовах.

9) Назвіть можливі шляхи утворення національних літературних мов.

10) Як ви розумієте явища субстрату, суперстрату? Наведіть приклади.

11) Чи можна запозичення слів вважати фактом схрещення мов?

12) До якої з двох теорій лінгвогенезу схиляється більшість сучасних учених?

13) Якими причинами викликаються зміни в мові? Наведіть приклади мовних змін, зумовлених зовнішніми причинами.

14) Що таке піджини і креольські мови? Що спільне і відмінне між ними?

15) Розкрийте суть зовнішніх і внутрішніх чинників у розвитку мов. Які мови називаються „живими”?

16) Які мови називаються „мертвими”? Що дає вивчення „мертвих” мов?

17) Чому виникає потреба створення штучних мов? Що ви знаєте про ці мови?

18). Заповніть порожні клітинки таблиці необхідними відомостями про групування мов світу за генеалогічною класифікацією (у таблиці подано найпоширеніші мовні сім'ї і групи):

Мовна сім'я	Мовна група	Мовна підгрупа	Мови (у тому числі
Індоєвропейська	Слов'янська	Східна	
		Західна	
		Південна	

	Германська	північна (скандинавська)	
		Західна	
		Східна	
	Романська	Центральна	
		Західна	
		східна (балкано- романська)	
	Балтійська		
	Кельтська	Гойдельська	
		Бриттська	
		Галльська	
	Індійська		
	Іранська		
	Грецька		

Фінно-угорська	Угорська		
	Фінська	Прибалтійська	
		Пермська	
Волзька			
Тюркська	Булгарська		
	Кипчацька		
	Огузька		
	Карлукська		
	Уйгурська (східна)		

Семіто-хамітська (афразійська)	Семітська		
	Хамітська		
Кавказька	Картвельська		
	Абхазо-адигейська		
	Нахсько-дагестанська		
Монгольська			
Тунгусо-манчжурська	Сибірська (північна)		
	Амурська		
	Південна		
Китайсько-тибетська	Тан-китайська		
	Тибето-бірманська		
Аустроазіатська			
Мови Далекого Сходу			

ТЕМАТИЧНА 1

Тест до ТЕМАТИЧНОЇ 1

1. Історичний розвиток мови є предметом:

- а) синхронічного мовознавства;
- б) діяхронічного мовознавства;
- в) прикладного мовознавства.

2. Дослідження різних мов з метою виявлення їх спільних і відмінних рис – це суть методу:

- а) структурного;
- б) зіставного;
- в) описового.

3. Правильним є твердження:

- а) мова і мислення тотожні, мова є формою мислення;
- б) мислення не залежить від мови, здійснюється в інших формах;
- в) мова і мислення пов'язані діалектичним зв'язком, мова – інструмент мислення.

4. Функція формування і формулювання думки називається:

- а) репрезентативна;
- б) мислетворча;
- в) метамовна.

5. Різновид літературної мови, що характеризується відбором мовних засобів, зумовленим змістом, метою та характером висловлювання, — це:

- а) мовний стиль;
- б) розділ мовознавства;
- в) тип мовлення.

6. Натуралістичний напрям у мовознавстві започаткував:

- а) Олександр Потебня;
- б) Август Шлейхер;
- в) Ж.-Ж.Руссо .

7. Паралінгвістика вивчає:

- а) вербальні форми спілкування;
- б) невербальні форми спілкування;
- в) телепатичні форми спілкування

8. Оберіть правильний варіант продовження речення: *Загальнонародна мова...*

- а) охоплює територіальні діалекти, жаргони, професійні та просторічні елементи, літературну мову;
- б) це літературна мова;
- в) не включає в себе літературну мову.

9. Мовним знаком є:

- а) буква;
- б) фонема;
- в) слово.

10. Одиницями мови є:

- а) фонема, морфема, слово, речення;

б) звук, буква, слово, речення;

в) звук, слово, словосполучення.

11. Пізнання людиною світу, досвіду попередніх поколінь забезпечує така функція мови:

а) комунікативна;

б) пізнавальна (гносеологічна);

в) експресивна.

12. Номінативну функцію в мові виконує:

а) фонема;

б) слово;

в) речення.

13. Кельтські елементи в англійській мові – це:

а) адстрат;

б) суперстрат;

в) субстрат.

14. З історичного погляду:

а) мовлення є первинним, а мова вторинна;

б) мова передує мовленню;

в) мова і мовлення виникли одночасно.

15. Першим розмежував поняття "мова" і "мовлення":

а) Вільгельм фон Гумбольдт;

б) Фердінанд де Соссюр;

в) Олександр Потебня.

16. Територіальні діалекти мови – це:

а) місцеві говори і говірки;

б) професійні субмови, жаргони, сленг;

в) просторіччя, суржик.

17. До вербальних засобів спілкування належать усі перераховані в рядку:

а) звукова мова, міміка і жести;

б) звукова мова, письмо, азбука Морзе, азбука Брайля, морська сигналізація;

в) звукова мова, міміка і жести, письмо.

18. Вища форма вияву мови, відшліфована, унормована і багатофункціональна, - це:

а) літературна мова;

б) загальнонаціональна мова;

в) мовлення.

19. Спільні ознаки, властиві всім або більшості мов світу, називаються:

а) схрещення мов;

б) екстралінгвістичні універсалії;

в) мовна конвергенція .

20. Загальнонаукові методологічні підходи до вивчення явищ, у тому числі й лінгвістичних:

а) індукція і дедукція;

б) синхронія і діахронія;

в) конвергенція і дивергенція. __

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА 1

1 варіант

Основні завдання мовознавства.

Співставлення мови та мовлення.

Основні функції внутрішнього мовлення.

Основні гіпотези походження мови.

Генеалогічна класифікація мов.

2 варіант

Зв'язок мовознавства з іншими науками.

Співставлення мови та мислення.

Типи внутрішнього мовлення.

Морфологічна класифікація мов.

Характеристики мови як знакової системи.

Критерії оцінювання модульної контрольної роботи:

5 балів – студент правильно та повно відповів на 5 питань

4 бали - студент відповів на 5 запитань, але на один - три питання відповіді неповні

3 бали – студент відповів на 5 питань, але відповіді на всі питання неповні

2 бали – студент відповів на 4-3 питання, але відповіді неповні

1 бал – студент відповів на одне-два питання, але відповідь неповна

САМОСТІЙНА РОБОТА

Теми рефератів

1. Основні етапи розвитку мовознавства.
2. Мовознавство у стародавньому світі.
3. Історія арабського мовознавства.
4. Мовознавство у середньовічному світі.
5. Філософські основи стародавнього мовознавства.
6. Зародження порівняльно-історичного мовознавства.
7. Основні представники порівняльно-історичного мовознавства.
8. Порівняльно-історичний метод в історії мовознавства.
9. Сучасний стан порівняльно-історичного мовознавства. Основні напрямки порівняльно-історичного мовознавства.
10. Теорія молодогограматизму.
11. Деякі відомості про вчених молодогограматистів.
12. В. Гумбольдта – засновник теоретичного мовознавства.
13. Лінгвістична концепція Ф. де Сосюра.
14. Празький структуралізм.
15. Американський структуралізм.
16. Копенгагенський структуралізм.
17. Основні відомості про вчених-структуралістів.
18. Сучасний структуралізм.
19. Психологізм у мовознавстві.
20. Женевська лінгвістична школа.
21. Основні проблеми сучасного мовознавства.
22. Математичний напрямок в історії мовознавства.

- 23.Методи вивчення мови.
- 24.Теорія інформації у лінгвістиці.
- 25.Лінгвістика в епоху НТР.
- 26.Проблеми сучасної мовознавчої науки в Україні.
- 27.Харківська лінгвістична школа.
- 28.Основні відомості про українських філологів.
- 29.Основні напрямки розвитку українського мовознавства.
- 30.Основні відомості про вчених-філологів ХХ ст. (Україна).
- 31.Основні напрямки розвитку мовознавства на Україні (ХХ ст.).
- 32.Московська лінгвістична школа.
- 33.Казанська лінгвістична школа.
- 34.Петербурзька лінгвістична школа.
- 35.Основні відомості про російських вчених-філологів ХVІІ ст.
- 36.Основні відомості про російських вчених-філологів ХVІІІ ст.
- 37.Основні відомості про російських вчених-філологів ХІХ ст.
- 38.Основні напрямки розвитку російського мовознавства (ХVІІ- ХVІІІ ст.)
- 39.Основні напрямки розвитку російського мовознавства ХІХ ст.
- 40.Основні відомості про вчених-філологів ХХ ст. (Росія)
- 41.Основні напрямки розвитку мовознавства в Росії (ХХ ст.)
- 42.Семіотика як наука про знаки.
- 43.Мова та інші семіотичні системи.
- 44.Мова як знакова система.
- 45.Невербальні засоби комунікації.
- 46.Комунікація у світі тварин та людська мова.
- 47.Мова та інші засоби спілкування.
- 48.Мова як найважливіший засіб людського спілкування.
- 49.Мова та суспільство.
- 50.Мова та мислення. Логічні та граматичні категорії.
- 51.Основні гіпотези походження мови.
- 52.Основні закономірності розвитку мови.
- 53.Походження людини, людського суспільства і мови.
- 54.Літературна мова серед інших форм існування мови.
- 55.Літературна мова і мова художньої літератури. Шляхи становлення національних мов.
- 56.Синхронія та діахронія у мові.
- 57.Зовнішні і внутрішні закони функціонування і розвитку мови.
- 58.Внутрішня організація мовної системи.
- 59.Типи співвідношення мовних одиниць.
- 60.Основи морфологічної класифікації мов світу.
- 61.Мовна універсалія.
- 62.Різноманітність граматичних категорій у мовах світу.
- 63.Лінгвістика універсалій.
- 64.Мови аналітичного складу.
- 65.Синтетичні мови.
- 66.Синтаксична класифікація мов світу.
- 67.Принципи класифікації мов світу.

- 68.Мовна диференціація і виникнення споріднених мов.
- 69.Генеалогічна класифікація мов світу.
- 70.Основні сім'ї мов.
- 71.Спорідненість індоєвропейських мов.
- 72.Слов'янські мови.
- 73.Германські мови.
- 74.Романські мови.
- 75.Сучасна соціолінгвістика.
- 76.Функціональна лінгвістика.
- 77.Етнолінгвістика.
- 78.Загальні проблеми перекладу.
- 79.Комунікативна лінгвістика.
- 80.Когнітивна лінгвістика.
- 81.Сучасна психолінгвістика.
- 82.Прагмалінгвістика

Основні вимоги до змісту та оцінювання реферату

Загальні положення. Підготовка реферату є обов'язковою складовою очно-заочної форми навчання за професійними програмами підвищення кваліфікації і дієвим засобом поглиблення, закріплення й контролю знань. Слухач обирає тему реферату на настановних заняттях і пише його під час самостійного вивчення навчального матеріалу. Подає реферат на рецензію в перший день очного навчання в Інституті.

Зміст реферату. Підготовка слухачами реферату базується на вивченні та реферуванні наукових літературних джерел, нормативних актів з обраної теми, узагальненні практичного досвіду та фактичних даних з відповідного напрямку діяльності центру зайнятості. Викладення матеріалу в рефераті не повинне бути занадто теоретизоване, має бути орієнтоване на аналіз практики. При написанні реферату слухач має не лише систематизувати теоретичний та фактичний матеріал, але проявити творчий підхід до аналізу та визначення шляхів розв'язання реальних проблем у межах обраної теми. В першу чергу це має стосуватися організації діяльності конкретного центру зайнятості та в цілому державної служби зайнятості, а також системи загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Структура та оформлення. Обсяг реферату має становити 15–20 друкованих сторінок формату А4 (без врахування додатків). Текст набирається шрифтом Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Сторінки мають бути нумеровані. Матеріал розподіляється згідно з планом реферату: вступ (1–1,5 стор.), основна частина [2–3 проблеми (параграфи)](8–12 стор.), висновки(1,5–2 стор.), список літератури, додатки (схеми, таблиці, зразки документів). Стиль викладу матеріалу має бути науково-діловим, з дотриманням стилістичних і граматичних норм. У тексті обов'язково повинні бути посилання на літературні та інші джерела, що використовувалися при підготовці реферату.

У вступі мають бути обґрунтовані актуальність та практичне значення обраної теми реферату, визначені його мета й завдання.

В основній частині повинна бути розкрита тема реферату шляхом висвітлення основних питань, які становлять сутність зазначеного напрямку (форми) діяльності конкретного центру зайнятості, та шляхом аналізу емпіричного матеріалу, статистичних даних певного спрямування.

У висновках необхідно сформулювати теоретичні і практичні підсумки проведеного аналізу за проблематикою реферату, навести практичні рекомендації щодо вдосконалення розглянутого напрямку діяльності центру зайнятості. Висновки мають логічно пов'язуватися із змістом викладеного матеріалу.

Список літератури. Містить перелік (як правило 10–15) використаних літературних джерел та публікацій (за останні 3–5 років), законодавчих актів та відомчих нормативних документів. Оформлення списку літератури та посилань на використані літературні джерела має відповідати чинному стандарту. Зокрема, при посиланні в тексті на джерело у квадратних дужках наводять його порядковий номер зі списку літератури, наприклад "... у працях [1–3]...". При посиланні на джерело з великою кількістю сторінок, або якщо подається цитата з тексту джерела, вказується номер конкретної сторінки, наприклад: [5, с.18].

Додатки. Такими можуть бути цільові документи (або витяги з них), прийняті даним центром зайнятості, в тому числі разом з органами місцевого самоврядування, соціальними партнерами; матеріали, що розкривають досвід роботи ЦЗ; методичні розробки, результати досліджень, анкети для опитування безробітних, роботодавців, учнівської молоді тощо, а також таблиці, статистичні дані, діаграми, що ілюструють основні положення реферату і на які є посилання в його тексті.

Титульна сторінка та план оформлюються відповідно до встановлених норм (див. зразок).

Критерії оцінювання реферату.

Реферат оцінюється на "відмінно" (3 бали), якщо:

тема реферату актуальна та відзначається практичною значущістю;
у роботі здійснено ґрунтовний аналіз усіх аспектів проблеми;
використано сучасні джерела, у тому числі періодичні видання, монографії, які дають змогу висвітлити теоретичні й прикладні аспекти теми;

матеріал роботи добре структурований, логічно викладений та побудований на прикладі діяльності конкретного центру зайнятості;

висновки відповідають завданням роботи, свідчать про реалізацію мети дослідження;

рекомендації є обґрунтованими та мають практичний характер;

роботу оформлено з дотриманням встановлених правил.

Реферат оцінюється на "добре" (2 бали), якщо:

тема роботи актуальна;

у роботі здійснено аналіз основних аспектів проблеми;

використано джерела, які дають змогу розкрити теоретичні й прикладні аспекти теми;

матеріал випускної роботи структурований, логічно викладений та побудований на прикладі діяльності конкретного центру зайнятості;

висновки відповідають завданням роботи;
рекомендації мають практичну значущість;
оформлення роботи в цілому відповідає встановленим правилам.
Реферат оцінюється на "задовільно" (1 бал) якщо:
здійснений слухачем теоретичний аналіз не повною мірою відповідає темі, меті і завданням дослідження;
використані джерела не дають можливості повністю розкрити проблему;
висновки не повністю відповідають завданням роботи;
рекомендації недостатньо обґрунтовані;
робота в цілому оформлена згідно з правилами, але є певні недоліки.
Реферат оцінюється на "незадовільно" (0 балів), якщо:
тема реферату неактуальна і не має практичної значущості;
здійснений слухачем аналіз не відповідає темі, меті і завданням дослідження;
у змісті реферату не аналізується досвід (практика) роботи конкретного центру зайнятості державної служби зайнятості, певні положення не ілюструються емпіричним матеріалом, в т.ч. таблицями, графіками тощо.
слухач не використовував необхідні літературні, нормативні джерела і статистичні дані;
висновки не відповідають завданням роботи;
оформлення роботи не відповідає встановленим правилам.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

РЕФЕРАТ

на тему:

Виконав

Перевірив

Кропивницький 2021

Зразок оформлення титульної сторінки реферату

ТЕМАТИЧНИЙ БЛОК 2

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

ТЕМА 1. ФОНЕТИКА ЯК РОЗДІЛ МОВОЗНАВСТВА. ГОЛОСНІ ТА ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ, ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ. ЗМІНИ ЗВУКІВ У МОВНОМУ ПОТОЦІ. ФОНЕТИЧНІ ТРАНСКРИПЦІЯ. ФОНОЛОГІЯ

Мета вивчення: дати поняття про звуки як природну матерію мови; характеризувати звуки у фізичному, фізіологічному, лінгвістичному аспектах; визначати різницю між звуками і фонемами (звукотипами).

Провідна ідея: звуки змінюються в мовленнєвому потоці; фонема — найменша мовна одиниця.

Основні проблеми: звуки мови. Характеристика звуків в акустичному й фізіологічному аспектах. Класифікація звуків за основними й додатковими ознаками. Фонема. Фонологія. Диференційні та інтегральні ознаки фонем. Позичії фонем, фонологічна система мови, її змінний характер. Фонетичні зміни. Фонетичні закони.

Термінологічний мінімум: фонетика, фонологія, звук мови, буква, фонема, диференційна ознака, інтегральна ознака фонем, асиміляція, дисиміляція, акомодация, мовні органи, артикуляція, голосні звуки, приголосні звуки, сонорні, шумні, дзвінкі, глухі, губні, носові, глоткові, передньоязикові, середньоязикові, задньоязикові, зімкнені, щілинні, свистячі, шиплячі, зімкнено-щілинні (африкати), тверді, м'які приголосні.

План

1. Фонетика та фонологія. Фонетика як лінгвістична дисципліна. Предмет фонетики. Предмет фонології. Поняття про звук мовлення. Три аспекти вивчення звуків: акустичний, анатоомо-фізіологічний і лінгвістичний (функціональний).

2. Акустичний (фізичний) аспект. Акустична природа звуків мови. Тони і шуми; висота, сила, тривалість звуків. Роль резонаторів при творенні звуків. Тембр.

3. Анатоомо-фізіологічний аспект. Мовленнєвий апарат активні і пасивні органи. Артикуляційна база мови. Три фази артикуляції. Класифікація звуків. Принципи класифікації. Голосні звуки, приголосні звуки (вокалізм, консонантизм). Поділ голосних за рядом, піднесенням, участю губ. Дифтонги, трифтонги. Поділ приголосних за акустичною ознакою, за місцем творення, за пасивним артикулятором, за акустиком, за способом творення, за додатковою артикуляцією, за тривалістю вимовляння.

4. Лінгвістичний (функціональний) аспект. Поняття фонем. Звук і фонема. Функції фонем. Диференційні та інтегральні ознаки фонем. Відтінки фонем, позиції фонем. Нейтралізація фонем. Поняття про систему фонем. Фонетична система, її одиниці й структура. Учення про фонему, алофони, варіації та варіанти.

5. Фонетичні одиниці та засоби. Фонетичне членування мовленнєвого потоку (фраза, такт, склад, звук). Поняття складу, типи складів, складові та нескладові звуки. Складова структура слова в різних мовах. Наголос, його види. Основний і побічний наголос. Класифікація наголосу за місцем у

слові. Словесний і фразовий наголос. Клітики: проклітики і енклітики. Логічний і емпатичний наголос. Інтонація, її елементи.

6. Фонетичні процеси. Позиційні зміни звуків. Комбінаторні зміни звуків. Фонетичні процеси: асиміляція, акомодация, редукція; специфіка їх прояву у різних мовах. Чергування. Фонетичні і нефонетичні зміни звуків (живі і історичні).

7. Орфоепія. Звукова мова й письмо.

8. Графіка. Орфографія. Принципи орфографії.

Література

Основна

1. Ганич Д.І., Олійник І., С. Словник лінгвістичних термінів. К.: Наукова думка, 1985. С. 4 -17.

2. Зиндер Л. Р. Общая фонетика. Л. : Учеб.лит, 1979. С. 4-14, 56-63.

3. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Сучасна українська літературна мова. Л. : Просвіта, 1973. С.90-92.

4. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства: Підручник. К. : Видавничий центр "Академія", 2006. С. 52-72.

5. Карпенко Ю.О. Фонетика. Одеса: КОМ, 1986. С.3-7.

6. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: Підручник. К. : Видавничий центр "Академія", 2006. С. 109-133.

7. Поливанов В. Д. Мягкие согласные // Труды по восточному и общему языкознанию. М. : Восток, 1991. С.385- 387.

8. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. К: Просвіта, 1969с. 43-49.

9. Тоцька Н.І. Голосні фонемі української мови. К. : Просвіта, 1973. С. 28-65, 96-107.

Додаткова

10. Волох О.Т. Сучасна українська літературна мова. К. : Вища шк., 1986. С.28-36, 41-44, 64-77.

11. Долено М.Т. та ін. Сучасна українська мова. К. : Вища шк., 1986. С. 23-25, 25-36.

12. Сучасна українська мова. / За ред. Грищенка А.П. К. : Вища шк. 1997. С. 11-17, 27-50.

13. Сучасна українська літературна мова / За ред. Плющ М.Я. К. : Вища шк. 1994. С.24-43.

Питання для самоконтролю

Охарактеризуйте функції фонем.

Чому полягає своєрідність фонологічних систем різних мов?

Завдання

Запишіть речення фонетичною транскрипцією. Встановіть у підкреслених словах співвідношення між буквами та звуками.

1 Змалку кохайтесь в освіті, змалку розширюйте ум, бо доведеться у світі великих навчатися дум (Грабовський). 2. Ми, українці, — нація, яка споконвіку прагне багато знати, а це утверджує нашу віру у вічне життя на цій землі (Гоян). 3. Вечоріло. В хатинці було холодно, вогко й темнувато (Винниченко).

Запитання і завдання

для контролю і самоконтролю

За темою “Звуки мови, їх вивчення і класифікація”

1. Що є об'єктом вивчення фонетики?
2. У чому практичне значення фонетики?
3. Які є три аспекти у вивченні звуків?
4. Охарактеризуйте звук людської мови як фізичне явище. Розкрийте сутність понять *сила звука, висота звука, довгота звука, тембр звука*.
5. Дайте загальну характеристику мовленнєвого апарата.
6. Що таке артикуляція? Із яких фаз вона складається?
7. Назвіть активні і пасивні органи мовлення.
8. Як ви розумієте термін *артикуляційна база*?
9. На яких артикуляційно-акустичних відмінностях ґрунтується поділ звуків на голосні та приголосні? Назвіть основні відмінності між цими звуками.
10. З роботою якого органа пов'язаний поділ голосних за рядом і піднесенням?
11. Що таке дифтонг?
12. З роботою яких органів пов'язаний поділ приголосних на дзвінкі і глухі, тверді та м'які?
13. Охарактеризуйте приголосні за акустичною ознакою.
14. Назвіть групи приголосних, які розрізняються за способом творення.
15. Як характеризуються приголосні звуки за додатковою артикуляцією?
16. Що таке лабіалізація звуків?

За темою “Фонологія”

1. Дайте визначення фонемі. Які функції виконують фонемі?
2. Як співвідносяться звук і фонема?
3. У чому полягає різниця між диференційними й нейтральними ознаками фонем? Які ознаки фонем можуть виступати як диференційні?
4. Що таке звукова опозиція?
5. У яких позиціях можуть знаходитись фонемі в мовленнєвому потоці?
6. Що таке варіанти і варіації фонем?
7. Що таке фонологічна система мови?
8. У чому полягає національно-мовна своєрідність фонологічних систем?

За темою “Членування мовленнєвого потоку”

1. Чи співпадає межа такту з межею слова?
2. Що таке проклітики, енклітики?
3. На які відрізки фонетично членується мовленнєвий потік?
4. Дайте визначення фрази. Якими властивостями характеризується фраза?
5. Що таке такт? Який синонім вживають до слова *такт*?
6. Які теорії складу існують у мовознавстві? Які типи складів ви знаєте?
7. Дайте визначення монофтонга і поліфтонга. Які різновиди поліфтонгів є у мовах світу?
8. Що таке наголос? Назвіть типи словесного наголосу в різних мовах. Охарактеризуйте наголос української і тієї іноземної мови, яку ви вивчаєте.
9. Дайте визначення інтонації та назвіть основні її функції. Із яких компонентів складається інтонація? Розкрийте зміст кожного компонента інтонації.

За темою “Зміни звуків у потоці мовлення”

1. Які різновиди змін звуків ви знаєте?
2. Дайте визначення позиційних змін звуків. Назвіть позиційні зміни звуків, поясніть їх суть, наведіть приклади.
3. Дайте визначення комбінаторних змін звуків. Назвіть різновиди цих змін.
4. Охарактеризуйте всі різновиди асиміляції.
5. Що спільного і відмінного між асиміляцією і дисиміляцією?
6. Наведіть приклади гаплогії, діерези, епентези і метатези, субституції звуків і гіперизмів.
7. Що таке орфоепія? Що є предметом орфоепії?
8. Що таке транскрипція? Чим відрізняється фонетична транскрипція від фонематичної, транскрипція від транслітерації?

Засоби контролю

Тест “Фонетичне членування мовленнєвого потоку”

1. Найменша комунікативна одиниця мови і водночас найбільша фонетична одиниця в мовленнєвому потоці, що становить собою інтонаційно-змістову єдність, - це:
 - а) синтагма;
 - б) склад;
 - в) фраза.
2. Що зумовлює різний зміст речення?
 - а) неоднакове членування на фрази;
 - б) неоднакове членування на синтагми;
 - в) неправильна розстановка пауз.
3. Речення може розпадатися на відрізки, які характеризуються посиленням наголосу останнього слова і виражають у даному контексті одне, хоч складне поняття. Це —:
 - а) синтагма;
 - б) інтонація;
 - в) такт.
4. Як називається частина фрази, об'єднана одним наголосом?
 - а) такт;
 - б) склад;
 - в) словосполучення.
5. До якої теорії належить визначення складу, обґрунтоване датським мовознавцем О. Єсперсенем: *Склад має вершину (ядро) і периферію*:
 - а) експіраторна;
 - б) мускульної напруги;
 - в) сонорна.
6. Склад, що починається приголосним звуком і закінчується голосним, називається:
 - а) відкритий неприкритий;
 - б) закритий прикритий;
 - в) відкритий прикритий;
 - г) закритий неприкритий.
7. Як називаються два голосні звуки, які утворюють один склад, чим і забезпечується їх фонетична цілісність:
 - а) монофонг;

б) *трифтонг*;

в) *дифтонг*.

8. Як називаються фонетичні явища – наголос та інтонація?

а) *допоміжними засобами*;

б) *просодичними засобами*;

в) *змінними засобами*.

9. Що називається наголосом?

а) *звук, що вимовляється чіткіше*;

б) *виділення в мовленні певної одиниці в ряду однорідних одиниць за допомогою фонетичних засобів*;

в) *протяжна вимова звуків у слові*.

10. Словесний наголос, що характеризується більшою тривалістю звучання певного складу, є:

а) *динамічним*;

б) *музикальним*;

в) *кількісним*.

11. Виділення (вимова) одного із складів (такту) з більшою силою, тобто сильнішим видихом струменя повітря, — це наголос:

а) *музикальний*;

б) *кількісний*;

в) *динамічний*.

12. Емоційне виділення тих чи інших слів у висловлюванні напруженою вимовою певних

звуків – це наголос:

а) *логічний*;

б) *емфатичний*;

в) *фразовий*.

13. Складові інтонації:

а) *мелодика, інтенсивність, паузи, темп і тембр мовлення*;

б) *сила голосу, наголоси, виразність мовлення*;

в) *настрій, тон, паузи*.

14. Попереджувальну функцію (показує, що речення ще не закінчене) має:

а) *низхідний рух тону*;

б) *висхідний рух тону*.

Термінологічний диктант за темою “Фонетика”

1. Фонетика – це ...

2. Звук – це ...

3. Фізичні, або акустичні, характеристики звуків –

4. Індивідуальне забарвлення окремого звука, зумовлене набором тонів і обертонів, – це ..

5. Голосні звуки – це ...

6. Мовний апарат поділяється на ...

7. Артикуляція – це ...

8. Фази артикуляції: ...

9. Вокалізм – це ...

10. Консонантизм – це ...

11. Сонорні приголосні складаються з ...

12. Африката – це ...
13. При творенні проривних приголосних органи артикуляції ...
14. Увула – це ...
15. Лабіалізовані звуки – це ...
16. Аспірати – це ...
17. Палаталізація – це ...
18. Проклітик – це ...

Список літератури:

1. Бевзенко С.П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис: Навч. посіб. К.: Вища шк., 2006. С. 53 – 90.
2. Дорошенко С І., Дудик П. С. Вступ до мовознавства. К., 1974. С. 50-66, 70-106.
3. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. К.: Видавничий центр Академія, 2006. С. 52-93, 222-225.
4. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. К.: Видавничий центр Академія, 1999. С. 102 - 163.
5. Ющук І.П. Вступ до мовознавства: Навч. посібник. К.: Рута, 2000. С. 42 – 54.

Коротке викладення теми

Фонетика це розділ мовознавства, що вивчає звуковий склад мови
Основні завдання фонетики:

- ◆ вивчення фонетичної будови мов загалом і кожної мови окремо;
- ◆ вивчення звукових змін у процесі розвитку тієї чи іншої мови;
- ◆ вивчення звукової структури: наголос, інтонація, склад;
- ◆ класифікація звуків;
- ◆ способи функціонування звуків у мовленнєвому процесі.

Звук (фон) одиниця мовлення, що залежить від багатьох умов.

Фонема одиниця мови, що характеризується набором диференціальних ознак, важливих для змісторозрізнення.

Звуки характеризують з трьох точок зору: акустичної, фізіологічної та фонологічної. Характеристика звуків дозволяє виділити три аспекти фонетики: акустику мовлення, фізіологію мовлення та фонологію.

Усі органи мовленнєвого апарату складаються з трьох частин: дихальні органи, гортань і надгортанні смуги.

У фізичному аспекті кожному звукові людської мови властиві такі п'ять ознак: висота, сила, довгота, чистота, тембр.

У фізіологічному аспекті звуки характеризуються роботою органів мовлення. Робота мовних органів, спрямована на утворення будь-якого звука мови, називається артикуляцією. В артикуляції звука розрізняють три фази тривалості: приступ, витримка та відступ.

Сукупність артикуляційних навичок, потрібних для вірної вимови звуків тієї чи іншої мови, називається артикуляційною базою мови.

Класифікація голосних звуків зумовлена їхньою природою. Голосні це суто тональні звуки, перепон на шляху повітря під час їхньої вимови не

виникає. Голосні будь-якої мови класифікуються за двома основними ознаками:

1) за тим, яка частина язика піднімається, розрізняють голосні переднього, середнього та заднього ряду;

2) за тим, як високо піднімається язик, розрізняють голосні високого, середнього та низького піднесення.

В окремих мовах розрізняють голосні ще й за такими додатковими ознаками:

1) за участю губ: нелабіалізовані (губи не округлені) і лабіалізовані (губи округлені);

2) за участю ротової та носової порожнини: ротові і носові;

3) за тривалістю: короткі і довгі.

Класифікація приголосних звуків проводиться за трьома основними ознаками.

За співвідношенням тону й шуму приголосні в багатьох мовах поділяються на: сонорні, дзвінкі, глухі. За тим, яка частина язика творить перепону, приголосні поділяються на передньо-, середньо- і задньоязикові. Серед передньоязикових приголосних ще розрізняють: апікальні, церебральні, какумінальні та дорсальні. За способом подолання перепони розрізняють приголосні: зімкнені, щілинні й африкати.

В окремих випадках виділяють ще такі додаткові ознаки приголосних: пом'якшення (або палаталізація), подовження, придиховість (або аспірація).

Розділ фонетики, який вивчає соціальну функцію звуків, називається фонологією.

Основна одиниця фонології це звукотип, або фонема, найкоротша неподільна уявна частина мовленнєвого потоку, яка служить для творення, упізнання й розрізнення морфем, слів та речень. Фонема є моделлю, складовою частиною артикуляційної системи мови і функціонує лише в складі морфем та слів та не мислиться поза цими категоріями.

Голосні фонемі української мови розпізнають за таким ознаками:

1) наявністю чистого тону (1);

2) рядом передній чи задній (2);

3) піднесенням у ряду низьке, середнє чи високе (3);

4) наголосом наголошений чи ненаголошений (2). Приголосні фонемі української мови розрізняються за 12 ознаками:

1) участю тону й шуму сонорний, дзвінкий чи глухий (3);

2) місцем перепони губний, зубний, піднебінний чи задньоротовий (4);

3) способом творення зімкнутий, щілинний чи африкат (3);

4) палатальністю твердий чи м'який (2).

Усі інші ознаки (лабіалізація голосних у, о, носовий характер м, н, вібрація при творенні р, глотковість г тощо) додаткові, тобто супутні. На розпізнавання фонем вони суттєво не впливають, а тільки надають певного забарвлення окремим звукам.

Як найменша змістова одиниця звукового строю мови, фонема характеризується такими функціями, як конститутивною (завдяки якій твориться артикуляційна система мови), дистинктивною (сигніфікативною

завдяки якій ми відрізняємо одну фонему від іншої) та перцептивною (рекогнативною завдяки якій творяться морфеми та слова).

Розрізняють диференційні й нейтральні (інтегральні) ознаки фонем. Ознаки фонем, якими вона протиставляється іншим фонемам, називаються диференційними (розрізнявальними). Ознаки, які входять до складу фонем, але не відрізняють її від інших фонем, називаються нейтральними. Втрата фонемою якоїсь диференціальної ознаки називається нейтралізацією опозиції.

Диференційні риси фонем можуть бути різні, в кожній мові є свій набір диференційних рис: глухість дзвінкість, твердість м'якість та ін. Завдяки їм виявляється дистинктивна функція фонем, тому ми розрізняємо різні фонем артикуляційної бази конкретної мови. Завдяки інтегральним рисам проявляється конститутивна функція фонем фонем однієї артикуляційної бази відрізняються від фонем артикуляційної бази іншої мови.

Диференційні риси можуть поєднати фонем в архіфонем на основі їхньої можливої нейтралізації. Архіфонема представник більш вищого ступеня абстракції на фонологічному рівні мови, яка об'єднує на рівних правах фонем, які схильні до нейтралізації.

Необхідність виникнення фонетичних варіантів (алофонів) зумовлюється й тим фактом, що звуки у процесі мовлення не вимовляються окремо, а впливають один на одного та залежать від своєї позиції у слові. Розрізняють чотири типи фонетичних змін: комбінаторні (асиміляційні, дисиміляційні), позиційні, спонтанні та фонетично не зумовлені.

Комбінаторні зміни виникають унаслідок взаємодії звуків у мовленнєвому потоці, зумовленої певними залежностями між різними положеннями мовних органів під час артикуляції цих звуків. Взаємодія звуків буває контактна і дискантна. За напрямом вона буває прогресивна і регресивна. Усі комбінаторні зміни фонем за характером наслідків розпадаються на дві групи: асиміляційні (уподібнювальні) і дисиміляційні (розподібнювальні). До асиміляційних комбінаторних змін належать: асиміляція, сингармонізм (уподібнення голосних у слові), акомодация (пристосування артикуляції суміжних приголосного та голосного), субституція (підстановка в запозичених словах звуків рідної мови замість іншомовних). Дисиміляційні комбінаторні зміни є такі: дисиміляція, епентеза (вставляння звука для роз'єднання двох подібних), дієреза (викидання звука для усунення нагромадження подібних звуків), гаплогія (викидання одного з двох однакових складів).

Позиційні зміни залежать від місця звука у слові. Спос-терігають такі позиційні зміни: редукція (послаблення артикуляції голосного в певній позиції), позиційне чергування (регулярна зміна звуків, зумовлена їх оточенням у слові), протеза (приєднання на початку слова додаткового звука).

Спонтанні зміни історичні зміни звуків, причина яких невідома.

Фонетично не зумовлені зміни звуків відбуваються незалежно від фонетичних законів і навіть усупереч їм. Це такі зміни: звуків за аналогією, морфологічне чергування, гіперизми (неправильні виправлення звуків у

словах, найчастіше запозичених), метатези (нічим не зумовлені перестановки звуків чи складів у словах).

Інтонація включає в себе: мелодику мовлення, темп, тембр, паузацію та наголос висловлення. Наголос може бути фразовим, логічним та емоційним. Наголос розрізняють також і за його місцем у слові. За цією ознакою виділяють такі наголоси: 1) фіксований, або постійний. Фіксованим називається вид словесного наголосу в тих мовах, де він завжди падає на один певний по порядку склад слова, наприклад, тільки на початковий, тільки на кінцевий або тільки на передостанній склад і т.ін.; 2) вільний або рухомий. Вільним називають наголос у тих мовах, у яких він може стояти на будь-яких (початкових, серединних, кінцевих) складах акцентного складу; 3) пов'язаний або зумовлений, місце якого обмежене морфологічними умовами.

Практичні завдання до теми “Фонетична система мови”
Фази артикуляції

<i>1. Приступ, або ...</i>	<i>2. Кульмінація, або ...</i>	<i>4. Відступ, або ...</i>
----------------------------	--------------------------------	----------------------------

2. Заповніть пропуски на місці крапок у клітинках таблиці. Усно обґрунтуйте кожен відмінність між поняттями фонема і звук.

Відмінні риси звука і фонем

Звук	Фонема
<i>1. Явище конкретне</i>	<i>1. Явище ...</i>
<i>2. Одиниця ...</i>	<i>2. Одиниця мови</i>
<i>3. Не розрізняє ...</i>	<i>3. Розрізняє ...</i>
<i>4. Величина залежна</i>	<i>4. Величина ...</i>
<i>5. Величина індивідуальна</i>	<i>5. Величина ...</i>
<i>6. Кількість звуків ...</i>	<i>6. Певна кількість у фонологічній системі мови</i>

3. Користуючись таблицями класифікації голосних звуків української, російської, англійської та німецької мов, виділіть спільні і відмінні риси вокалізму цих мов.

4. Користуючись таблицями класифікації приголосних звуків української, англійської, німецької мов, виділіть спільні і відмінні риси системи приголосних (консонантизму) у цих мовах.

5. На місці крапок у клітинках таблиці впишіть потрібні відомості. Розкрийте зміст кожної класифікаційної ознаки голосного звука

Критерії класифікації голосних

1. За резонатором: - ... - <i>неносові</i>	2. За довготою: - ... - <i>короткі</i>	3. За ступенем розкриття ротової порожнини: - ... - <i>закриті</i>	4. За ступенем підняття спинки язика до піднебіння: - ... - <i>незапружені</i>
5. За участю губ: - <i>лабіалізовані</i> - ...	6. За рухом язика в горизонтальному положенні: - ... <i>ряду</i> - ... - ...	7. За Вертикальним Положенням язика: - ... <i>піднесення</i> - ... - ...	

6. Назвіть групи приголосних за способом творення. Поясніть, чому кожний різновид приголосних фонем називається саме так: *проривні (зімкнені)* і т.д.

7. Заповніть пропуски на місці крапок і порожні клітинки таблиці необхідними відомостями. Усно дайте характеристику кожного типу приголосних за акустично-артикуляційними ознаками. Наведіть приклади приголосних звуків української, англійської, німецької мов до кожної класифікаційної групи.

Критерії класифікації приголосних звуків		Приклади		
		укр.	англ.	нім.
1. За участю шуму та голосу	...			
	<i>шумні:</i> - ... -			
2. За ... творення	..., або <i>лабіальні:</i> 1. <i>губно-губні</i> 2. <i>губно-зубні</i>			
	<i>язикові:</i> - ... - ...			
	<i>увулярні</i>			
	<i>глоткові</i>			
	<i>гортанні</i>			

3. За ... творення	щільні, або ...			
	... або ...			
	... або ...			
	зімкнено-прохідні: - ... - бокові, або . - ... , або вібранти			
4. За резонатором	ротові			

	...			
5. За палатальністю	тверді			
	...			
6. За акустичним сприйняттям	...			
	шиплячі			
7. За тривалістю звучання	...			
	нормальної витримки			

8. Заповніть пропуски на місці крапок у клітинках таблиці.

Охарактеризуйте кожен вид словесного наголосу.

Словесний наголос

1. За артикуляційно-акустичними особливостями	В яких мовах
а) силовий, або ... , або ...	вірменська, грузинська, німецька
б) ... , або ... , або ...	японська, китайська, в'єтнамська, шведська, норвезька, литовська, латиська
в) квантитативний, або ... або ...	індонезійська, новогрецька, якутська
2. За місцем у слові	
фіксований, або ... , або ...	чеська, словацька, угорська, естонська, фінська, латиська, чеченська, монгольська; грузинська, польська; французька, вірменська, турецька
вільний, або ... , або ...	українська, російська, сербська, білоруська, хорватська, абхазька, мордовська

9. Поясніть, яким фонетичним процесом зумовлена видозміна слів при їх творенні:

мінералологія – *мінералогія* _____

рос. знаменоносець – *знаменосець* _____

дикообраз – *дикобраз* _____

трагікокомедія – *трагікомедія* _____

Молододід (прізвище) – *Молодід* _____

ТЕМА 2. ЛЕКСИКОЛОГІЯ ТА ЇЇ РОЗДІЛИ. ТИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЛЕКСИКИ

Мета вивчення: дати поняття про слово як основну одиницю мови, лексико-семантичні відношення.

Провідна ідея: визначення слова, співвідношення між лексичним значенням і поняттям.

Основні проблеми: слово — центральна функціонально-структурна одиниця мови. Лексема, словоформа. Лексичне значення. Слово і поняття. Лексична система мови. Проблема класифікації слів: а) за значенням; б) за сферою вживання; в) за стилістичною диференціацією; г) з погляду активного й пасивного вживання. Слово в лексико-семантичному полі: синоніми, антоніми, омоніми й пароніми.

Термінологічний мінімум: лексема, лексикологія, слово, словоформа, полісемія, метафора, метонімія, синекдоха, омонімія, омоформи, омофони, омографи, синонімія, антонімія, запозичена лексика, старослов'янізми, активна лексика, пасивна лексика, застарілі слова, неологізми, територіальні діалектизми, стилістично нейтральна лексика, розмовна лексика, книжна лексика, термінологічна лексика, експресивна лексика, соціальні діалекти.

План

1. Слово як основна одиниця мови. Поняття лексеми.

2. Лексичне значення слова та його структура. Співвідношення між предметом та поняттям слова.

3. Значення слова та поняття. Поняття та концепт.
4. Природа виникнення слова. Мотивовані та немотивовані слова. Природа виникнення назви. Утрата мотивування та її причини. Народна етимологія.
5. Система значень слова. Полісемія. Моносемія. Типи лексичних значень слова: пряме, переносне; вільне, зв'язане. Поняття терміна.
6. Синонімія. Класифікація синонімів. Евфемізми. Табу.
7. Антонімія. Класифікація антонімів.
8. Омонімія. Шляхи її виникнення. Типи омонімів.
9. Хронологічний розподіл словникового складу мови: неологізми, історизми, архаїзми.
10. Класифікація лексики за її походженням: рідна, запозичена. Причини та шляхи її запозичення. Пуризм та ставлення до нього.
11. Соціально-територіальна диференціація лексики: за-гальновживана лексика та лексика обмеженого вживання (діалектизми, професіоналізми, жаргонізми, ар-готизми, терміни, спеціальні слова).
12. Диференціація лексики за функціональними стилями. Нейтральна та типова лексика для різних функціональних стилів. Емоційно забарвлена лексика.
13. Фразеологія. Поняття про фразеологізм. Лексикалізація сполук слів. Фразеологізм та вільне словосполучення. Джерела і типи фразеологізмів. Класифікація фразеологізмів: а) за граматичною будовою, б) за лексичним складом, в) за характером відповідності семантики фразеологізму і значень складових його компонентів, г) за стилістичним забарвленням. Функції фразеологізмів. Проблеми перекладу фразеологізмів. Трансформація фразеологічних одиниць у тексті.

Література

Основна

- 1.Бевзенко С.П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис: Навч.посіб. К.: Вища школа, 2006. С. 90-113.
- 2.Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. К. : Видавничий центр "Академія", 2006. С. 182-246.
- 3.Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник. К. : Видавничий центр "Академія", 2006. С. 181-250.
- 4.Левицький А.Е., Сингівський А. В. Алавова Л.Л. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2006. С. 44-56.

Додаткова

- 5.Великий тлумачний словник української мови / Укл. і гол. ред.Т.Бусел. К. : Ірпінь: Перун, 2001
- 6.Білецький А. О. Про мову і мовознавство. К. : Світ, 1996. С. 140-150
- 7.Булаховський Л.А Нариси з загального мовознавства. К. : Радкола, 1959. С. 37-49, 62-75.
- 8.Лисиченко Л.А. Бесіди про рідне слово: Слово і його значення. Харків: Прапор, 1993. С. 4-31.
- 9.Орфографічний словник української мови / Уклали С.І. Гловащук, М.М.Пещак, В.М. Русанівський, О.О.Тараненко. К. : Довіра, 1999. 992 с.

10.Тлумачний словник української мови / Укл. Ковальова Т. В., Коврига Л.П. Харків: Синтекст, 2002. 672 с.

11.Український орфографічний словник / Уклад.: М.М. Пещак та ін. 3-те вид переробл. і доповн. К. : Довіра, 2002. 1006с.

12.Український орфографічний словник: Орфографічний словник української мови: Близько 143000 слів / За ред. Л.М. Полюги. 3-те вид переробл. і доповн. К. : Довіра, 2002. 1006 с.

13.Уфимцев А.А. Лексическое значение. М. : Просвещение, 1986. С. 5-65.

14.Яременко В.Сліпушко О. Новий тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В. Бусла. К. : Аконтіт, 1998.

Завдання

1. Які з наведених слів є немотивованими (підкресліть), а які мотивованими в українській мові? Визначте внутрішню форму мотивованих слів.

Книжковий, книга, бухгалтер, динамо, "Динамо", синій, посинілий, учений, наука, учень, учити, неук, пир, пити, пиття, пиво, пивний; снігур, сніговий, сніг, сніговик, снігуронька, снігопад, засніжений, снігопад; порада, радість, порадити, зрадити, рада, порадувати, радий.

2. Продовжіть наведені синонімічні ряди, виділіть в них домінанти. Визначте типи синонімів. До кожного синонімічного ряду доберіть спільні антоніми.

Берегти, зберігати, економити _____

білий, білосніжний, молочний _____

вогонь, полум'я, племін _____

закінчення, завершення, кінець, фінал. _____

3. Розмежуйте багатозначні слова і омоніми. Визначте різновид омонімів (гомогенні чи гетерогенні). Мотивуйте свій вибір.

Байка — "алегоричний вірш" і "тканина" _____

бак — "металева посудина" і "частина верхньої палуби" _____

лайка — "порода собак", "вид обробленої шкіри", "груба суперечка" _____

багно — "болотисте місце" і "розріджена після дощів, снігу земля" _____

вид — "окрема галузь", "граматична категорія (доконаний вид)" _____

нім. Vlei — "свинець", "олівець", "ляц" _____

англ. rep — "невеликий загін для тварин", "самка лебедя", "в'язниця",

"півострів", "перо, ручка" _____

4. У наведених вище реченнях знайдіть табу та евфемізми і поясніть, які слова вони замінюють, яку функціональну роль виконують.

1. Добре, мамо, що ти заране спать лягла. 2. Ой виострю товариша, засуну в халяву та піду шукати правди і тієї слави (Т.Шевченко). 3. Хазяїн тайги (про ведмедя) 4. Де тебе лихий носить? 5. Лукавий попутав.

5. Відмежуйте однозначні слова від багатозначних. Як ви вважаєте, чому виділені вами слова є однозначними?

Елеватор, глибина, директива, акустика, крапка, ампер, перекласти, срібний, дружина, лаванда, авторитет.

6. Знайдіть у наведених реченнях діалектизми, жаргонізми, професіоналізми, екзотизми, терміни. Чому ці групи слів належать до вузьковживаної лексики?

1. *Благословенна ти, країно, зелена, світла полонина, флюяри і трембіти звук (М.Рильськ.). 2. "Якщо хавири в тебе нема, то ходім зі мною, я знаю де кімать"(І.Микит.). 3. Основний метод лінгвістичної географії - складання карт і атласів, на яких замість населених пунктів чи рельєфів наносяться лінії поширення на певній території тих чи інших діалектних явищ. 4. Наш чичероне за кілька днів показав нам усю Венецію.*

7. Укажіть слова, які виконують номінативну і семасіологічну функції, а які - лише граматичну. До яких груп за функціонально-семантичними ознаками вони належать?

Людство не знало письма протягом більшої частини своєї історії. Довгими шляхами йшло воно до нього і тільки декілька тисячоліть тому стало застосовувати для запису мови знаки. Вважають, що це сталося близько шести тисяч років тому, в четвертому тисячолітті до нашої ери (В. Драчук).

8. У наведених реченнях знайдіть слова з конотативним значенням. Почленуйте їх на морфеми, визначте тип афіксів за функцією і значенням. Як досягається додаткове стилістичне значення слова?

1. Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по морю човен пливе. В човні дівчина пісню співає, а козак чує, серденько мре (Нар. твор.). 2. Править хтось малим човенцем, стиха весла підіймає, і здається, що з весельця щире золото спадає (Леся Українка). 3. Приплетався до лікаря поважний дядило (П. Глазовий). 4. Де це моє мотовило? 5. Візьму тебе, шабеліно, та за гострий край, кину тебе, шабеліно, в широкий Дунай (Нар. твор.). 6. Отакий дідище, отакий носище, хап— та в мішок! (Нар. твор.).

9. Розподіліть слова на групи за приналежністю до відповідної галузі наук. Які з наведених термінів загальнонаукові? Поясніть лексичне значення виділених слів.

Адаптація, алое, анафора, асиміляція, вібрація, евфонія, еліпс, батальйон, джоуль, дидактика, еволюція, імператив, імунітет, синтез, комюніке, гаплоглозія, тичинка, децибел.

10. Як утворилося слово **рушник**? Визначте його *внутрішню форму* (первинну ознаку, покладену в основу назви). Чи відома вам етимологія твірного слова, тобто того слова, від якого утворилося похідне слово **рушник**?

Допомогти у ваших пошуках можуть такі цікаві факти: вчені вважають, що праслов'янський корінь ***rek-ti** мав значення "збирати, згортати", у сучасній литовській мові є слова **ranka** і **renku** з таким же значенням. Які фонетичні явища супроводжували творення слова **рушник**?

11. Серед наведених слів укажіть ті, що належать до пасивної лексики.

Визначте їх тип: історизми, архаїзми (лексичні, словотворчі, фонетичні чи семантичні), неологізми (загальнономовні чи індивідуально-авторські).

Волость, воістину, врата, широкополі (лани), клонування, візажист, чадо, челядь, ліврея, зегзиця, возрадуватись, суций, брунькоцвіт, лобзати, поїзд (весільний).

12. Заповніть пророжні клітинки таблиці необхідними відомостями про групи лексики, а також прикладами слів з різних мов, які ви вивчаєте:

Критерії виділення груп слів		Групи слів		Приклади
За значенням	За кількістю значень	<i>однозначні</i>		
		<i>багатозначні</i>		
	За характером значень	<i>з прямим значенням</i>		
		<i>з переносним значенням</i>		
	За співвідношенням змісту і зовнішньої форми	<i>синоніми</i>		
		<i>антоніми</i>		
		<i>омоніми</i>		
За походженням	Незапозичені	<i>слова, успадковані з попередніх періодів розвитку мови</i>		
	Запозичені	<i>засвоєння</i>		
		<i>власне запозичення</i>		
		<i>кальки</i>		
		<i>запозичення значень</i>		
		<i>словотвірні запозичення</i>		

		<i>варваризми</i>		
За вживанням	За активністю вживання	<i>застарілі слова</i>	<i>архаїзми</i>	
			<i>історизми</i>	
		<i>неологізми</i>	<i>загальномовні</i>	
			<i>авторські</i>	
	За сферою вживання	<i>загальновживані</i>		
<i>незагаль</i>		<i>діалектні</i>		

		<i>новжиз- вані</i>	<i>професійні</i>		
			<i>жаргоні- ми</i>		
			<i>арготизми</i>		
	За стилістич- ними власти- востями			<i>нейтральні (міжстильові)</i>	
				<i>стилістично марковані (забарвлені)</i>	
	За емоційним забарвленням			<i>нейтральні</i>	
<i>емоційно забарвлені</i>					

Коротке викладення теми

Розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови, називається лексикологією. Лексика може вивчатися з різних поглядів. Власне лексикологія вивчає словниковий склад мови в цілому, його кількісний обсяг, походження, систему. Тому й існують різні галузі (чи розділи) науки про лексику:

1) семасіологія досліджує семантику, тобто значення слів, природу і типи цих значень;

2) етимологія встановлює походження слів, зміни в їхньому значенні й звуковому оформленні, зв'язки з іншими словами цієї та інших споріднених мов;

3) ономастика розглядає власні назви людей (антропоніміка) та місцевостей (топоніміка), їхнє походження, первісне значення;

4) фразеологія вивчає стійкі сполучення слів;

5) лексикографія узагальнює досвід укладання словників.

Основний предмет лексикологічних досліджень слова та фразеологічні одиниці.

Слово центральна функціонально-структурна одиниця мови. Усі інші елементи мови існують для слова і в слові (фонемі та морфемі) або завдяки йому (речення).

Задовільного, логічно бездоганного визначення слова мовознавча наука ще не має, хоч мовці відчувають і виділяють у мовленні окремі слова. Це зумовлене тим, що, по-перше, слова в мові дуже різні за своїм значенням і функціями, а, по-друге, визначення, яке підходить для однієї мови, часто не придатне для іншої.

Давньогрецький граматист Діонісій Фракійський (бл. 170-90 рр. до н. е.) слово визначав як найменшу частину речення. Для Е. Сепіра (1884-1939) слово це "один з найменших, цілком самодостатній елемент ізольованого змісту".

В. Богородицький (1857-1941) вбачав у слові “звуковий символ уявлення або поняття”. О. Потебня розглядав слово як “єдність членоподільного звука і поняття”.

Найбільш точно й стисло окреслив слово А. Мейє (1866-1936): “Слово це вираження асоціації певного значення з певним комплексом звуків, що піддається певному граматичному використанню”. Проте навіть це визначення далеко не досконале, у ньому чітко не відмежовується слово від морфеми, з одного боку, і словосполучення з іншого, не враховано існування в мові багатозначних слів.

Основна відмінна риса слова це наявність у нього певного граматичного значення.

Отже, слово це самостійна, наділена одним або кількома граматичними значеннями одиниця мови, яка передає одне чи більше значень, легко відтворюється і є будівельним матеріалом для речення.

Слово є діалектичною єдністю двох аспектів (матеріального та ідеального). Під матеріальною частиною ми розуміємо комплекс звукових коливань, що закріплені в звуковій оболонці слова. Ідеальна частина це зміст значення слова.

Слово в мовленні виступає в різних формах і з різними значеннями. Для позначення всіх різновидів терміна слова недостатньо. Тому в лексикології використовують ще поняття “лексема” й “словоформа”.

Лексема це окреме слово з усією сукупністю властивих йому форм словозміни й значень у різних контекстах. Наприклад, форми голова, голови, голові, голову і т. д. з усіма її значеннями (“частина тіла”, “керівник установи”, “передня частина колони” і т. ін.) становлять одну лексему голова. Лексема це узагальнене, абстрактне поняття. Конкретні форми й значення цієї лексеми прийнято називати алолексами (або лексами).

Словоформа це окреме слово в певній граматичній формі (наприклад: чорнобривці, землю, квітнуть).

Кожне слово має одне чи більше значень або набуває певного значення в контексті (як, наприклад, займенники). Слів без значення не існує.

Під лексичним значенням (семантикою) слова розуміють історично закріплену в свідомості народу (колективу) співвіднесеність слова з певним явищем.

У нашій свідомості існує ідеальне (недзеркальне) відображення світу. Ми можемо уявити будь-який предмет чи явище, тобто вичленити його з суцільної картини, зосередити на ньому увагу (наприклад, яблуко). І ось коли цим образом рефлексивно з’єднується звуковий комплекс (набір звуків [йяблуко]) і цей зв’язок закріплюється в нашій свідомості, виникає слово з певним лексичним значенням. У пам’яті утворюється стійкий образ цього звукового комплексу (образ слова), який щоразу, коли його чуємо, викликає в нашій уяві образ того самого предмета реальної дійсності.

Реальний предмет (чи явище) як об’єкт найменування на-зивається денотатом. Його узагальнений, абстрактний образ у нашій уяві це сигніфікат. Сигніфікат, пов’язуючись з образом слова, стає його лексичним значенням. Коли ми бачимо реальний предмет (чи явище), завдяки сигніфікатові, рефлексивно з’єднаному в нашій пам’яті з образом слова,

пригадуємо його назву. І навпаки, коли чуємо назву, через образ слова активізуємо сигніфікат і, зіставляючи його з довіллям, упізнаємо названий словом предмет (чи явище).

Значення та поняття категорії не тотожні. Поняття категорія мислення. Воно знаходить матеріальний вираз у слові, складає основу його лексичного значення. Всі слова відображають поняття, але не всі вони мають лексичне значення (наприклад, службові слова).

Поняття результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта чи ряду однорідних об'єктів дійсності. Поняття в нашій свідомості пов'язане із сигніфікатом. Поняття про предмет впливає на сигніфікат. Таким чином і такою мірою поняття входить у лексичне значення слова (у свідомості не тільки окремих людей, а й усього суспільства).

Лексичне значення не обов'язково передбачає також наявність поняття (наприклад, не всяка людина має поняття про комп'ютер, хоч знає, що це таке і навіть може користуватися ним). Поняття ж обов'язково пов'язується з лексичним значенням, яке в свідомості людини виступає організуючим центром для вичленуваних суттєвих ознак, з яких і формується поняття.

Концепт це не будь-яке поняття, а найбільш складні та важливі його аспекти, без яких було б важко уявити собі певну культуру. Поняття включає суттєві та необхідні ознаки, а концепт і несуттєві. Порівняно з концептами поняття мають простішу структуру: в структурі поняття переважає змістовна складова та є не всі компоненти, які є у структурі концепта. Концепт оточений емоційним, експресивним ореолом; це той "пучок" уявлень, понять, знань, асоціацій, який супроводжує слово та поняття, що ним виражається. Кількість лексичних одиниць, що є концептами, обмежена. Концептом стають ті явища дійсності, які актуальні для певної культури, мають велику кількість мовних одиниць для своєї фіксації, є темами прислів'їв та поетичних текстів. Вони є носіями культурної пам'яті народу.

Слово узагальнює (тобто виступає представником багатьох однорідних предметів) на двох рівнях: на рівні сигніфіката за зовнішніми, поверхневими ознаками і рівні їм поняття — за внутрішніми, суттєвими властивостями.

Назви предметам і явищам даються по-різному. Люди виділяють певну суттєву для них на цей час ознаку і роблять її представником усього предмета. Яку ознаку той чи інший народ покладе в основу назви, залежить і від його фантазії.

Ознака предмета, покладена в основу його назви, називається внутрішньою формою слова. Внутрішня форма це мотивованість назви, наприклад, місяць жовтень, бо все жовтіє. З часом слова можуть втрачати свою внутрішню форму і стають немотивованими, наприклад, тепер ніхто уже не відчуває зв'язку слів жир і жити, хоч колись такий зв'язок був очевидний.

Є три основні типи мотивованості слів: морфологічний, фонетичний та семантичний.

Фонетична мотивованість проявляється через бажання носія мови визначити референт так, щоб звукова форма максимально повно його характеризувала.

Морфологічна значення розкривається через його морфологічну структуру.

Семантична пов'язана з переосмисленням значень слів.

Мотивованість проявляється в словах простих, складних та похідних. Проте в кожній мові є як мотивовані, так й немотивовані слова. Немотивовані здебільшого однаскладові. Шляхи мотивації досить різні в різних мовах. Один і той же референт дійсності може набувати різні асоціації в різних мовах.

Слово, яке функціонує у мові лише з одним сталим лексичним значенням, називають однозначним. Властивість слова мати одне значення йменують моносемією. З поняттям однозначності пов'язане розуміння терміна, оскільки бажано, щоб він мав єдине значення. Термін це слово або сполучення слів, які служать точним позначенням поняття якоїсь специфічної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя. Сукупність термінів певної галузі називається термінологією.

Полісемія це властивість слова виступати з кількома закріпленими за ним у мові пов'язаними між собою лексичними значеннями, які виявляються у різному словесному оточенні.

Термін "багатозначність слова" однаковою мірою застосовний як до слова, що має два значення, так і до слова, яке виражає значно більше значень. З ряду значень будь-якого слова здебільшого одне виділяється як основне, пряме, інші як переносні, або фігуральні.

Синоніми це слова із спільним основним лексичним значенням. У семантичному полі вони перебувають поруч. Цілком тотожних синонімів не буває вони різняться значеннєвими та стилістичними відтінками. Синоніми об'єднуються в синонімічний ряд, у якому виділяється стрижневе слово. Синоніми бувають: поняттєві, емоційно-оцінні, стилістичні, семантико-стилістичні.

Антоніми це пари слів з протилежним значенням (мир війна). У семантичному полі вони розташовуються на протилежних полюсах. Антоніми бувають постійні та контекстуальні. Постійні антоніми мають протилежне значення й поза контекстом (сум радість); контекстуальні ж бувають протилежного значення лише в контексті.

Табу слово, вживання якого заборонено з різних причин: через забобони, вірування.

Евфемізми слова або вислови, що вживаються замість слів з грубим чи неприємним змістом.

Омоніми це слова, які мають однакову звукову форму, але зовсім різне значення. Омоніми в мові виникають:

- 1) унаслідок розпаду в мові багатозначності слова у зв'язку з диференціацією значень;
- 2) унаслідок збігу звукового складу запозичених і незапозичених слів;
- 3) унаслідок словотвору;
- 4) унаслідок фонетичних процесів.

Розрізняють омоніми повні і неповні. До омонімічних явищ у мові належать омофони, омографи, омоформи.

Омофони при однаковій вимові мають різне написання (в англійській мові: root “корінь” route “маршрут”). Омографи при однаковому написанні мають різну вимову (в англійській мові, наприклад, bow [bau] “уклін” bow [bou] “дуга”). Омоформи мають однаковий звуковий склад тільки в певній граматичній формі (шию від шити і шию від шия). Застарілі слова бувають двох типів: історизми й архаїзми.

Історизми це слова, які вийшли з активного вжитку тому, що зникли позначувані ними речі, явища: кріпак, осавул, віче.

Архаїзми це слова, які вийшли з активного вжитку тому, що їх з різних причин замінили іншими словами: піт, ректи, воїстину, рать.

Слова, які щойно з’явилися у мові, називаються неологізмами.

За сферою вживання вся лексика поділяється на загальноновживану та вузьковживану.

Загальноновживану лексику використовують усі носії мови незалежно від професії, освіти, місця проживання (день, ніч, сонце).

До вузьковживаної лексики належать:

1) діалектизми вживаються в мові людей певної місцевості (мигунка “блискавка”, ляскавиця “трім”);

2) професіоналізми вживаються в мові людей певної професії (наприклад, у мові викладачів: лекція, семінар, колоквиум);

3) жаргонізми вживаються людьми певної соціальної категорії (відомі картярський, злодійський, гендлярський та інші жаргони);

4) екзотизми позначають реалії лише чужої дійсності (леді, сер, лодр стосуються англійської дійсності);

5) наукова лексика, зокрема терміни. Терміни слова, що виражають чітко окреслені поняття з певної галузі науки, техніки, мистецтва.

Більшу частину лексики в мовах світу становлять споконвічні слова, які виникли в конкретній мові (багаття, мріяти, січень). Поряд із споконвічною лексикою у будь-якій мові існують іншомовні, або запозичені, слова (тарілка, мусити, майдан). Запозичення полягає в засвоєнні слів однієї мови іншою. Запозичення бувають прямі (з мови в мову) та опосередковані через інші мови. Запозичення іншомовних слів об’єктивно-історичний процес, зумовлений постійними і різноманітними контактами між народами. Звичайно, не всі іншомовні слова збагачують лексику і не всяке нововведення чужої лексики виправдане. На цій підставі в історії багатьох народів раз у раз виникали і виникають вимоги обмежити введення чужої лексики, а почасти й розгорнути боротьбу проти іншомовних впливів. Так, з’являються пуристичні тенденції у ставленні до слів іншомовного походження. Вони виявлялись, насамперед, у намаганні очистити мову від чужомовних елементів. Сам же процес очищення мови прийнято називати пуризмом.

Із стилістичного погляду вся лексика поділяється на стилістично нейтральну та стилістично забарвлену.

Стилістично нейтральна лексика становить основу будь-якого висловлювання. Переважна більшість слів стилістично нейтральна.

Стилістично забарвлена лексика надає висловлюванню певних експресивних, емоційних відтінків. Вона поділяється на слова піднесеного

плану (доблесть, торжество, гожий) і слова зниженого плану (балакати, вештатись, чудило).

ТЕМА 3. МОРФОЛОГІЯ, ЇЇ ПРЕДМЕТ ТА РОЗДІЛИ (2 г.)

Мета вивчення: сформуванати поняття про граматичну будову мови як універсальне явище, а також про частини мови як про засіб категоризації явищ реального світу, показати різницю в розумінні й інтерпретації дійсності, яка виявляється в наявності різних частин мови в різних мовах світу.

Провідна ідея: граматичні значення є додатковими (супровідними) щодо лексичних і служать для позначення різних зв'язків предметів і явищ. Сформуванати уявлення про те, що граматичні категорії не є універсальними, про граматичні способи як матеріальні засоби вираження граматичних значень. Частини мови — одне з найважливіших понять у граматиці і є джерелом пізнавальної діяльності людини.

Основні проблеми: граматичні значення і способи. Граматичні категорії. Питання основних критеріїв наукової класифікації частин мови; історія питання про частини мови, характеристика основних частин мови та своєрідність їх виявлення у мовах світу.

Термінологічний мінімум: морфологія, синтаксис, дериватологія, класифікаційні (словотворчі, дериваційні), реляційні категорії, лексико-граматичний розряд, корінь, афікс, несегментні, нульові, суперсегментні морфеми, частини мови, іменник, прикметник, дієслово, вербоїд, прислівник, займенник, прийменник, післяйменник, артикль, частка, сполучник, предикатив, формально-граматичний (морфологічний), семантичний, синтаксичний критерії.

План

1. Граматика. Предмет і склад граматики. Морфологія і синтаксис, їх предмет і об'єкт. Граматичні й понятійні категорії. Морфологічні й синтаксичні граматичні категорії. Лексико-граматичні категорії. Різниця між граматичними категоріями у різних мовах.

2. Морфологія, її одиниці і структура. Форма слова. Синтетичні й аналітичні форми слова. Словоформа і граматичне значення. Грамема. Граматичне і лексичне значення в слові. Поняття про граматичну форму слова як єдності граматичного значення й засобів його вираження. Шляхи реалізації граматичного значення в слові. Дериваційне та реляційне значення словоформи.

3. Засоби вираження граматичних значень: синтетичні (афіксація); фузія (флексивність) й аглютинація; аналітичні (службові слова: препозитивні і постпозитивні члени, прийменники, допоміжні дієслова, сполучники і сполучні слова, частки). Історична змінність засобів вираження граматичних значень.

4. Граматична категорія. Дериваційні та реляційні категорії у різних мовах.

5. Граматичні способи (аналітичні та синтетичні). Афіксація, внутрішня флексія, суплетивізм, редуплікація, синтаксичне словоскладання, наголос, інтонація як синтетичні способи вираження граматичного значення.

Аналітичні граматичні способи (службові слова, сполучні слова, зв'язки, порядок слів).

6. Частини мови як лексико-граматичні класи слів. Принципи виділення частин мови у мовах флективної будови. Перехід слів з однієї частини мови в іншу: субстантивація, ад'єктивація, прономіналізація, адвербіалізація. Історична змінність частин мов.

Література

Основна

1. Головин Б.Н. Введение в языкознание. 4-е изд. М. : Высш. шк. 1983. С. 133-490.

2. Дорошенко С.І, Дудик П.С. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. К. : Вищ. шк. 1974. С. 175-186.

3. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. Київ-Одеса: Либідь. 1991 С. 170-173.

4. Кодухов В. И. Введение в языкознание. 2-е изд. М. : Просвещение. 1987. С. 232-235.

5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. К. : Академія, 2000. С. 257-300.

6. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. М. : Просвещение, 1987. С. 220-240.

7. Реформатский А.А. Введение в языковедение. М. : Просвещение. 1967. С. 243-263 317-324.

8. Ющук І. П. Вступ до мовознавства К. : Вища школа 2000. С. 93-108.

Додаткова

9. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. К. : Вища школа, 1959. С. 240-246.

10. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. КНаука, 1988. С. 14-19.

Завдання

1. Виписати з морфологічного словника 20 множинних іменників, визначити їх лексико-семантичний розряд.

2. Почленуйте подані слова на частини. Чи однакові за значенням і функціями виділені вами морфеми?

Літній, літо, влітку, політ _____

читач, викладач, налигач _____

полтавець, киянин, ялтинець, москвич _____

Зробіть висновки:

Чи завжди однозвучні морфеми мають однакове граматичне і лексичне значення?

Чи можуть різні морфеми виражати однакове граматичне значення?

Чи можуть морфеми бути синонімічними і омонімічними? _____

3. Поставте слова у певну форму:

родового відмінка однини: *безодня, відсіч, тепло, сонце, мати, знемога, батько, кохання* _____

родового відмінка множини: *рука, двері, суддя,*

Зробіть висновки:

Чи може одна й та сама морфема в українській мові надавати словам різні граматичні значення?

Чи може одне граматичне значення виражатися різними морфемами?

Для якого типу мов – аглютинативного чи флективного – це характерно?

4. Запишіть подані словоформи у парадигматичні ряди. За яким принципом і в якій послідовності слід розташувати слова?

Країно, вас, країна, ви, до країни, вами, ти, країні, тобі, тебе, країну, країною, вам, країн, в країні, на тебе, країни, тобою, країнами, країнам, на країнах, в тобі, при вас, біля вас, на країни.

5. В українській мові досить багато звуконаслідувальних слів. Спробуйте за дві хвилини записати якнайбільше таких звуконаслідувань і утворити від них дієслова (за зразком: *Горобець цвірінчить: цвірінь – цвірінь. Собака гавкає: гав – гав*).

Кінь _____

Кішка _____

Корова _____

Коза _____

Курка _____

Півень _____

Порося _____

Свиня _____

Соловей _____

Порівняйте записані вами звуконаслідувальні слова української мови з аналогічними в російській, англійській, німецькій. Ви помітили різницю, чи не так? Як ви вважаєте, чи справді тварини і птахи в різних краях —говорять по-різному? Чи справа тут не в них, а в людях, які їх чують?

6. Почленуйте на морфемі подані слова. Які з афіксів словотвірні, а які формотвірні (семантичні, релятивні)?

Веселий, весело, веселитися, веселиш, веселка, веселіший, найвеселіший, весілля, веселики, веселиками.

7. Почленуйте на морфемі подані слова. Визначте кореневі і афіксальні морфемі. Виділені слова поділіть на склади. Чи збігається в них складоподіл і морфемне членування? Мотивуйте відповідь.

Відгріміло, зернистий, заколосився, швидко, кияни, gemischt (нім.) - "змішаний", swordsmanship (англ.) - "фехтувальне мистецтво".

8. Погрупуйте слова за частинами мови. Визначте в них корені. *Тихо, свій, п'ятеро, тиша, по-свійськи, п'ятий, свійський, тихенький, п'ятірка, освоїтися, затихнути, уп'ятьох, свояк.*

Чи збігається поділ слів на частини мови і на групи за спорідненістю коренів? Обґрунтуйте відповідь.

9. Заповніть порожні клітинки таблиці прикладами різних способів вираження граматичних значень в українській та іноземних мовах:

Способи вираження граматичних значень

Синтетичні		Аналітичні	
<i>1. Афіксація</i>		<i>1. Службові слова</i>	
<i>2. Чергування (внутрішня флексія)</i>		<i>2. Артикль</i>	
<i>3. Редуплікація</i>		<i>3. Зв'язка</i>	
<i>4. Суплетивізм</i>		<i>4. Порядок слів</i>	
<i>5. Наголос</i>		<i>5. Інтонація</i>	

Коротке викладення теми

Морфологія це учення про граматичні властивості слів: зміну їхніх форм і пов'язаних з ними граматичних значень; вона включає в себе також учення про частини мови як лексико-граматичні властивості.

Метою синтаксису є встановлення механізмів побудови висловлювань із слів. Синтаксис розглядає граматичні категорії, що виражаються за допомогою службових слів та поряд-ку слів, хоча його сфера значно ширше: вона включає моделі побудови речень, їхню комунікативну структуру.

Граматичні правила входять у загальну систему відповідностей між планом змісту та планом вираження мови, тобто між значенням й особливостями зовнішнього вигляду мовних одиниць, які формуються. Ті елементи змісту, які стоять за граматичними правилами, називають граматичними значеннями. Кожне слово має одне або більше граматичних значень. Граматичне значення є обов'язковою ознакою слова. Окреме граматичне значення називають грамемою. За роллю в мові граматичні значення слова поділяються на кваліфікаційні, синтаксичні та номінативні.

Важливою ознакою граматичних значень слова є їхній системний характер. Граматичні значення існують у взаємозв'язку і взаємовиключенні.

Кожна окрема система однорідних граматичних значень — це граматична категорія. Граматична категорія щодо граматичних значень є загальним, а граматичні значення щодо граматичної категорії частковим. Усі змінні граматичні категорії поданого слова формують його парадигму сукупність усіх словоформ.

Кожна мова має свою систему граматичних категорій. Кількість граматичних значень (грамем), які творять певну граматичну категорію, у різних мовах може бути різною.

Граматичну категорію можна визначити як низку протиставлених один одному однорідних граматичних значень, систематично виражених тими чи іншими формальними показниками.

Граматична будова слова передбачає виділення складових морфологічних компонентів. Їх називають морфемами. Морфема найменша значуща частина слова. Морфема це мінімальна двостороння одиниця мови, тобто така одиниця, у якій 1) за певним експонентом закріплений той чи інший зміст, і яка 2) неподільна на більш прості одиниці, що мають ті самі властивості. Залежно від граматичної і семантичної ролі морфема поділяють на два види: корінь і афікси. Ці види протиставляються один одному перш за все за характером значення, яке виражається, та за своєю функцією у складі слова. Корені носії лексичного значення. Корінь утворює смислове ядро та структурний організуючий центр слова. Граматичні значення, які властиві словоформі та слову в цілому, виражаються різними шляхами, зокрема афіксами.

Граматичні способи це матеріальні засоби вираження граматичних значень. Якщо лексичне й граматичне значення виражається в одному слові, то такий спосіб називається синтетичним. Якщо граматичне значення виражається окремо від лексичного, то такий спосіб називається аналітичним.

До синтетичних граматичних способів належать:

Афіксація найпоширеніший граматичний спосіб. Найважливішу роль відіграє закінчення (флексія). Проте є мови, у яких граматичні значення передаються і за допомогою трансфіксів, конфіксів, інфіксів, суфіксів, префіксів.

Внутрішня флексія це такі чергування звуків у корені, які служать для утворення різних форм того самого слова.

Наголос може бути граматичним способом лише тоді, коли він рухомий, нефіксований.

Тон також іноді виступає в ролі граматичного способу.

Повтори (редуплікація) як граматичні способи бувають:

◆ повні повторюється все слово;

◆ часткові повторюється тільки частина слова. Суплетивізм утворення різних форм того самого слова від різних коренів.

До аналітичних граматичних способів належать різні службові слова (прийменники й післяйменники, артиклі, допоміжні дієслова, сполучники, частки), а також порядок слів.

У сучасному мовознавстві під частинами мови розуміють певні класи слів, які виділяються за тими чи іншими ознаками. Говорячи про частини мови, мають на увазі угруповання лексичних одиниць мови, тобто виділення у лексиці мови певних груп розрядів, що характеризуються тими чи іншими ознаками.

За лексико-граматичними ознаками всі слова поділяються на дві групи: повнозначні (самостійні) і неповнозначні (службові). Такий підхід ґрунтується на протиставленні: повнозначні мають лексичне значення, службові, як правило, не мають, повнозначні виступають членами речення, службові виконують суто граматичну роль. За цими ознаками в українській мові, наприклад, виділяються сполучники, прийменники, частки, в англійській, німецькій і деяких інших ще й артиклі.

Класифікація повнозначних слів ґрунтується на врахуванні їхніх семантичних і граматичних властивостей. Урахування морфологічних ознак слів дає можливість точніше визначити приналежність слова до певного граматичного класу. За семантичними ознаками серед повнозначних виділяються іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова, прислівники.

Проте врахування лише однієї семантики слова часто буває недостатнім критерієм при групуванні слів за частинами мови. Врахування морфологічних ознак слів та урахування синтаксичної ролі слова дає можливість точніше визначити приналежність слова до певного граматичного класу.

ТЕМА 4. СИНТАКСИС. СЛОВСПОЛУЧЕННЯ ТА РЕЧЕННЯ

Мета вивчення: сформулювати поняття про словосполучення й про речення як комунікативну одиницю

Провідна ідея: вивчення синтаксису як частини мовознавчої науки, що вивчає форми словосполучень та речень.

Основні проблеми: словосполучення лексичні й синтаксичні, сурядні й підрядні. Типи підрядного зв'язку. Речення як комунікативна одиниця. Його визначення, основні ознаки. Структура речень. Моделі, схеми речення й судження. Типи речень.

Термінологічний мінімум: словосполучення, речення, валентність, актанти, прості, складні, комбіновані словосполучення, узгодження, керування, координація, прилягання, тяжіння, інкорпорація, замикання, ізафет, предикативність, модальність, диктум, пропозиція, тема, рема.

План

1. Синтаксис. Синтаксичні одиниці мови і мовлення, їх розбір (за шкільною схемою). Структурно-семантичні та функціональні ознаки синтаксичних одиниць. Синтаксична форма. Синтаксичне значення. Синтаксична функція. Синтаксичні зв'язки.

2. Словосполучення, його формальні, семантичні та функціональні характеристики. Способи зв'язку у словосполученні (узгодження, управління, прилягання, інкорпорація, замикання, ізафет). Валентність (активна, пасивна), сполучуваність.

3. Просте речення як основна комунікативна й структурна одиниця синтаксису. Речення і словосполучення. Речення і висловлювання. Речення й судження. Просте і складне речення. Члени речення і частини мови. Багатозначні члени речення. Поняття про актуальне членування речення.

4. Логічне й граматичне в реченні. Формальні, семантичні та функціональні характеристики простого речення. Способи зв'язку у простому реченні. Типи речень за метою, за емоційним забарвленням, за будовою: за складом граматичної основи, за поширеністю, за повнотою, за наявністю ускладнення.

5. Складне речення. Ізоморфізм складного речення і словосполучення. Складне речення в порівнянні з простим. Формальні, семантичні та функціональні характеристики складного речення. Способи зв'язку у складному реченні. Типи складного речення у слов'янських мовах. Різноманітність будови речення в різних мовах.

6. Текст як мовленнєва одиниця. Його структура та особливості. Художній текст. Філологічний аналіз художнього тексту.

7. Зв'язок та взаємодія різних рівнів мови та їх одиниць.

Література

Основна

1. Головин Б.Н. Введение в языкознание. 4-е изд. М. : Высш. шк. 1983. С. 133-490.

2. Дорошенко С.І, Дудк П.С. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. К. : Виц. шк. 1974. С. 175-186.

3. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. Київ-Одеса: Либідь. 1991 С. 170-173.

4. Кодухов В. И. Введение в языкознание. 2-е изд. М. : Просвещение. 1987. С. 232-235.

5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. К. : Академія, 2000. С. 257-300.

6. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. М. : Просвещение, 1987. С. 220-240.

7. Реформатский А.А. Введение в языковедение. М. : Просвещение. 1967. С. 243-263 317-324.

8. Ющук І. П. Вступ до мовознавства К. : Вища школа 2000. С. 93-108.

Додаткова

9. Ващук. В.О. Важкі випадки вираження підмета і його стилістичні особливості // УМЛШ. 1970. №12. С. 3-6.

10. Козачук Г.О. Підмети, виражені словосполученням // УМЛШ. 1982. №1. С. 6-11.

11. Москаленко Н.А. Підмети, виражені словосполученням // УМЛШ. 1970. №9. С. 5-7.

12. Кислякова Н.А. Співвідносні форми присудка // УМЛШ. 1980. №10. С. 4-6.

Завдання

1. Зробіть повний синтаксичний розбір речень.

Горять багряні грона на калина (Д. Луценко). 2. Зорі пронизують душу тонкими голками (О. Мамчич). 3. Нехай свіча горить у кожній хаті на берегах священного Дніпра. (В. Осадчий).

2. Випишіть із художньої літератури 5 складних речень. Складіть схеми. Увести до самостійно складених речень подані слова й словосполучення в ролі вставних.

Певна річ, отже, слід сподіватися.

3 поданого тексту випишіть словосполучення. Визначте головне та залежне слово.

Мороз пече, під ногами шкварчить і співає соловейком сніг. Сонце полум'яніє, по-зимовому низько стоячи над головою. Місяць висить на протилежному боці неба, як білясте крижане денце, надгрижене на третину. Мороз дошкуляє. Останній день старого року, чепурний і яскравий, хоче залишити по собі спогад перед тим, як прийде йому на зміну Щедрий вечір.

Проти сонця у затишку легенька пара притулилась до таловинка. Еге, та це ж і водичка там! Стане напиться горобцеві на Новий рік. Прикмета показує на врожай.

А сонце вже низенько над обрієм. Червоні смуги, що стелить воно на білому снігу, помітно гублять яскравість кольорів. Голі дерева й електричні стовпи кладуть упоперек вулиці сині тіні. Місяць трохи ожив, не дочекається, щоб сонце зовсім скотилося за гору. Пливтиме тоді він гордий через усю новорічну ніч...

А навкруги пливе вечір, новеньким золотом поблискує у височині місяць, мороз притискає й поморозить іскристу від снігу землю. Над селом у морозяному повітрі народжуються чарівні звуки.

Місячна морозяна ніч завмирає, прислухаючись до кроків Нового року..

3. Дайте характеристику реченням тексту: а) за метою висловлювання; б) за будовою; в) за наявністю другорядних членів; г) за повнотою структури; д) за структурою предикативного центру.

Схаменіться, тату і мамо! Попереду провалля без дна: дитинча, що крокує за вами, української мови не зна. Тої мови, з якою в колісці пісню й казку ви брали в серця... А тепер, мов красуню в намисті, Ми на страту ведем з-під вінця (С. Реп'ях).

4. Заповніть порожні клітинки таблиці необхідними відомостями про частини мови:

Частина мови	Значення	Питання
	Називає предмет	
Прикметник		
Числівник		
Дієслово		

Прислівник		
Займенник		
	Служить для зв'язку слів у словосполученні	
	Служить для зв'язку однорідних членів, частин складного	
	Служить для утворення окремих граматичних форм, надання певних відтінків значення реченню чи його членам	
	Виражає, але не називає почуття і волевиявлення	<i>Можуть бути еквівалентами речень</i>

5. Заповніть порожні клітинки таблиці необхідними відомостями, а також прикладами речень української чи іноземної мови:

Типи речень	Різновиди речень	Приклади
За метою висловлювання	<i>питальні</i>	
За емоційним забарвленням	<i>окличні</i>	
За будовою		
За складом граматичної основи	<i>двоскладні</i>	
За наявністю другорядних членів речення	<i>непоширені</i>	

За повнотою структури	<i>неповні</i>	
-----------------------	----------------	--

6. Заповніть порожні клітинки таблиці необхідними відомостями про словосполучення і речення:

Словосполучення		Речення
Є одиницею	називання (як і слово)	
Виражає		повідомлення, запитання, спонукання (містить думку)
Вказує на	предмет і його ознаку; дію і об'єкт, на який спрямована дія; дію і її	оцінку мовцем повідомлюваного (реальне чи бажане, необхідне), на
Складається		
Має		граматичну основу – підмет і присудок або (в односкладному реченні) один головний член
Характеризується зв'язком		підрядним, сурядним та іншими зв'язками
Відрізняється за інтонацією		

Коротке викладення теми

Синтаксис починається там, де ми виходимо за межі слова та стійкого сполучення слів. Словосполучення визначається як будь-яке поєднання двох або більше повнозначних слів, що характеризується наявністю між ними формально вираженого смислового зв'язку.

Слова в словосполученні можуть об'єднуватись як рівноправні і нерівноправні. Залежно від цього розрізняємо сурядні й підрядні словосполучення.

Сурядне словосполучення це смислове й граматичне об'єднання двох або більше повнозначних слів як граматично рівноправних. Підрядне словосполучення це смислове й граматичне об'єднання двох або більше повнозначних слів як граматично нерівноправних: одне головне, друге залежне. Між словами в підрядному словосполученні існують такі типи зв'язку: узгодження, керування, прилягання, замикання, ізафет, інкорпорація. Речення основна комунікативна одиниця мови. Речення виражає закінчену думку. Речення це осмислене сполучення слів або окремого слова, граматично й інтонаційно оформлене як відносно закінчена комунікативна цілісність.

Ознаки речення: комунікативність, модальність, предикативність. У реченні виділяють члени речення. Кожне речення має одну або більше

синтаксичних основ. Синтаксична основа може розширюватись другорядними членами речення, які, в свою чергу, можуть уточнюватись.

У реченні виділяються члени речення. Член речення це повнозначне слово або сполучення слів, що становить найкоротшу осмислену відповідь на якесь питання в реченні. За будовою речення поділяють на два основні типи: прості речення і складні речення.

Речення це та мовна оболонка, у формі якої вербалізована людська думка. У те саме речення можна вкласти різний зміст залежно від його актуального членування, тобто виділення необхідної частини (того, про що говориться) й інформативної (того, що повідомляється). Актуальна інформація передається лінійно-динамічною організацією речення, тобто послідовністю його елементів та місцем логічного наголосу, а також використанням інших граматичних та лексичних засобів, що зумовлюють членування речення на дві взаємно співвіднесені частини так звані тему та рему.

Тема — це те, що слугує відправною точкою для розгортання актуальної інформації, і що, як правило, але не завжди, відомо адресату повідомлення. Рема це те, що повідомляється про тему, що складає “ядро” та основний зміст висловлення.

Речення протиставляється слову та словосполученню за формою, значенням та функціями. У широкому сенсі це будь-яке від розгорнутої синтаксичної побудови до окремого слова або слоформи висловлювання (фраза), узагальнення про щось, розраховане на слухове або зорове сприйняття. Залежно від мети повідомлення речення може бути розповідним, питальним або спонукальним. При прагматичному підході до речення як до одиниці, що володіє формозміною, можлива більш детальна класифікація речення за метою висловлювання, яка охоплює також речення зі значенням умовності, бажаності, зобов'язання. Речення має значний прагматичний потенціал. Мова надає мовцю (або тому, хто пише) різноманітні можливості виразити у реченні своє ставлення до предмета мовлення (включаючи автора), до ситуації, про яку повідомляється (включаючи саму ситуацію спілкування), до адресата. Ця прагматична тріада, яка реалізується у різних реченнях повністю або частково, взаємодіє з його семантичною структурою, робить речення мовною одиницею, що володіє глибокою і неоднорівневою смисловою будовою.

Дискурс пов'язаний текст у сукупності з екстралінгвістичними прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; текст узятий у подієвому аспекті, мовлення, яке розглядається як ціленаправлена соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей та механізмі їхньої свідомості (когнітивних процесах). Дискурс це мовлення, “занурене в життя”. З одного боку, дискурс розглядається у прагматичному аспекті, який залучається для визначення зв'язності дискурсу, його комунікативної адекватності. З іншого боку, дискурс співвідноситься із ментальними процесами учасників комунікації. Виникнення та розвиток дискурсу відповідає таким тенденціям у лінгвістиці 60-70 рр. XX століття: прагнення вивести синтаксис за межі речення у розробці прагматики мовлення, підходу до мовлення як до соціальної дії.

ТЕМАТИЧНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА 2

1. Структурно-системний характер мови

1. Наука, яка вивчає звуки мови:

- а) орфографія;
- б) фонетика;
- в) орфоепія.

2. До активних органів належать:

- а) язик, губи, м'яке піднебіння;
- б) язик, губи, зуби;
- в) язик, нижня щелепа, альвеола.

3. Система голосних називається:

- а) мажорністю;
- б) вокалізмом;
- в) фрикативністю.

4. За тривалістю вимовлення (артикуляції) приголосні, як і голосні, бувають:

- а) тривалими і нетривалими;
- б) високими і низькими;
- в) довгими і короткими.

5. Шумний, глухий, щілинний, губно-зубний приголосний звук:

- а) с;
- б) в;
- в) ф.

6. Фраза розпадається на:

- а) такт;
- б) склад;
- в) паузи.

7. Два голосних, які утворюють один склад, називаються:

- а) трифтонг;
- б) дифтонг;
- в) монофтонг.

8. Спосіб запису усного мовлення з метою найточнішої передачі вимови називається:

- а) письмо;
- б) орфоепія;
- в) транскрипція.

9. Мінімальна звукова одиниця мови, яка служить для розпізнавання й розрізнення значеннєвих одиниць - морфем і слів:

- а) звук;
- б) фонема;
- в) знак.

10. До лексикології належать такі науки:

- а) семасіологія, фразеологія, лексикографія;
- б) ономасіологія, етимологія, орфоепія;
- в) фразеологія, лексикографія, етнографія.

11.Наявність різних лексичних значень у одного й того ж слова відповідно до різних контекстів:

- а) полісемія;
- б) омонімія;
- в) синонімія.

12.Слова, які пишуться однаково, а вимовляються по-різному називаються:

- а) омографи;
- б) омофони;
- в) омоформи.

13.Слова, які вживаються на певній території називаються:

- а) жаргонізми;
- б) діалектизми;
- в) професіоналізми.

14.Спеціальні слова й вирази, типові для якогось соціального прошарку, вживані з метою засекречення комунікації:

- а) жаргонізми;
- б) евфемізми;
- в) арготизми.

15.Застарілі слова, які вийшли з активного вжитку, але збереглися в пасивному словнику, називаються:

- а) архаїзми;
- б) історизми;
- в) неологізми.

16.Копіювання іншомовного слова за допомогою свого, незапозиченого матеріалу називається:

- а) калькування;
- б) запозичення;
- в) інтернаціоналізми.

17.Розділ мовознавства, який вивчає походження слів:

- а) етнографія;
- б) етимологія;
- в) фразеологія.

18.У якому рядку всі виділені слова у словосполученнях вжито в переносному значенні?

- а) летіти літаком, українська мова, світло знань;
- б) холодний погляд, тверда рука, гірка правда;
- в) золота нива, гіркий полин, солодка цукерка.

19.Якими лексичними одиницями є слова зброя - збруя?

- а) синоніми;
- б) паронімами;
- в) омонімами.

20.У якому рядку правильно підібрано антоніми до слова велетень?

- а) великий, значний;
- б) вернигора, титан;
- в) ліліпут, карлик.

21.Яке зі слів має лексичне значення "той, хто давно минув; колишній"?

- а) майбутній;
- б) бувший;
- в) давній.

22. У якому рядку подано лексичне значення слова книжка?

- а) прилад для читання;
- б) футляр для зберігання ручок, олівців;
- в) певна кількість друківаних або рукописних аркушів.

2 Граматика

1. У якому рядку всі прислівники утворено основоскладанням:

- а) ліворуч, самовіддано, босоніж, перкотиполе, насамперед;
- б) цілеспрямовано, горілиць, натщесерце, навкулачки, воднораз;
- в) обабіч, чимдуж, своєчасно, втридорога, привселюдно.

2. Яким способом утворено прикметники доброзичливий, працездатний, триповерховий, близькоспорідненкй:

- а) префіксально-суфіксальним;
- б) суфіксальним;
- в) складанням основ.

3. Як відмінюються числівники нуль, тисяча, мільйон, мільярд?

- а) як іменники;
- б) не відмінюються;
- в) як порядкові числівники.

4. У якому рядку всі прийменники похідні:

- а) коло, близько, попід, з-понад, довкола;
- б) якщо, неначебто, ледве, щойно, нібито;
- в) замість, обабіч, посеред, край, отже.

5. У якому рядку всі дієприкметники активного стану:

а) зафарбований, заспокоєний, забутий, прочитаний, попереджений;

- б) змарнілий, поживклий, знаючий, пануючий, киплячий;
- в) стоячий, розгарячений, прогресуючий, зачарований,

6. У якому рядку всі дієприслівники недоконаного виду?

- а) вітаючи, дякуючи, бігши, конспектуючи, стежачи;
- б) діючий, копаючись, посміхаючись, приспівуючи, володіючи;
- в) згорнувши, добігши, заспівавши, помилившись, почувши.

7. У якому рядку всі прислівники утворено від прикметників?

- а) близько, злегка, натроє, тьмяно, надовго;
- б) сухо, звисока, затемна, влітку, кисло;
- в) відмінно, прекрасно, потихеньку, чудесно, по-новому.

8. У якому рядку всі модальні частки вказівні?

- а) осьде, от, ото, оце, чи;
- б) он, хіба, невже, не, б;
- в) ось, онде, ген, то, це.

9. У якому рядку до складу словосполучень входять тільки відносні прикметники:

а) десятипроцентний розчин, виховна година, інститутський зал, приміська зона, вступний екзамен;

б) кам'яна статуя, ситцева сорочка, заводська площа, приємні спогади, яблучний пиріг;

в) звітна доповідь, денне світло, ясний день, читальний зал, кількаразове нагадування.

10. Знайдіть рядок займенників, які в непрямих відмінках мають інші основи, ніж у називному:

а) хто, що, я, він, ми;

б) вони, вона, ти, ви, чий;

в) всі, скільки, чий, моя, той.

11. У якому рядку від усіх прикметників можна утворити ступені порівняння:

а) козацький, вольовий, гострий, зелений, слизький;

б) худючий, ріднесенький, безмежний, широченний, порожній;

в) легкий, стрункий, молодий, багатий, низький.

12. На які типи поділяють речення за метою висловлювання:

а) стверджувальні, загальнозаперечні, частковозаперечні;

б) розповідні, питальні, окличні;

в) розповідні, питальні, спонукальні.

13. Як поділяють складні речення за способом зв'язку?

а) на єднальні, розділові, протиставні;

б) на ускладнені і неускладнені;

в) на сполучникові і безсполучникові.

14. Назвіть різновиди складносурядного речення:

а) з єднальними сполучниками;

б) сполучникові, безсполучникові;

в) єднальні, розділові, протиставні.

15. На які групи поділяють словосполучення за будовою?

а) сурядні і підрядні;

б) прості, складні;

в) іменникові, прикметникові, дієслівні.

16. Які засоби характерні для зв'язку слів у словосполученнях?

а) форми слів, інтонація, сполучники;

б) форми слів, прийменники, порядок слів;

в) порядок слів, інтонація, прийменники.

17. У якому рядку названо типи мовлення:

а) розповідь, опис, роздум (міркування);

б) науковий, художній, діловий, публіцистичний;

в) говоріння, слухання, письмо, читання.

18. Афікс, що стоїть між коренем слова і закінченням:

а) постфікс;

б) флексія;

в) суфікс.

19. Виражають граматичні відношення між словами в реченні і між предикативними частинами речень:

а) сполучники;

б) частки;

в) допоміжні дієслова.

20. До службових частин мови належать:

- а) сполучник, модальні слова, вигук;
- б) прийменник, частка, сполучник;
- в) прийменник, сполучник, займенник.

21. Мінімальна комунікативна одиниця, яка про щось повідомляє й розрахована на слухове або зорове сприйняття:

- а) словосполучення;
- б) текст;
- в) речення.

Критерії оцінювання контрольної роботи

Кількість балів	Критерії оцінювання
5	Відмінне виконання роботи, зазначення основних засад, правильне тлумачення понять. Студент добре орієнтується в матеріалі, робота без помилок або дві помилки.
4,5	Відмінне виконання роботи, зазначення основних засад проблеми, правильне тлумачення понять, але 3-4 помилки.
4	У роботі зазначені правильно майже всі основні засади зазначеної проблеми, але упущено декілька помилок 5-6.
3,5	Студент припустився певної кількості помилок, які не заважають достатньо повному висвітленню питання. У відповіді виявлено 7-10 помилок.
2	Виконання роботи задовольняє мінімальні критерії для позитивної оцінки, зазначена лише половина основних положень першої та половина другої частини.
2,5	. Виконання роботи задовольняє мінімальні критерії для позитивної оцінки, зазначено лише менше половини основних положень першої та половина другої частини.
2	Студенту потрібно додатково попрацювати, опрацьовано лише третю частину питань
1	Студенту потрібно додатково попрацювати для отримання позитивної оцінки, опрацьовано п'ять питань.
0	Студенту потрібно додатково попрацювати для отримання позитивної оцінки, опрацьовано менше 5 питань.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Користуючись таблицями класифікації голосних звуків української, російської, англійської та німецької мов, виділіть спільні і відмінні риси вокалізму цих мов.

2. Користуючись таблицями класифікації приголосних звуків української, англійської, німецької мов, виділіть спільні і відмінні риси системи приголосних (консонантизму) у цих мовах.

3. Назвіть групи приголосних за способом творення. Поясніть, чому кожний різновид приголосних фонем називається саме так: *проривні (зімкнені)* і т.д.

4. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Знайдіть явища асиміляції, охарактеризуйте її: а) за напрямом; б) за видом; в) за повнотою.

Єдність _____

майбутнє _____

боротьба _____

легкий _____

зшити _____

смієшся _____

5. Запишіть слова і словоформи фонетичною транскрипцією. Чим пояснюється наявність варіантів однієї і тієї ж голосної фонемі? За яким принципом орфографії пишуться ці слова? Підберіть перевірні слова для останньої групи.

1. Весна – веснонька _____

шепотіти – шепіт _____

зерно – зерна _____

весло – весла _____

тихенько – тихо _____

зима – зимонька _____

плече – плечі _____

2. Гл...бокий – _____

кр...венький – _____

л...жкуватий – _____

сп...нитися – _____

з...мелька – _____

в...селка - _____

6. Поясніть, яким фонетичним процесом зумовлена видозміна слів при їх творенні:

мінералологія – мінералогія _____

рос. знаменоносец – знаменосец _____

дикообраз – дикобраз _____

трагікокомедія – трагікомедія _____

Молододід (прізвище) – Молодід _____

7. Від наведених іменників утворіть і запишіть прикметники українською і російською мовами за зразком:

область – обласний - областной

проїзд – _____

честь – _____

радість – _____

студент – _____

агент - _____

хвастати – _____

8. Поясніть, які фонетичні зміни відбулися між відповідними парами слів при словотворенні або запозиченні. Як називаються такі зміни звуків?

Бондар від бодня (бочка) _____

ладонь (рос.) від долоня _____

намисто від монисто _____

ведмідь від медвідь (порівн. рос. медведь) _____

суворий від суровий (порівн. рос. суровый) _____

капость від пакость (порівн. рос. пакость) _____

футляр від Futtermal (нім.) _____

тарілка (порівн. діалектне талірка) від Taller (нім.) _____

9. Які з наведених слів є немотивованими (підкресліть), а які мотивованими в українській мові? Визначте внутрішню форму мотивованих слів.

Книжковий, книга, бухгалтер, динамо, "Динамо", синій, посинілий, учений, наука, учень, учити, неук, пир, пити, пиття, пиво, пивний, снігур, сніговий, сніг, сніговик, снігуронька, снігопад, засніжений, снігопад; порада, радість, порадити, зрадіти, рада, порадувати, радий.

10. Продовжіть наведені синонімічні ряди, виділіть в них домінанти. Визначте типи синонімів. До кожного синонімічного ряду доберіть спільні антоніми.

Берегти, зберігати, економити _____

білий, білосніжний, молочний _____

вогонь, полум'я, племінь _____

закінчення, завершення, кінець, фінал. _____

11. Знайдіть у наведених реченнях діалектизми, жаргонізми, професіоналізми, екзотизми, терміни. Чому ці групи слів належать до вузьковживаної лексики?

1. Благословенна ти, країно, зелена, світла полонино, флюяри і трембіти звук (М.Рильськ.). 2. "Якщо хавири в тебе нема, то ходім зі мною, я знаю де кімать" (І.Микит.). 3. Основний метод лінгвістичної географії — складання карт і атласів, на яких замість населених пунктів чи рельєфів наносяться лінії поширення на певній території тих чи інших діалектних явищ. 4. Наш чичероне за кілька днів показав нам усю Венецію.

12. У наведених реченнях знайдіть слова з конотативним значенням. Почленуйте їх на морфеми, визначте тип афіксів за функцією і значенням. Як досягається додаткове стилістичне значення слова?

1. Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по морю човен пливе. В човні дівчина пісню співає, а козак чує, серденько мре (Нар. твор.). 2. Править хтось малим човенцем, стиха весла підіймає, і здається, що з весельця щире золото спадає (Леся Українка). 3. Приплетався до лікаря поважний дядило (П. Глазовий). 4. Де це моє мотовило? 5. Візьму тебе, шабелино, та за гострий край, кину тебе, шабелино, в широкий Дунай (Нар. твор.). 6. Отакий дідище, отакий носище, хап- та в мішок! (Нар. твор.).

13. Серед наведених слів укажіть ті, що належать до пасивної лексики. Визначте їх тип: історизми, архаїзми (лексичні, словотворчі, фонетичні чи семантичні), неологізми (загальномовні чи індивідуально-авторські). Волость, воістину, врата, широкополі (лани), клонування, візажист, чадо, челядь, ліврея, зегзиця, возрадуватись, суций, брунькоцвіт, лобзати, поїзд (весільний).

14. Почленуйте подані слова на частини. Чи однакові за значенням і функціями виділені вами морфеми?

Літній, літо, влітку, політ _____

читач, викладач, налигач _____

полтавець, киянин, ялтинець, москвич _____

Зробіть висновки:

Чи завжди однозвучні морфеми мають однакове граматичне і лексичне значення? Чи можуть різні морфеми виражати однакове граматичне значення?

Чи можуть морфеми бути синонімічними і омонімічними? _____

15. Почленуйте подані слова на частини. Чи однакові за значенням і функціями виділені вами морфеми?

Літній, літо, влітку, політ _____

читач, викладач, налигач _____

полтавець, киянин, ялтинець, москвич _____

Зробіть висновки:

Чи завжди однозвучні морфеми мають однакове граматичне і лексичне значення? Чи можуть різні морфеми виражати однакове граматичне значення?

Чи можуть морфеми бути синонімічними і омонімічними? _____

16. Розмежуйте синтетичні й аналітичні граматичні форми. Яке граматичне значення вони виражають? Укажіть серед наведених аналітично синтетичні форми.

Веселіший, найвеселіший, більш веселий, найменш веселий, якнайвеселіший, якомога веселіший; напишу, писатиму, буду писати; бережи, хай береже, бережімо, бережіть; школу, у школу, брата, від брата, на воді, воді, на місці.

17. Укажіть, яким чином виникли наступні омоніми:

Брак (подружні стосунки) — брак (недоброякісні предмети виробництва);

шах (титул монарха) — шах (термін шахматної гри)

18. Нижче вписані групи слів, які позначають схожі або навіть однакові предмети:

Плетень, частокол, ограда, перчатки, рукавиці, клюв, рыло, сад — роща, постель, логово.

Поясніть, яка ознака лежить в основі кожної з цих назв.

19. Користуючись словниками, з перерахованих слів виберіть найбільш багатозначні та вкажіть причини їх високої багатозначності.

Укр.: авторитет, агент, актив, біржа, відміна, дружина, земля, чистий, сидіти, зелений, хліб, трава, чорний.

Рос: чистый, смотреть, стоять, тяжелый, легкий, сидеть, черный, хвастать, прикарманить, зеленый, ходить, розовый, лиловый, браниться, плут, рука, плохой, бить, свистеть, хлеб, трава, век, мокрый, закат.

Англ.: order, fellow, party, joy, man, novel, reader, change, time, give, get, valley, room, hard, way, poor, book, break, place, empty, black, bring.

Нім.: Arbeit, Arm, gehen, lachen, Land, Abend, sprechen, drin-gen, Wasser, schwarz, genug, lassen, Adchen, Papier, Sonne, bangen, sitzen, vergessen, Tisch, bleiben, Jung, wichtig, Kampf, schlagen.

Лат.: area, cado, novus, aridus, arma, humilis, ars, communis, denique, pars, manus, do, fatum, habeo, liber, forma, muto, secun-dus, memoria, nomen, traho, verto, orbis, fero, limen, moveo, con-stituo, conscientia.

20. Вкажіть відмінність лексичних значень слів від понять.

Укр.: Сіль — білий кристалевий порошок, з гострим смаком, використовується як необхідна приправа до їжі.

Сіль — хімічна речовина, у якій щільні атоми кисню заміщені атомами металів.

Рос: Вода — прозрачная жидкость, без цвета и запаха, образующая реки, моря и другие водоемы, использующаяся человеком как питье и составная часть пищи.

Вода — жидкое вещество, представляющее собой соедине-ние водорода и кислорода, температура плавления ноль градусов, температура кипеня сто градусов, удельный вес 1, способна растворять в себе другие вещества.

21. На основі яких рис схожості розвинулися такі метафори:

Пам'ять серця, пам'ять землі, світоч науки, срібний голос, світле майбутнє, оновлена земля, дві сторони однієї медалі, тіньова сторона.

22. Опишіть різницю в значеннях поданих синонімів. Підберіть до них контексти.

Укр.: абсолютний, безвідносний, безумовний; азбука, алфавіт; акцент, наголос; основоположник, родоначальник, батько.

Рос.: путешественник, путник, турист; прохлада, тень, холодок, свежесть; большой, громадный, крупный; спокойный, тихий, безмятежный, безмолвный; возражать, противоречить, оспаривать.

Англ.: answer, response, reply, remark; beautiful, handsome, nice, fine, lovely; cry, scream, shriek, weep, sob; travel, trip, journey, voyage, tour; finish, end, complete, conclude.

Нім.: Grand, Erde, Boden; Gesicht, Flatze, Visage, Antlitz; Junge, Knabe, Bube, Bursch.

23. Згрупуйте подані слова в синонімічні ряди.

Укр.: хоробрий, джерело, очі, задоволення, допитливий, чистий, допитливий, посміхатись, недоречі, поспішати, реготати, насолода, мужній.

Рос.: извещение, ругать, щедрый, состоятельный, сохранять, убедительно, частность, мыслить, старый, стеснительный, избыльный, крепкий, сообщение, размышление, застенчивый, охранять, прежний, стыдливый, доказательно, деталь, информация, богатый, чихвостить, пушить, свергать, подробность, древний, обильный, костить, конфузливый, имущий, давнишний, беречь, крыть, кумекать, обеспеченный, сбергать,

уведомление, утюжить, справный, костерить, мелочь, давнопрошедший, веско, оповещение, греть, мозговать, честить, стародавний, давний, мерекать, помышлять, робкий, раздумывать, незапамятный, тонкость, думать, хранить, бранить, денежный, зажиточный.

24.Доберіть синоніми по поданих слів.

Вітчизна, святкувати, працювати, веселитися, білий, дбати.

25.Підберіть антоніми до різних значень наведених слів.

Грубий, густий, захист, справжній, низький, простий, свіжий, твердий, тихий, тонкий, фальшивий, ясно.

26.До поданих слів доберіть антоніми тією іноземною мовою, яку Ви вивчаєте..

Високо, вчора, глибоко, далеко, зручно, поспіхом, початок, світло, сильний, тепло, хоробрий.

27.Вкажіть, яким чином виникли наступні омоніми. У разі необхідності користуйтеся етимологічним словником.

Зефир (вітер) зефир (тканина), есть (є) есть (приймати їжу), домино (костюм) домино (гра), лечу (от глагола літати) лечу (от глагола лікувати), норка (тварина) норка (зменшене від нора), брак (подружні стосунки) брак (недоброякісні предмети виробництва), лихой (злий, важкий) лихой (молодецький), род рот, засаливать (рукав пиджака) засаливать (огірки), язык (орган смаку) язык (засіб спілкування), шах (титул монарха) шах (термін шахматної гри), лейка (сосуд для поливання городу) лейка (фотоапарат).

28.Чи є нижченаведені слова омонімами? Мотивуйте свої відповіді.

Англійські слова:

Arch “арка”, “звід”, “дуга”, “веселка”; arch “головний”, “заклятий”, “хитрий”, “лукавий”. Peat “торф”, “брикет торфу”; peat “дівчина”, “красуня”. Pit “яма”, “впадина”; pit “фруктова кісточка”. Pen “перо”, “ручка з пером”; pen “невеликий загін для тварин”; pen “самка лебедя”; pen “в’язниця”; pen “півострів”. Tartar “татарин”, “мегера”, “фурія”; tartar “винний камінь”.

Німецькі слова:

Alt “старий”; Alt “альт”. Ansehen “дивитися на...”; Ansehen “повага”, “авторитет”. Atlas “збірник географічних, історичних карт”; Atlas “шовкова тканина”. Aufklärer “просвітитель”; Aufklärer “розвідник”. Blei “свинець”; Blei “олівець”; Blei “лящ”.

29.Нижче наводяться слова, що відносяться до стилістично забарвленої лексики. Розділіть їх на дві групи (книжні та розмовні). Окремо виділіть просторічні. Вкажіть на емоційно-експресивне забарвлення слів.

Аббревиатура, авоська, альтернатива, антипод, бабахнуть, бабенка, балаболка, баламут, бородач, бракодел, братва, буян, вакуум, вертихвостка, вертлявий, веший, взаимообусловленность, вздор, взор, визави, возмездие, вотум, вояка, враскачку, вранье, врать, всеобъемлющий, всепобеждающий, всепрощение, всесилие, втихомолку, гавкать, голубчик, гомогенный, гонение, гонитель, грести, гурман, дебаты, дегенерация, держава, долбить, дознание, достояние, драчун, дуралей, забулдыга, зазнайка, зазноба, закорючка, заскок, злодеяние, злонамеренный, злопыхательство, зодчий,

изъятие, именованть, импозантный, импульс, индивидуум, интерпретатор, карапуз, картошка, компенсация, компонент, корифей, кормило, корыстолюбие, косметичка, кочевряжиться, кошелка, кров, кутила, летун, лизоблюд, лодырь, локальный, малыш, миграция, мощь, наутек, нашествие, недуг, непоседа, нынешний, обалдеть, обозреть, одушевленный, оплошка, ортодокс, остряк, отчизна, официозный, панацея, парадокс, побратим, повеса, пострел, пошляк, преподавание, пуризм, работяга, ратный, сноб, стяг, субституция, тихоня, убраться, чепуха.

30. Визначте шляхи переносу значень слів.

Російська мова:

Яблоко (плід) — яблоко (очне), дом (будівля) дом (установа) — дом (родина), круг (окружність) круг (рятувальний) — круг (друзів), лента (шовкова) лента (фільм), молодой (людина) — молодой (запал), удар (різкий, сильний поштовх) — удар (звук від такого поштовху), рог (корови) — рог (мисливський), труд (діяльність) — труд (друкований).

Англійська мова:

Paper (папір) — paper (газета), bore (висвердлений отвір, дірка) — bore (дуло, калібр), box (скринька, коробка) — box (театральна ложа) — box (телефонна будка), cap (бідон) — cap (бляшана коробка), car (автомобіль — car (вагон), carriage (екіпаж) — carriage (вагон), case (ящик) — case (футляр), cereal (хлібні злаки, зернові) — cereal (каша), claw (пазур) — claw (клішня), cloak-room (гардероб) — cloak-room (камера схову), cold (холодний) — cold (застуда, нежить).

Німецька мова:

Glas (скло) — Glas (склянка), Hörer (слухач) — Hörer (теле-фонна слухавка), Kamm (гребінь) — Kamm (гірська грядя), Kette (ланцюг) — Kette (ланцюг, верхovina), kochen (варити, куварити) — kochen (кипіти, варитися), Konfektion (виготовлення одягу) — Konfektion (готовий одяг), Korn (хліб у зернах, жито) — Korn (зерно, крупинка), Kugel (куля) — Kugel (пуля, ядро), Leinen (холст) — Leinen (білизна).

31. Доберіть українські фразеологізми, адекватні таким англійським:

by force of habit; diamond cuts diamond; to get into a mess; to be jack-of-all-trades; to have a ready tongue; old bird.

32. Доберіть українські фразеологізми, адекватні таким німецьким:

aufs Geratewohl; das ist an deine Adresse gerichtet; in Eifer ger-aten; der Appetit kommt beim Essen; schwerwiegende Beweise auf-stellen.

33. Підберіть однокореневі слова та вкажіть особливість їхніх значень.

Род, рот, солодкий, теплий, рука, нога, спати, кричати, наука, вчити.

34. Виділіть морфем у наведених словах та визначте їхнє значення.

Преподаватель, переподготовка, памятный, поделиться, подсказывать, примечательный, производительность, просвещение, призывник, преобразование.

35. Почленуйте на морфемі подані нижче слова. Виділіть кореневі (лексичні) і афіксальні морфемі.

Шкільний, селищем, квітник, інститутський, програма, возз'єднання, нарада, ранесенько, райдужний, десятирічка, ранньосередньовічний, вічнозелений, краєвид, небокраєм, давньоруською, кияни, Вітчизно,

спортивне, подвір'я, півсотні, заріччя, розвідниця, поетика, зустрівся, населення, захід, кожушанка, телятко, чорнявий, зеленкувате, кросовки, зачарованість, доброта, співучий, задума, простець, просинь, почервонілий, братерський, згрупували, нашарування, самотність, відкриття.

36. Утворіть усі можливі синтетичні і аналітичні форми вищого і найвищого ступенів порівняння поданих прикметників.

Рідний, молодий, синій, мудрий, білий, добрий, щедрий, червоний, вірний, багатий, сердечний, легкий, широкий, глибокий, веселий, тонкий, близький, дужий, дорогий, далекий, свіжий, високий, товстий, тихий, талановитий, авторитетний, старий, гарний, поганий, злий, смачний, рішучий, кваліфікований, доцільний, красивий, малий.

37. Погрупуйте слова за спорідненістю коренів і окремо за частинами мови.

Радість, добро, весна, єдиний, удвох, мовчки, два, єдність, радий, добрість, двоїстий, мудро, мовчання, єднання, радісний, добрий, подвоїти, мудрість, двійка, поєдинок, раділо, задобрювати, мовчазний, синюватий, мудрує, єднає, радощі, мовчить, синь, замовчали, мудрістю, подобришали, провесінь, квіти, веснянки, квітковий, радянський, синіло, весніє, двоїться, радо, безпорадний.

Оцінювання самотійної роботи

Кількість балів	Критерії оцінювання
4	Відмінне виконання роботи, зазначення основних засад, правильне тлумачення понять. Студент добре орієнтується в матеріалі, робота без помилок або дві помилки.
3,5	Відмінне виконання роботи, зазначення основних засад проблеми, правильне тлумачення понять, але 3-7 помилок, 1 завдання не зроблено.
3	У роботі зазначені правильно майже всі основні засади зазначеної проблеми, але упущено декілька помилок 8-12, 2 завдання не зроблено.
2	Студент припустився певної кількості помилок, які не заважають достатньо повному висвітленню питання. У відповіді виявлено 13-15 помилок, 3-4 завдання не зроблено.
1	Виконання роботи задовольняє мінімальні критерії для позитивної оцінки, зазначена лише половина основних положень першої та половина другої частини.
0	Студенту потрібно додатково попрацювати для отримання позитивної оцінки, опрацьовано менше половини питань.

2 частина (3 бали)

Теми рефератів

1. Взаємодія лексики, фонетики і граматики як основних рівнів мовної структури.
2. Поняття фонем.
3. Фонема і звук.
4. Функціональний аспект в дослідженні звуків мови.
5. Фоностилїстика.
6. Походження і основні етапи розвитку письма. Етапи розвитку письма.
7. Етапи розвитку письма.
8. Основні алфавіти світу.
9. Слово як основна одиниця мови.
10. Типи лексичного значення слова.
11. Лексико-семантичні групи слів у мові.
12. Синоніми.
13. Антоніми.
14. Омоніми.
15. Загальноживана лексика як основа єдності словникового складу мови.
16. Основні засоби збагачення словникового складу мови.
17. Запозичення як шлях збагачення словникового складу мови.
18. Неологізми мови і неологізми мовлення.
19. Стилістичне і хронологічне розшарування словникового складу мови.
20. Спеціальна і термінологічна лексика.
21. Історичні зміни у словниковому складі мови.
22. Енциклопедичні і лінгвістичні словники.
23. Словники та лінгвокраїнознавство.
24. Лексикографія як розділ лексикології.
25. Морфологічний і синтаксичний словотвір.
26. Типи фразеологізмів.
27. Основні теорії класифікації фразеологічних одиниць.
28. Поняття морфеми.
29. Граматичне значення.
30. Граматична форма та граматична категорія.
31. Типи синтаксичного зв'язку слів і засоби формального вираження синтаксичних функцій.
32. Принципи класифікації слів за частинами мови.
33. Речення та його основні характеристики.
34. Актуальне членування речення.

ПІДСУМКОВА КОНТРОЛЬНА РОБОТА (5 балів)

Частина 1

№ 1

1. Що виникає внаслідок нейтралізації фонологічних позицій?
2. Які сучасні мови використовують ідеографію як сучасний вид письма?
3. Яка різниця між словами петух и кукареку, кошка и мяу, гавкать и лаять з точки зору відношення між планом вираження та планом змісту?
4. Наведіть приклади корелятивних пар фонем.

№ 2

1. Назвіть найважливіші функції мови. Чи всі одиниці мови є знаками?
2. Фонема це ідеальна чи матеріальна одиниця мови?
3. Назвіть найбільш розповсюджені алфавіти.
4. Назвіть два основних види синонімів.
5. Як виявляється категорія відмінку в словах: вчашним, зимней, молодой ?

№ 3

1. Чому зіставлення таких словоформ, як беру и возьму, много и больше, свідчить про довільності (умовності) мовного знака?
2. Чому мова це гетерогенна (неоднорідна) система?
3. Чи змогла б існувати “безмовна” людина?
4. Яка основна функція слова?

№ 4

1. У чому проявляється динамічність мовної системи?
2. Яка одиниця мови є знаком?
3. Чи є мова єдиним засобом спілкування?
4. У чому різниця між диференційними та інтегральними ознаками фонем?

№ 5

1. Що говорить про відношення між планом вираження та планом змісту зіставлення співпадаючих за значенням звуконаслідувальних слів: рос. гав-гав, нім. wau-wau?
2. Чому мовна система є системою систем?
3. Перерахуйте принципи, на основі яких можуть бути побудовані орфографічні правила.
4. Чому жодна мова не користується фонетичним принципом орфографії як єдиним?

№ 6

1. Яка основна функція речення?
2. Які причини виникнення писемності?
3. Які види транскрипції Вам відомі?
4. Наведіть приклади слів, в яких більш очевидна узагальнююча роль слова.

№ 7

1. Чому мову не можна уподібнити живому організму?
2. Які мови користуються латинським алфавітом?
3. Чи всі одиниці мови є знаками?
4. Чим відрізняється система від простого набору елементів?

№ 8

1. У чому полягає знакова сутність слова?
2. На основі якого принципу об'єднуються слова в семантичні поля?
3. У чому різниця між активною і пасивною лексикою?
- 4 Назвіть основні властивості граматичних значень, які відрізняють їх від лексичних.

№ 9

1. Перерахуйте основні властивості речення, що відрізняють їх від інших структурних одиниць мови.
2. Чи можуть граматичні значення бути індивідуальними? Якщо ні, то чому?
3. Чому слова, що належать до різних частин мови, не можуть бути синонімами?
4. На які два типи можна розділити слова, які вийшли з ужитку?

№ 10

1. За яких умов словесний наголос може бути граматичним засобом вираження граматичних значень?
2. Що таке варваризми?
- 3 Як Ви розумієте термін “словникова калька”?
4. З реалізацією яких функцій мови пов'язано речення?

№ 11

1. Які види синтаксичного зв'язку здійснюються за допомогою слова?
- 2 Перерахуйте відомі Вам синтетичні та аналітичні засоби вираження граматичних значень.
3. Як називається основне слово синонімічного ряду?
4. Чи існує полісемія у мові та мовленні?

№ 12

1. Які види семантичного переносу значення ви знаєте?
2. Назвіть основні види синонімів.
- 3 Що таке неологізми?
- 4 Що таке суплетивізми?

№ 13

1. Яким чином можна встановити наявність будь-якої граматичної категорії у певній мові?
2. Чи розрізняються словникові статті в різних словниках?
3. У чому полягає різниця між узгодженням та керуванням?
4. Часто бувають у мові абсолютні синоніми?

№ 14

1. Яку роль у мовленні відіграють синоніми?
2. Як пояснити неспівпадання граматичних категорій тотожних розрядів слів у різних мовах?
3. Які основні функції порядку слів у реченні?
4. Як називається основне слово синонімічного ряду?

№ 15

1. Які основні функції інтонації в реченні?
2. Що таке частотні словники?

3 Перерахуйте відомі Вам синтетичні засоби вираження граматичних значень.

4 Що зближує полісемію та омонімію?

№ 16

1. Що таке омографи?

2. Перерахуйте типи запозичень.

3. У чому різниця між антонімами словниковими та контекстними (мовленневими)?

4. Чи обов'язкова пряма відповідність між логічною та граматичною структурою речення?

№ 17

1. Назвіть структурні типи простого речення. Що лежить в основі цієї класифікації?

2. Що таке “пуризм”? За що боролись и борються “пуристи”?

3. Чи до одного типу відносяться синоніми: есть жрать, лицо морда?

4. Які причини табування слів?

№ 18

1. Як називаються односкладові безпідметникові речення?

2. У чому основна різниця між прямими и переносними значеннями слова?

3. На основі якої ознаки слова об'єднуються в семантичні поля?

4. Чим відрізняється аглютинація від фузії як двох різновидностей афіксації?

№ 19

1. Чи існують слова без лексичного значення?

2. Що таке нульовий граматичний показник?

3. Чим відрізняється просте речення від складного?

4. Якими мовними засобами може виражатись модальність?

№ 20

1. Дайте приклади гіперо-гіпонімічних відношень.

2. У яких відношеннях один до одного знаходяться граматичні форми однієї й тієї самої категорії?

3. У чому причина появи штучних мов?

4. Що таке суплетивізм ?

Частина 2

Дайте відповідь на питання: Чи правильне твердження (так чи ні)?

1. Мова — система фонетичних, лексичних, граматичних засобів, яка розвивається і забезпечує потреби людини в спілкуванні та пізнанні.

2. Мовлення — процес використання мови, практична реалізація її одиниць, зв'язків між ними, правил поєднання та функціонування мовних одиниць.

3. Мовознавство — наука про сутність, будову, функціонування і розвиток мови.

4. Порівняльно-історичне мовознавство — напрям лінгвістики, який за допомогою порівняльно-історичного методу досліджує споріднені мови.

5. Знак — матеріально виражене умовне і довільне позначення чогось.

6. Креол — людина мішаного походження, представники якої належать до білої та кольорової рас.

7. Письмо — штучно створена система графічних знаків, за допомогою якої фіксують і передають мовленнєву інформацію.

8. Піктографія — передавання повідомлення у формі малюнка.

9. Суржик — спільна мова, яка сформувалася шляхом згладження діалектних розбіжностей.

10. Синхронія — розвиток мови у часі, історична послідовність мовних змін.

11. У мовознавчій науці вивченням штучних мов займається психолінгвістика.

12. До слов'янської мовної групи належать: італійська, германська, романська мови.

13. Звук — найбільша подільна одиниця мовлення, яка утворюється апаратом мовлення.

14. Приголосні звуки — звуки мови, які утворюються за допомогою голосу при вільному проходженні струменя видихуваного повітря через апарат мовлення.

15. Історизми — застарілі слова, які вийшли з ужитку у зв'язку із витісненням їх іншими словами.

16. Орфографічні словники описують походження слів.

Частина 3

Виберіть правильну відповідь

1. Об'єктом цього методу є споріднені мови; головне завдання - відкриття законів, за якими розвивалися споріднені мови в минулому. За його допомогою можна відтворювати давні, не зафіксовані в пам'ятках писемності, мовні одиниці — звуки, слова, їх форми і значення.

- a) порівняльно-історичний;
- b) описовий;
- c) структурний.

2. Мислення конкретними образами, картинами. Воно притаманне не тільки людині, а й вищим тваринам — собакам, кішкам.

- a) чуттєво-образне;
- b) практично-дійове;
- c) поняттєве.

3. Процес, за якого з однієї мови виникає дві або більше мов.

- a) інтеграція;
- b) диференціація;
- c) суперстрат.

4. Офіційна мова Турецької Республіки та Республіки Кіпр, поширена також у Румунії, Ірані, Іраку, Сирії, Греції, Югославії та Болгарії.

- a) болгарська;
- b) турецька;
- c) англійська.

5.Звук [у] належить до:

- a) високого піднесення, переднього ряду, нелабіалізований.
- b) високого піднесення, заднього ряду, нелабіалізований.
- c) високого піднесення, заднього ряду, лабіалізований.

6.Перерва у звучанні, зупинка в потоці мовлення.

- a) наголос;
- b) інтонація;
- c) пауза.

7. У яких рядках літери я, ю, є позначають один звук?

- a) Пюре, рясно, маяк, люлька, флотилія;
- b) Знання, любов, колядка, алюміній, пісня;
- c) Тяжко, меню, доля, сузір'я, місяць.

8.У якому рядку в усіх словах кількість звуків і букв однакова?

- a) Помешкання, райський, солові, спадщина, раджа;
- b) Єдність, рельєф, відзначити, дебют, щебетання;
- c) Бездоріжжя, опозиція, повінь, щасливий, поєдинок.

9.У якому рядку буквосполуки [дж] та [дз] - африкати?

- a) Виїжджений, кукурудза, джерело, джерсі, дзвінок;
- b) Піджак, підзолистий, джем, підживлення, дзиглик;
- c) Підземний, віджити, дзьоб, піджарити, відзначити.

10.У якому рядку в усіх словах однакова кількість складів?

- a) Речення, вимова, висновок, враження, звернення;
- b) Шахтар, льотчик, турист, перукар, гроно;
- c) Дерево, кричати, вихованість, порядність, музика.

11.Які фразеологізми становлять смисловий синонімічний ряд?

- a) Очей не відірвати, ні в казці сказати ні пером написати, писана красуня, хоч з лица воду пий;
- b) Гав ловити, зривати маску, перемивати кісточки, розкривати рота;
- c) Пекти раків, собаку зісти, правити теревені, допікати до живого.

12.У якому рядку правильно підібрано синоніми до слова дискусія?

- a) Балаканина, розмова, базікання, багатослів'я, балачка;
- b) Сварка, гризня, колотнеча, незгода, погроза;
- c) Спір, суперечка, сперечання, обговорення, словесний бій.

13.У якому рядку всі слова є термінами?

- a) Відмінок, атом, піраміда, курінь, гастрит;
- b) Флексія, офтальмолог, бесаги, ідіома, метамова;
- c) Сепсис, синтез, біоніка, ендокардит, синус.

14.Знайдіть рядок, у якому до складу словосполучень входять моніми?

- a) Гостра коса — дівоча коса, електричний розряд — спортивний розряд;
- b) Чисте небо — чисті руки, ламати голову — ламати кригу;
- c) Старий клен — старі погляди, вершина Карпат – вершина слави.

15.У якому рядку всі наведені слова є багатозначними?

- a) Голова, зелений, земля, сіяти, дума;
- b) Абонент, витязь, голос, диктант, констатувати;
- c) Бігти, вершник, аеропорт, моряк, олівець.

16. У якому рядку всі слова власне українські?

- a) Хурделиця, хвилина, скрипаль, торт, ступа;
- b) Карбованець, лелека, свідчити, чемність, домівка;
- c) Зупинка, собака, роковини, телефон, дітлашня.

17. У якому рядку допущено помилку при розташуванні слів за алфавітним порядком?

- a) Пава, паляниця, пам'ять, пан, планета;
- b) Переїзд, пильно, південний, пломінь, плита;
- c) Парость, перелаз, питання, племя, повість.

18. Якими лексичними одиницями є виділені слова в реченні: Усякі люди трапляються на містку: і щирі, і скупі, і веселі, і сумні, і мовчазні, і говірки?

- a) Омонімами;
- b) Паронімами;
- c) Антонімами.

19. У якому рядку всі слова є історизмами?

- a) Кадило, буття, піт, земство, кольчуга;
- b) Бунчук, пістоль, судця, оброк, Царгород;
- c) Рать, отаман, голота, осавул, смерди.

20. У якому рядку всі слова є діалектизмами?

- a) Подра, черес, легінь, вуйко, керсетка;
- b) Какаду, фієста, соната, комедія, політика;
- c) Кольчуга, спудей, перст, глагол, сотник.

21. У якому рядку всі подані слова - іменники?

- a) Праця, молодістю, відділ, спасибі, батькам;
- b) Половина, сміливістю, вибачення, жіноцтво, третина;
- c) Дорога, проміння, радість, багато, добро.

22. Мінімальна комунікативна одиниця, для якої характерні оформленість, організованість на основі структурної схеми, система синтаксичних категорій.

- a) словосполучення;
- b) речення;
- c) текст.

Розподіл балів, які отримують студенти

1 семестр

Екзамен

Поточне тестування та самостійна робота											Підсум. тест (екзамен)	Сума	
Тематична 1						Тематична 2						40	100
Тема 1	Тема 2	Тема 3	Тема 4	МКР1	СР	Тема 1	Тема 2	Тема 3	Тема 4	МКР2	СР		
5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5		
30						30							
60													

Лінгвістичні терміни:
НЕОБХІДНИЙ МІНІМУМ до іспиту з дисципліни
„Загальне мовознавство”

1. Абетка.
2. Абсолютні синоніми.
3. Авторські неологізми.
4. Аглютинативні мови.
5. Аглютинація.
6. Ад’єктивація.
7. Адвербіалізація.
8. Акомодація.
9. Активна валентність.
10. Активна лексика.
11. Активні органи мовлення.
12. Актуальне членування речення.
13. Акустичний, або фізичний аспект вивчення звуків.
14. Аломорф.
15. Алофон.
16. Аналітичні граматичні способи.
17. Аналітичні засоби вираження граматичних значень.
18. Аналітичні форми слова.
19. Аналітичної будови мова.
20. Анатомо-фізіологічний аспект вивчення звуків.
21. Англійська мова.
22. Антитеза.
23. Антоніми.
24. Антонімія.
25. Арготизм.
26. Артикуляційна база мови.
27. Архаїзм. 28. Асиміляція.
29. Афіксація.
30. Афікс.
31. Багатозначне слово.
32. Багатозначний член речення.
33. Білінгвізм.
34. Безособове речення.
35. Безсполучникове речення.
36. Буквено-звукове письмо.
37. Валентність.
38. Варіант фонемі.
39. Варіація фонемі.
40. Векторні антоніми.
41. Висловлювання.
42. Висота звука.
43. Витримка.
44. Відкритий склад.
45. Відтінки фонемі.

46. Вільна основа слова.
47. Вільне словосполучення.
48. Вільне значення слова.
49. Власне лексикологія.
50. Внутрішньомовні причини історичних змін у лексиці.
51. Внутрішня флексія.
52. Вокалізм.
53. Генеалогічна класифікація мов.
54. Германські мови.
55. Гетерогенні омоніми.
56. Гіперо-гіпонімія.
57. Глаголиця.
58. Голосний звук.
59. Гомогенні омоніми.
60. Граматика.
61. Граматичне значення.
62. Граматичні категорії.
63. Граматичні способи.
64. Грамема.
65. Графіка.
66. Грецький алфавіт.
67. Гуманітарні науки.
68. Давньоруська мова.
69. Двомовний словник.
70. Двоскладне речення.
71. Денотативне значення слова.
72. Дериватологія.
73. Дериваційне значення морфем.
74. Дериваційне значення словоформи.
75. Дериваційні категорії.
76. Динамічний наголос.
77. Дискурс.
78. Диференційні ознаки фонем.
79. Дифтонг.
80. Діалект.
81. Діалектизм.
82. Діалектна лексика.
83. Діалектний словник.
84. Діалектологія.
85. Діахронічне мовознавство.
86. Діахронія.
87. Додаткова артикуляція.
88. Допоміжне дієслово.
89. Евфемізм.
90. Екзотизм.
91. Експурсія.
92. Елементи інтонації.

93. Емоційно забарвлене речення.
94. Емоційно-експресивні синоніми.
95. Емфатичний наголос.
96. Енантіосемія.
97. Енклітика.
98. Енциклопедичний словник.
99. Етимологічний словник.
100. Етимологія.
101. Жаргон.
102. Жаргонізм.
103. Живі зміни звуків.
104. Загальна лексикологія.
105. Загальне мовознавство.
106. Загальноновживані слова.
107. Загальнонародна лексика.
108. Загальнонародна мова.
109. Закінчення.
110. Закритий склад.
111. Замикання.
112. Запозичення.
113. Засвоєні слова.
114. Застаріле слово.
115. Західнослов'янські мови.
116. Збагачення словникового складу.
117. Зворотній порядок слів.
118. Зв'язана основа слова.
119. Зв'язане значення слова.
120. Зв'язка.
121. Звуження значення слова.
122. Звук мовлення.
123. Звукова мова.
124. Зіставна лексикологія.
125. Зміни за аналогією.
126. Знак.
127. Знакова система.
128. Ідеографічний (символічний) принцип, або диференційне написання.
129. Ідеографічні синоніми.
130. Ідеографія.
131. Ізафет.
132. Ізолюючі мови.
133. Індоевропейська сім'я мов.
134. Інверсія.
135. Інкорпорація.
136. Інкорпоруючі мови.
137. Інтегральні ознаки фонем.
138. Інтернаціоналізм.

139. Інтенація.
140. Інфікс.
141. Історизм.
142. Історико-традиційний принцип орфографії.
143. Історична лексикологія.
144. Історичний словник.
145. Історичні зміни звуків.
146. Історично-порівняльний метод мовознавства.
147. Кальки.
148. Кирилиця.
149. Класифікація звуків.
150. Клітики.
151. Комбінаторні зміни звуків.
152. Компаративістика.
153. Комплементарні антоніми.
154. Комунікативна одиниця.
155. Комунікативний.
156. Конверсиви.
157. Конкорданс.
158. Конкретна лексикологія.
159. Конотативне значення слова.
160. Консонантизм.
161. Конструктивно зумовлене значення слова.
162. Контрадикторні антоніми.
163. Контрарні антоніми.
164. Конфікс.
165. Кореляція.
166. Кореневі мови.
167. Корінь.
168. Лабіалізація.
169. Латинський алфавіт.
170. Лексема.
171. Лексика.
172. Лексика високого стилю.
173. Лексика низького стилю.
174. Лексикалізація сполук слів.
175. Лексико-граматична категорія.
176. Лексикографія.
177. Лексикологія.
178. Лексико-семантична група.
179. Лексико-семантична система мови.
180. Лексико-семантичний варіант слова.
181. Лексична конверсія.
182. Лексичне значення слова.
183. Лексичні антоніми.
184. Лексичні неологізми.
185. Лексичні одиниці мови.

186. Лексичні одиниці мовлення.
187. Лексичні синоніми.
188. Лінгвістика.
189. Лінгвістична карта світу.
190. Лінгвістичний, або функціональний аспект вивчення звуків.
191. Лінгвістичний знак.
192. Лінгвістичні словники.
193. Літературна мова.
194. Літературно-мовна норма.
195. Логічний наголос.
196. Мертві мови.
197. Метафора мовна.
198. Метонімія мовна.
199. Мислення.
200. Міжмовні омоніми.
201. Міжнародна мова.
202. Міжетнічного спілкування мова.
203. Мова.
204. Мова художньої літератури.
205. Мовленнєвий апарат.
206. Мовлення.
207. Мовна група.
208. Мовна єдність.
209. Мовна підгрупи.
210. Мовна політика.
211. Мовна система.
212. Мовна сім'я.
213. Мовне спілкування.
214. Мовознавство.
215. Модальність.
216. Моносемія слова.
217. Морф.
218. Морфема.
219. Морфеміка.
220. Морфемний аналіз.
221. Морфемний словник.
222. Морфологічна класифікація мов.
223. Морфологічний аналіз слова.
224. Морфологічний принцип орфографії.
225. Морфологічний спосіб утворення нових слів.
226. Морфологічний тип мови.
227. Морфологічні граматичні категорії.
228. Морфологія.
229. Наголос.
230. Народна (побутова) етимологія.
231. Наукова лексика.
232. Наукова етимологія.

233. Національна мова.
234. Незагальноживані слова.
235. Нейтралізація фонем.
236. Немовне спілкування.
237. Неозначено-особове речення.
238. Неокличне речення.
239. Неологізм.
240. Неповна асиміляція.
241. Неповні омоніми.
242. Непохідна основа слова.
243. Непоширене речення.
244. Неприкритий склад.
245. Несегментні морфемі.
246. Нескладові звуки.
247. Нефіксований наголос.
248. Нефонетичні зміни звуків.
249. Німецька мови.
250. Нові слова (неологізми).
251. Номінативне речення.
252. Нульова морфема.
253. Нульове закінчення.
254. Нульовий афікс.
255. Нульовий суфікс.
256. Обставина.
257. Одиниці фонетичної системи.
258. Одиниця мови.
259. Одиниця мовлення.
260. Одномовний словник.
261. Односкладне речення.
262. Ознаки слова.
263. Означення.
264. Означено-особове речення.
265. Оказіоналізм.
266. Окличне речення.
267. Оксюморон (оксиморон).
268. Омографи.
269. Омоніми.
270. Омонімія.
271. Омофони.
272. Омоформи.
273. Ономасіологія.
274. Ономастика.
275. Описовий метод.
276. Опозиція.
277. Опосередковані запозичення.
278. Опрощення.
279. Орфограма.

280. Орфографічний словник.
281. Орфографія.
282. Орфоепія.
283. Основа слова.
284. Основний наголос.
285. Основні групи індоєвропейської сім'ї мов.
286. Офіційно-ділова лексика.
287. Палаталізовані приголосні.
288. Парадигма морфем.
289. Парадигма.
290. Парадигматика, синтагматика.
291. Пароніми.
292. Парономазія.
293. Пасивна валентність.
294. Пасивна лексика.
295. Пасивні органи мовлення.
296. Передньоязикові звуки.
297. Перекладний словник.
298. Переносне значення слова.
299. Перерозклад.
300. Перехід слів з однієї частини мови в іншу.
301. Перфект.
302. Писемна мова.
303. Писемні запозичення.
304. Письмо.
305. Питальне речення.
306. Південнослов'янські мови.
307. Піджини. 308. Підмет. 309. Піднесення.
310. Підсистема (рівень) мови.
311. Піктографія.
312. Побічний наголос.
313. Побутова етимологія.
314. Повна асиміляція.
315. Повні омоніми.
316. Повні синоніми.
317. Позамовні причини історичних змін у лексиці.
318. Позиції фонем.
319. Позиційні зміни звуків.
320. Полісемант.
321. Полісемія слова.
322. Полісинтетична мова.
323. Поняттєве мислення.
324. Поняття.
325. Порівняльна типологія мов.
326. Порівняльно-історичний метод мовознавства.
327. Порядок слів.
328. Постпозитивні члени.

329. Постфікс.
330. Похідна основа слова.
331. Поширене речення.
332. Прагматична функція.
333. Практична лексикографія.
334. Практичне мовознавство.
335. Предикат.
336. Предикатив.
337. Предикативність.
338. Препозитивні члени.
339. Префікс.
340. Приголосні звуки.
341. Прикладка.
342. Прикладна лексикологія.
343. Прикладне мовознавство.
344. Прикметник.
345. Прилягання.
346. Примітки у словниках.
347. Принцип мовної економії.
348. Принципи орфографії.
349. Прислівник.
350. Присудок.
351. Прогресивна акомодация.
352. Прогресивна асиміляція.
53. Прокліза.
354. Проклітика.
355. Прономіналізація.
356. Просте речення.
357. Просторіччя (просторічна лексика).
358. Протеза. 359. Професіоналізми (професійна лексика).
360. Пряме значення слова.
361. Прямий порядок слів.
362. Прямі запозичення.
363. Психолінгвістика.
364. Редукція.
365. Редуплікація.
366. Резонатори.
367. Рекурсія.
368. Реляційне значення морфем.
369. Реляційне значення словоформи.
370. Репрезентативна функція мови.
371. Референтна функція мови.
372. Речення.
373. Речове значення морфем.
374. Рівні (підсистеми) мови.
375. Розділи мовознавства.
376. Розповідне речення.

377. Розширення значення слова.
378. Ротові голосні.
379. Рухомий наголос.
380. Самостійні частини мови.
381. Світові мови.
382. Свистячі приголосні.
383. Сегментні морфеми.
384. Сема.
385. Семантика.
386. Семантико-стилістичні синоніми.
387. Семантичне поле.
388. Семантичний спосіб збагачення словникового складу.
389. Семантичні архаїзми.
390. Семантичні запозичення.
391. Семантичні (ідеографічні) синоніми.
392. Семантичні неологізми.
393. Семасіологія.
394. Семіотика.
395. Середньоязикові звуки.
396. Сигніфікативне значення.
397. Сила звуків.
398. Синекдоха мовна.
399. Синоніми лексичні.
400. Синоніміка.
401. Синонімія.
402. Синонімічний ряд.
403. Синтагма.
404. Синтагматика, парадигматика.
405. Синтаксис.
406. Синтаксична форма.
407. Синтаксична функція.
408. Синтаксичне значення.
409. Синтаксичне словоскладання.
410. Синтаксичний розбір словосполучення, речення.
411. Синтаксичні граматичні категорії.
412. Синтаксичні засоби.
413. Синтаксичні зв'язки.
414. Синтаксичні одиниці мови і мовлення.
415. Синтаксично зумовлені значення слова.
416. Синтетичні граматичні способи.
417. Синтетичні засоби вираження граматичних значень.
418. Синтетичної будови мова.
419. Синтетичні форми слова.
420. Синхронічне мовознавство.
421. Синхронія.
422. Система мови.
423. Системно зумовлені зв'язки у лексиці.

424. Склад.
425. Складне речення.
426. Складнопідрядне речення.
427. Складносурядне речення.
428. Складова структура слова.
429. Складове письмо.
430. Складові звуки.
431. Словесний наголос.
432. Словник іншомовних слів.
433. Словник омонімів.
434. Словник паронімів.
435. Словники антонімів.
436. Словники омонімів.
437. Словники синонімів.
438. Словниковий склад мови (лексика).
439. Слово.
440. Словоскладання.
441. Словосполучення.
442. Словотвір (словотворення).
443. Словотвірний аналіз.
444. Словотвірний засіб.
445. Словотвірний спосіб.
446. Словотвірний тип.
447. Словотвірні запозичення.
448. Словотворення як джерело поповнення словника.
449. Словотворчий афікс.
450. Словоформа.
451. Слов'янські мови. 452. Службові слова. 453. Службові частини мови. 454. Сонорні приголосні. 455. Соціальні діалекти. 456. Соціально обмежена лексика. 457. Соціально-функціональна структура мови
458. Соціолінгвістика.
459. Спілкування.
460. Спіранти.
461. Споконвічні слова.
462. Сполучникове складне речення.
463. Сполучні слова.
464. Сполучуваність.
465. Спонукальне речення.
466. Споріднені мови.
467. Способи зв'язку у простому реченні.
468. Способи зв'язку у складному реченні.
469. Способи зв'язку у словосполученні.
470. Способи словотворення.
471. Старослов'янська мова.
472. Стилї мови.
473. Стилїстика.
474. Стилїстична диференціація мови.

475. Стилiстична норма.
476. Стилiстична система.
477. Стилiстичнi синонiми.
478. Стилiстично забарвлена лексика.
479. Стилiстично нейтральна лексика.
480. Стил ь художнього твору.
481. Структура багатозначного слова.
482. Структура мови.
483. Структура фонетичної системи.
484. Структурний метод.
485. Субстантивація.
486. Судження.
487. Суміжні з омонімією явища.
488. Суплетивізм.
489. Суфікс.
490. Суфіксація.
491. Східнослов'янські мови.
492. Табу.
493. Такт.
494. Тверді приголосні.
495. Твірна основа слова.
496. Текст як мовленнєва одиниця.
497. Тембр.
498. Теоретичне мовознавство.
499. Територіальні діалекти.
500. Термін.
501. Термінознавство.
502. Термінологія.
503. Типи переносного значення багатозначного слова.
504. Типи речень за будовою.
505. Типи речень за емоційним забарвленням.
506. Типи речень за метою.
507. Типи речень за наявністю ускладнення.
508. Типи речень за повнотою.
509. Типи речень за поширеністю.
510. Типи речень за складом граматичної основи.
511. Типи слова за функцією.
512. Типологічна класифікація мов.
513. Тлумачний словник.
514. Топоніми.
515. Топоніміка.
516. Транскрипція.
517. Транслітерація.
518. Трансфікс.
519. Тривалість вимовляння.
520. Тривалість звуків.
521. Трифтонги.

522. Узгодження.
523. Управління.
524. Ускладнене речення.
525. Ускладнення.
526. Усні запозичення.
527. Фази артикуляції.
528. Фарингальні (глоткові) приголосні.
529. Фатична функція мови.
530. Філологічний аналіз художнього тексту.
531. Філологія.
532. Флексія.
533. Флективні мови.
534. Флективність.
535. Фонема.
536. Фонетика.
537. Фонетичне членування мовленнєвого потоку.
538. Фонетичний принцип орфографії.
539. Фонетичні засоби.
540. Фонетичні зміни звуків.
541. Фонетичні процеси.
542. Фонологія.
543. Форма слова.
544. Формотворчий афікс.
545. Фраза.
546. Фразема.
547. Фразеологізм (фразеологічна одиниця).
548. Фразеологічний словник.
549. Фразеологічні вирази.
550. Фразеологічні єдності.
551. Фразеологічні зрощення.
552. Фразеологічні сполучення.
553. Фразеологічно зв'язані значення слова.
554. Фразеологія.
555. Фразовий наголос.
556. Фрикативні (щілинні) звуки.
557. Фузійні мови.
558. Фузія.
559. Функції мови.
560. Функціональний (лінгвістичний) аспект вивчення звука.
561. Функціональні стилі мови.
562. Художній текст.
563. Циркумфікс.
564. Частини мови.
565. Часткове мовознавство.
566. Часткові синоніми.
567. Частотні словники.
568. Чергування.

- 569. Члени речення.
- 570. Шиплячі приголосні.
- 571. Штучна міжнародна мова.
- 572. Шуми.
- 573. Язикові приголосні.
- 574. Якісна редуція.

ВИМОГИ ДО ЕКЗАМЕНУ

Екзамен складається з теоретичної і практичної частини.

Теоретичні питання до екзамену:

ЧАСТИНА № 1 МОВОЗНАВСТВО ЯК НАУКА

Тема 1. Мовознавство як наукова дисципліна. Розвиток мовознавчої науки. Специфіка науки про мову. Предмет, об'єкт і завдання курсу. Виникнення мовознавчої науки. Загальне і часткове мовознавство. Основні етапи лінгвістичних досліджень. Загальне і часткове мовознавство. Теоретичне та прикладне мовознавство. Зв'язок мовознавства з іншими науками. Характеристика методів мовознавства. Порівняльно-історичне мовознавство. Ареальна лінгвістика. Когнітивна лінгвістика. Функціональна лінгвістика. Психолінгвістика. Соціолінгвістика.

Тема 2. Розвиток мовознавчої науки. Основні етапи розвитку мовознавства. Мовознавство у стародавньому світі. Історія арабського мовознавства. Мовознавство у середньовічному світі. Філософські основи стародавнього мовознавства. Теорія молодограматизму. Деякі відомості про вчених молодограматистів. В. Гумбольдт засновник теоретичного мовознавства. Лінгвістична концепція Ф. де Соссюра. Празький структуралізм. Американський структуралізм. Копенгагенський структуралізм. Психологізм у мовознавстві. Женевська лінгвістична школа. Основні проблеми сучасного мовознавства. Математичний напрямок в історії мовознавства. Проблеми сучасної мовознавчої науки в Україні. Харківська лінгвістична школа. Основні відомості про українських філологів.

Тема 3 . Мова і мислення. Мислення: визначення й особливості. Структура мислення. Види мислення. Роль внутрішнього мовлення у мисленні людей. Співвідношення мови і мислення. Психофізичні основи зв'язку мови і мислення. Проблема співвідношення мови і мислення – одна з найскладніших проблем мовознавства. Тенденції щодо питання про співвідношення мови і мислення у мовознавстві. Існування мислення без допомоги мови. Єдність мови і мислення. Співвідношення внутрішнього мовлення і мислення. Роль мови у процесі пізнання.

Тема 4. Мова як знакова система. Семіотика – наука про знаки. Поняття про знак. Види мовних та позамовних знаків. Структура знакового процесу. Характеристика мови як знакової системи. Предмет і завдання семіотики. Історія вивчення знака. Сутність семіотики. Вивчення знака у стародавні часи. Дослідження природи знака представниками різних філософських та лінгвістичних напрямів. Заснування семіотики як окремої філософської дисципліни. Мова як знакова система. Структура мовного знака. Неоднорідність мовних знаків. Визначення форми та змісту мовних знаків. Сутність знакової системи. Елементи системи. Парадигматичні та синтагматичні відношення у знакових системах. Синонімія та омонімія як парадигматичні відношення. Синтагматичні відношення. Знакові системи і тексти. Відмінність системи від структури. Знаковість кольору. Правила комбінації знаків. Взаємодії знакових систем. Властивості знакових систем. Культура як система знаків. Символіка числа. Мова жестів. Етнокультурний аспект знаків у комунікації. Знаки природи у спілкуванні. Вживання знаків у

культурному житті мовного колективу. Мова мистецтва. Мануальні знаки. Параметри детермінації значення мовних знаків. Денотативний та сигніфікативний компоненти значення знака. Модифікації денотату. Типи сигніфікативного компонента знакового значення слів. Спільні елементи у визначенні знакового значення. Сутність принципу „асиметричного дуалізму” С.О.Карцевського. Номінативна цінність та синтагматична валентність знаків. Зв'язок специфічних властивостей мови як семіотичної системи із мисленням та діяльністю людини. Відсутність постійної відповідності між типом позначувального та типом позначуваного. Співвіднесеність між типом значення та типом форми у штучних знакових системах. Невідповідності між функціональним та формальним аспектами сторін знака в аналітичних та флективних мовах. Семіотичний, семантичний та прагматичний параметри семіозису. Тлумачення знакової природи мови на різних її рівнях представниками монологічної теорії. Дослідження питання про співвідношення знака із одиницями фонетичного, морфологічного, лексичного та синтаксичного рівнів білатералістами (Ф. де Соссюр, Л. Єльмслев, Е. Бенвеніст та ін.). Знакова природа речення і тексту. Сучасні теорії щодо знаковості різнорівневих мовних одиниць. Концепція Ф.де Соссюра про довільність мовного знака. Типологія вмотивованості. Мовний та мовленнєвий плани вмотивованості.

Тема 5. Походження і розвиток письма. Доісторичний стан мови. Лінгвістична палеонтологія. Гіпотези походження мови. Закономірності розвитку мов. Мова як засіб міжнаціонального спілкування. Штучні мови.

Тема 6. Класифікація мов світу. Принципи класифікації мов світу. Генеалогічна класифікація мов. Морфологічна класифікація мов. Ареальна класифікація мов.

Тема 7. Походження письма. Основні етапи розвитку письма. Предметне письмо. Піктографічне письмо. Ідеографічне письмо. Фонографічне письмо. Графіка. Принципи орфографії. Кодування інформації та класифікація знаків.

ЧАСТИНА 2. МОВНІ РІВНІ.

Тема 8. Фонетика і фонологія. Анатомо-фізіологічні умови творення звуків. Будова мовленнєвого апарату. Фонетика як наука про звуки. Фонологія. Поняття фонем. Функції фонем. Теорія фонем та фонологічні школи. Диференціальні та інтегральні ознаки фонем. Фонологічні опозиції в системі фонем. Голосні фонем. Приголосні фонем. Позиційні зміни голосних та приголосних фонем. Різниця між звуками та фонемами. Фонетична транскрипція.

Тема 9. Лексика. Лексична система мови. Лексикологія як наука. Зв'язок лексикології з іншими науками. Слово як основна одиниця мови. Виникнення слів. Слово та поняття. Функції слова. Лексичне значення слова. Полісемія. Омонімія. Синонімія. Антонімія. Склад лексики української мови з точки зору її походження. Формування лексики української мови. Запозичена лексика. Лексика сучасної української мови з точки зору використання. Динаміка лексичного складу української мови (активна і пасивна лексика). Лексика з експресивно-стилістичного погляду. Стилістично нейтральна лексика. Розмовна лексика. Книжна та

термінологічна лексика. Експресивна лексика. Соціальні діалектизми. Територіальні діалектизми. Фразеологія. Типи фразеологічних одиниць. Етимологія як розділ лексикології. Лексикографія. Типи словників.

Тема 10. Морфологія. Граматичне значення. Граматичні категорії слів. Предмет граматики. Розділи граматики. Основні одиниці граматичної будови мови. Граматична категорія. Поняття морфеми. Види морфем. Способи і засоби вираження граматичних значень. Історичні зміни в морфемній будові слова. Частини мови. Поняття частин мови. Критерії виділення частин мови. Частин мови в різних мовах. Поділ слів на частини мови. Взаємопереходи в системі частин мови.

Тема 11. Синтаксис. Словосполучення лексичні й синтаксичні, сурядні і підрядні. Типи підрядного зв'язку. Речення як комунікативна одиниця. Його визначення, основні ознаки. Структура речення. Моделі, схеми речення та судження. Типи речень.

Практична частина складається з вправ з фонетики, морфології, лексикології та синтаксису.

ЗРАЗОК ЕКЗАМЕНАЦІЙНОГО БІЛЕТУ

1. Співвідношення мови і мислення.

2. Американський структуралізм.

3. Граматичне значення. Граматичні категорії слів.

Почленуйте на морфеми подані нижче слова. Виділіть кореневі (лексичні) і афіксальні морфеми: шкільний, селищем, квітник, інститутський, програма, возз'єднання, нарада, ранесенько, райдужний, десятирічка, ранньосередньовічний, вічнозелений, краєвид, небокраєм, давньоруською, кияни, Вітчизно, спортивне, подвір'я, півсотні, заріччя, розвідниця, поетика, зустрівся, населення, захід, кожушанка, телятко, чорнявий

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕКЗАМЕНУ

Критерії оцінювання теоретичної частини (3 питання по 10 балів)

10	Студент повністю засвоїв теоретичний матеріал, логічно викладає його, пов'язуючи з вивченим раніше, бачить міжпредметні зв'язки, наводить аргументи, робить покликання на потрібну літературу. Обов'язковим є ознайомлення з додатковою літературою, її опрацювання і використання під час розкриття питання. Студент робить висновки, висловлює гіпотези, дискутує.
9	Студент засвоїв теоретичний матеріал, вільно викладає його, наводить приклади, однак є незначні проблеми з усвідомленням системних зв'язків, коментарем теоретичного матеріалу. Не завжди дотримується логіки викладу, припускається незначних помилок чи неточностей, робить незначні помилки при виконанні практичних завдань.
8	Студент засвоїв теоретичний матеріал, вільно викладає його, наводить приклади, однак є незначні проблеми з усвідомленням

	системних зв'язків, коментарем теоретичного матеріалу. Не завжди дотримується логіки викладу, припускається помилок чи неточностей, робить помилки.
7	Студент засвоїв матеріал на рівні переказування, відтворює вивчене не завжди логічно, припускається помилок.
6	Студент невпевнено переказує матеріал, не завжди вправно ілюструючи його. Під час відповіді потребує допомоги, допускається помилок.
5	Студент невпевнено переказує матеріал, не завжди вправно ілюструючи його. Під час відповіді потребує допомоги, допускається помилок, виконує з помилками половину завдань
4	Студент невпевнено переказує матеріал, не завжди вправно ілюструючи його. Під час відповіді потребує допомоги, допускається помилок, виконує з помилками менше половини завдань.
3	Студент володіє мінімальними знаннями з теми, припускається помилок, виконує лише одне завдання.
2	Студент володіє мінімальними знаннями з теми, припускається помилок, виконує з помилками одне завдання.
1	Студент коротко розкриває зміст одного питання.
0	Студент не відповів на жодне питання.

Критерії оцінювання практичного завдання: 10 балів, одна помилка – 0,5 бала.

Бали за екзамен додаються до балів за семестрове оцінювання.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види діяльності навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену	для заліку
90-100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	Добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Рекомендована література до курсу.

Навчальна література (підручники, посібники, збірники вправ)

- 1.Алпатов В. М. История лингвистических учений. М.: Языки русской культуры, 1999.
- 2.Аракин В.Д. Типология языков и проблема методического прогнозирования. М.: Высшая школа, 1989.
- 3.Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М.: Советская энциклопедия, 1969.
- 4.Белая А. С. Введение в языкознание. Нежин: НГПУ, 2000.
- 5.Білецький А. О. Про мову, мовознавство. К.: АртЕк, 1996.
- 6.Блумфилд Л. Язык. М.: Прогресс, 1968.
- 7.Васильева Н. В. Краткий словарь лингвистических терминов. М.: Русский язык, 1995.
- 8.Ганеев Б.Г. Язык. Уфа: БГПИ, 1999.
- 9.Генидзе Н.Н. Основы современного языкознания. СПб: Изд-во СПГУиФ, 2003.
- 10.Герета Н. М. Вступ до мовознавства. К.:Товариство “Знання”, 2000.
- 11.Глазкова О.В. Вступ до мовознавства. Черкаси: ЧІТІ, 1999.
- 12.Горох Г. В. Вступ до мовознавства. Кам’янець-Подільський: Абетка, 2002.
- 13.Донець Л.С. Вступ до мовознавства: Практикум. К.: Вища школа, 1989.
- 15.Дорошенко С.І. Вступ до мовознавства. К.: Вища школа, 1974.
- 16.Дубічинський В. В. Вступ до мовознавств. Харків, 2002.
- 17.Дубровина К.Н. Основы лингвистики. М., 1994.
- 18.Жинкин Н. И. Язык речь творчество. М.: Лабиринт, 1998.
- 19.Звегинцев В. А. Мысли о лингвистике. М.: Изд-во МГУ, 1996.
- 20.Зеленько А. С. З історії лінгвістичних вчень. Луганськ: Альма-матер, 2002.
- 21.Иванова К. А. Введение в языкознание. СПб: ГЭТУ, 1997.
- 22.Кодухов В. И. Введение в языкознание. М.: Просвещение, 1987.
- 23.Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. К.: Видавничий центр “Академія”, 2000.
- 24.Краткий словарь когнитивных терминов. М.: Изд-во МГУ, 1996.
- 25.Кучинский Б.В. Навчально-методичний комплекс з курсу “Вступ до мовознавства” для студентів факультету іноземних мов. Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2004.
- 26.Лаврентьев А.М. Введение в языкознание. Новосибирск: НГПУ, 2001.
- 27.Леденев Ю. И. Язык. Ставрополь, 2000.
- 28.Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой. М.: Сов. энциклопедия, 1990.
- 29.Луценко Н.А. Введение в лингвистику слова. Горловка: ГГПИИЯ, 2003.
- 30.Мазуркевич Л.В. Вступ до мовознавства. К.: Вид-во НАУ, 2002.

31. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1960.
32. Маслов Ю. С. Введение в языкознание. М.: Высшая школа, 1987.
33. Меркулов И. П. Эволюция. Язык. Познание. М.: Языки русской культуры, 2000.
34. Норман Б. Ю. Основы языкознания. Минск: Бел. Фонд Сороса, 1996.
35. Погорелая Е. А. Введение в языкознание. Тирасполь, 1997.
36. Реформатский А. А. Введение в языковедение. М.: Аспект Пресс, 1996.
37. Рудяков А.Н. Язык или почему люди говорят (опыт функционального определения естественного языка). К.: Грамота, 2004.
38. Семчинський С. В. Вступ до порівняльно-історичного мовознавства. К.: ВПЦ “Київський університет”, 2002.
39. Сепир В. Язык. Введение в изучение речи. М.-Л.: Соц-экгиз, 1934.
40. Серова И.Г. Современные проблемы филологии. Тамбов: ТГУ, 2002.
41. Соссюр. Ф. де. Труды по языкознанию. М.: Прогресс, 1977.
42. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики. М.: Наука, 1975.
43. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка. Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства. М.: Наука, 1985.
44. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. К.: Вища школа, 1980.
45. Харченко С.В. Вступ до мовознавства. К.: Вид-во НАУ, 2004.
46. Ющук І. П. Вступ до мовознавства. К.: Рута, 2000 .

Додаткова

47. Аkmajan A., Demers R. A., Harnish R. M. Linguistics: An Introduction to Language & Communication. Cambridge (Mass.): MIT Press, 1979.
48. Berezin F. M. Lectures on Linguistics. M.: Higher Scholl Publishing House, 1969.
49. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
50. Crystal D. A. Dictionary of Linguistics and Phonetics. Oxford: Blackwell, 1998.
51. International Encyclopedia of Linguistics / Ed. by W. Bright- Oxford: Oxford University Press, 1992.
52. Poluzhyn M. M. Lecture Notes on Historiography of Linguistics. Вінниця: ПП Видавництво “Фоліант”, 2004.
53. Richards J., Platt J., Weber H. Longman Dictionary of Applied Linguistics. London: Longman, 1992.

Довідкова література

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1966.
2. Ганич Д.І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К.: Вища школа, 1985. 360 с.
3. Єрмоленко С.Я. Короткий словник лінгвістичних термінів. К., 2002.
4. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва, 1990.
5. Українська мова. Енциклопедія. К., 2000. 752 с.
6. Энциклопедический словарь юного филолога. М., 1984.

Наукова і науково - популярна література

1. Белл Т.Р. Социолінгвістика: Целі, методи і проблеми. М.,1980.
2. Брук С.И. Население мира: Этнодемографический справочник. М., 1986.
3. Будагов Р.А. Человек и его язык. М., 1974.
4. Булаховський Л.А. Виникнення і розвиток літературних мов // Вибр. праці в 5т. К.,1975. т. 1. с. 321-470.
5. Вайнрайх У. Языковые контакты. К., 1978.
6. Драчук В. Дорогами тисячоліть. К., 1978.
7. Зиндер Л.Р. Общая фонетика. М., 1979.
8. Кондратов А. Звуки и знаки. М., 1978.
9. Леонтьев А.А. Мир человека и мир языка. М., 1984.
10. Линден Ю. Обезьяны, человек и язык. М. 1981.
11. Лурия А.Р. Язык и сознание. М., 1979.
12. Матвієнко А. Рідне слово. К., 1995.
13. Моисеев А.И. Звуки буквы, буквы и цифры. М., 1987. 192 с.
- 14.Потапенко О.І. Цікаве мовознавство. Біла Церква, 1996. 190 с.
- 15.Свадост Э. Как возникнет всеобщий язык? М., 1968.
- 16.Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов. К., 1973.
- 17.Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики. М., 1975.
- 18.Фридрих И. История письма. М., 1979.
- 19.Щерба Л.В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании /Березин Ф.М. История советского языкознания. Некоторые аспекты общей теории языка:Хрестоматия. М., 1981.
- 20.Этнопсихолінгвістика. М., 1988.
21. Якушин Б.В. Гипотезы о происхождении языка. М., 1984.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Абревіатура — складноскорочене слово, утворене з початкових складів або з перших літер слів: виш, ООН.

Абревіація — спосіб творення складноскорочених слів (абревіатур) на основі словосполучень.

Адвербіалізація — перехід слів у прислівники: зимою в нас будуть канікули.

А д'ективація — перехід слів у прикметники: квітучий сад.

Акомодація — комбінаторна зміна, що полягає у взаємному пристосуванні звуків.

Актант — заповнене місце дієслівної валентності.

Актуальне членування речення — членування речення за змістом на дві частини: предмет мовлення (тема) і те, що про нього говориться (рема).

Акустика — розділ фізики, що вивчає звуки.

Акцентологія — розділ мовознавства, що вивчає наголос, його функції та типи.

Алолекс — варіант лексеми.

Аломорф — варіант морфеми.

Алофон — варіант фонеми.

Алфавіт — сукупність букв, розташованих у певному порядку.

Аналітична форма — форма слова, в якій лексичне і граматичне значення виражені різними словами: найбільш цікавий, буду писати, читав би.

Аналогія — подібність.

Антоніми — слова, протилежні за значенням: білий - чорний, далеко - близько.

Антропоніміка — розділ мовознавства, що вивчає власні назви людей.

Арготизми — спеціальні слова й вирази, типові для якогось соціального прошарку і вживані з метою засекречення спілкування.

Артикуляція — робота мовних органів, спрямована на творення звука, вимова звука.

Архаїзм — застаріле слово, яке вийшло з активного вжитку у зв'язку з тим, що замінювалося іншим словом: ланіти (шоки), шуйця (ліва рука).

Асиміляція — комбінаторна зміна, т о полягає в уподібненні звуків.

Атрибут — означення.

Афікс — службова морфема, приєднана до кореня.

Афіксація — синтетичний засіб вираження граматичних значень слів за допомогою афіксів.

Африката — злитий звук (укр. [дз]. [дж], [ч], [ц]).

Б

Білінгвізм — двомовність.

В Валентність — здатність слів сполучатися між собою.

Варваризм — слова з особливо виразним забарвленням іноземності.

Висота звуку — акустична властивість звуку, що залежить від частоти коливань за одиницю часу.

Витримка, або кульмінація — центральна фаза в артикуляції звуку, положення органів мовлення в момент вимовляння звуку.

Вібрант — дрижачий звук, напр., укр. [р].

Відступ, або рекурсія — остання фаза в артикуляції звуку, повернення органів мовлення у вихідне положення.

Вокалізм — система голосних звуків певної мови.

Волаток — одна зі штучних міжнародних мов.

Г

Гаплогія — комбінаторна звукова зміна, що полягає у викиданні зі слова одного з двох однакових складів (трагікомедія, мінералогія, рос. знаменосец).

Генеалогічна класифікація мов — поділ мов світу на мовні сім'ї, групи та підгрупи за спільністю їх походження.

Гідроніміка — розділ мовознавства, що вивчає власні назви водних басейнів.

Гіперонім — родова назва (дерева — ясен, дуб, клен).

Гіпонім — видова назва (дерева — ясен, дуб, клен).

Грамати́ка — розділ мовознавства, що вивчає граматичну будову мови.

Грама́тична форма — єдність граматичного значення і засобу його вираження.

Грама́тичне значення — сукупність різнотипних частковокатегоріальних значень.

Графі́ка — 1) сукупність усіх засобів письма; 2) розділ мовознавства, що вивчає засоби письма.

Д

Двої́на — форма числа відмінюваних та дієвідмінюваних слів, яка вживається в деяких мовах на означення двох осіб чи предметів і протиставляється однині та множині.

Деривато́логія — розділ мовознавства, який вивчає способи й засоби словотворення; словотвір.

Декоре́ляція — зміна морфемного складу слова, що полягає у зміні статусу, ролі морфем у слові.

Диверген́ція — розходження споріднених мов унаслідок особливих соціально—історичних умов.

Дисимі́ляція — комбінаторна зміна, що полягає в розподібненні звуків.

Дифере́нціальна ознака — ознака фонем, за якою розрізняють значення слів чи морфем.

Дифто́нг — поєднання двох голосних в одному складі.

Діакри́тичні знаки — надрядкові та підрядкові значки, які використовуються у фонетичній транскрипції.

Діалекти́зм — слово, вживання якого обмежене певною територією.

Діахро́нія — 1) історичний розвиток мови; 2) аспект дослідження мови в часі, в її історичному розвитку.

Ді́реза — комбінаторна зміна, що полягає у випаданні звука зі слова: честь — чесний.

До́мінанта — стрижневе слово в синонімічному ряду.

Е

Евфе́мізм — слово, що прийшло на зміну табу: говорити неправду — брехати.

Екзоти́зми — слова, які позначають властиві іншим народам чи часам поняття: корида, ікебана, лорд.

Екскур́сія. або приступ — початкова фаза в артикуляції звука, підготовка органів мовлення до вимови звука.

Енантіо́семія — розвиток у слові протилежних значень; внутрішньослівна антонімія: прослухати — почути і недочути; позичити — дати і взяти.

Епентеза — комбінаторна зміна, що полягає у вставці звука у слово.

Есперанто — найпоширеніша штучна міжнародна мова.

Етимоло́гія — розділ мовознавства, що вивчає походження слів.

Ж

Жаргоні́зм — слово, властиве розмовній мові людей, пов'язаних певною спільністю інтересів: вікно (вільна пара), екватор (половина навчання), плавати (поверхово знати навчальний матеріал).

З

Зооні́міки ~ розділ мовознавства, що вивчає власні назви тварин.

І

Ідеографія — письмо графічними знаками, що позначають поняття.

Ідіо́ма — фразеологічне зрощення.

Ієроглі́ф — ідеографічні знаки, у зображенні яких зберігається деяка символічна подібність із зображуваними предметами.

Інтегральна ознака — ознака фонем, яка не впливає на розрізнення значень слів чи морфем.

Інтер'екти́вація перехід слів у вигуки: Боже, яка Ви розумна!

Інтернаціоналі́зми — слова, поширені в більшості мов світу: нація, бюро, університет, декрет.

Інтерфікс — 1) афікс, що з'єднує корені: землемір, пароплав—, 2) елементи, гак звані «прокладки» між коренем і суфіксом, що використовуються з метою уникнення незручних для вимови звукових збігів чи фонетичних чергувань: шосейний, ялтинський, республіканський.

Інфікс — афікс, що стоїть усередині кореня.

Інфінітив — неозначена форма дієслова: писати, сидіти.

Історизм — застаріле слово, що вийшло з активного вжитку у зв'язку зі зникненням позначуваного ним поняття: кріпак, панщина.

К

Калька — запозичення слів або фраз шляхом буквального, поморфемного перекладу їх.

Керування — тип підрядного зв'язку слів у словосполученні, за якого головне слово вимагає від залежного певної форми: читати книгу, дивитися через вікно.

Комунікація — спілкування.

Консонантизм — сукупність приголосних звуків певної мови.

Конфікс, або циркумфікс — афікс, який складається з двох частин, що стоять перед і після кореня; в українській мові це засіб префіксально—суфіксального способу словотворення: постудеитськи, пролісок.

Кульмінація, або витримка — центральна фаза в артикуляції звука, положення органів мовлення в момент вимовляння звука.

Л

Лабіалізація — огублення.

Лексика — словниковий склад мови.

Лексикографія — розділ мовознавства, що вивчає теорію і практику укладання словників. Лексикологія — розділ мовознавства, що вивчає слово, словниковий склад мови.

Лінгвістика — наука про мову, мовознавство.

М

Мертві мови — це мови, що вийшли з ужитку й не функціонують у природній формі та засвідчені тільки в писемних пам'ятках.

Метафора — тип переносного значення при якому назва з одного предмета переноситься на інший на основі подібності: сонце сміється, вітер з гаєм розмовляє.

Метатеза — комбінаторна зміна, що полягає у перестановці складів чи звуків у слові: ведмідь — медвідь, укр. долоня — рос. ладонь, укр. суворий — рос. суровий.

Метонімія — тип переносного значення, при якому назва з одного предмета переноситься на інший на основі суміжності: читати Шевченка, уважна аудиторія.

Мислення — процес відображення мозком людини предметів та явищ навколишньої дійсності; воно буває вербальним, тобто словесним, та невербальним — несловесним.

Мовлення — конкретно застосована мова, засоби спілкування в їх реалізації.

Моногенез — вчення про походження всіх мов світу від однієї мови.

Моносемія — явище однозначності слова.

Морфема — найменша значуща частина слова.

Морфеміка — розділ мовознавства, який вивчає типи й структуру морфем.

Морфологія — розділ мовознавства, що вивчає граматичні властивості слова.

Морфонологія — розділ мовознавства, що вивчає фонетичні явища на морфемному шві.

Н

Наголос — виділення в мовленні певної одиниці за допомогою фонетичних засобів.

Низальність — носовий призвук під час вимови звука.

Неологізм — нове слово, що з'являється в мові.

Номінація — найменування.

Нумералізиція — перехід слів у числівники: море раоосші, океан любові.

О

Оказіоналізм — індивідуально—авторський неологізм, який залишається феноменом мовлення.

Омографи — слова, однакові за написанням, але різні за звучанням і значенням: дорога — дорога, замок — замок, атлас атлас.

Омоніми — слова, однакові за написанням і звучанням, але різні за значенням: коса, бал.

Омофони — слова, однакові за звучанням, але різні за написанням і значенням: (иа)зустріч, гриби — греби, Надія — надія.

Омоформи — слова, що збігаються за написанням і звучанням в одній граматичній формі: три (числівник, дієслово), мила (іменник, прикметник, дієслово).

Ономастика — розділ мовознавства, що вивчає власні назви, їх відмінність від загальних.

Опрощення — зміна морфемної будови слова, що полягає у злитті в одну морфему двох або декількох морфем.

Орфографія — розділ мовознавства, що вивчає правильне написання слів; правопис.

Орфоепія — розділ мовознавства, що вивчає правильну вимову звукосполучень та слів.

П

Палаталізація — пом'якшення приголосних у певних фонетичних позиціях унаслідок додаткового підняття середини спинки язика до піднебіння.

Паралінгвістика — розділ мовознавства, що вивчає невербальні засоби спілкування (міміку, жести).

Пароніми — слова, близькі за звучанням, але різні за значенням: ділянка — дільниця, громадський — громадянський, ефектніший — ефективний.

Партикуляція — перехід слів у частки: Давайте підемо до бібліотеки; Сиджу собі та й думаю.

Перерозклад — зміна морфемної будови слова, що полягає в перерозподілі меж між морфемами при збереженні їх кількості.

Піктографія — малюнкове письмо.

Полігенез — вчення, пов'язане з ідеєю декількох різних центрів походження людини і відповідно різних мов.

Полісемія — явище багатозначності слова.

Поліфтонг — поєднання кількох голосних в одному складі.

Постфікс — 1) афікс, який стоїть після закінчення: вмиваєшся, домовились', 2) афікси, які розташовані після закінчення (суфікси, флексії і власне постфікси).

Предикат — присудок.

Препозиціоналізація — перехід слів у прийменники.

Префікс — афікс, що стоїть перед коренем і служить для утворення нових слів та форм слів: дописати, перечитати.

Прилягання — тип підрядного зв'язку слів у словосполученні, при якому залежне слово є незмінним: вчитися відмінно, голосно розмовляти, відповідати сидячи.

Приступ, або екскурсія — перша фаза в артикуляції звука, підготовка органів мовлення до вимови звука.

Прономіналізація — перехід слів у займенники.

Протези — позиційна зміна, пов'язана з приставлянням звука на початку слова: Анна — Ганна.

Пуризм — тенденція цілеспрямованого усунення з мови всіх іншомовних слів.

Р

Редеривація — творення нового слова за допомогою відкидання значущих частин.

Редукція — позиційна звукова зміна, що полягає у скороченні артикуляції ненаголошеного голосного.

Редуплікація — синтетичний засіб вираження граматичного значення, що полягає у повторенні основ слів чи цілих слів.

Рекурсія, або відступ — остання фаза в артикуляції звука, повернення органів мовлення у вихідне положення.

Рема — частина висловлювання, у якій повідомляється щось нове.

С

Семи — найменший компонент значення.

Семантика — значення.

Семісіологія — розділ мовознавства, що вивчає значення мовних знаків.

Семіотики — наука про знаки.

Синекдохи — тип переносного значення, при якому назва частини предмета переноситься на ціле і навпаки: сім'я складається з п'яти ротів; ноги моєї тут більше не буде.

Синоніми — слова, однакові або подібні за значенням, але різні за написанням і звучанням: сміливий, мужній, хоробрий, відважний.

Синтаксис — розділ мовознавства, що вивчає словосполучення та речення.

Синхронія — 1) стан мови в певний момент її розвитку, в певну епоху; 2) аспект вивчення мови на певному етапі.

Система мови — сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених мовних одиниць і категорій.

Сім'я мов — сукупність споріднених мов, об'єднаних спільністю походження.

Словосполучення — два чи більше повнозначних слова, поєднаних підрядним зв'язком.

Словотвір — 1) система словотвірних засобів і категорій; 2) розділ мовознавства про способи і засоби творення слів.

Стилістика — розділ мовознавства, що вивчає функціональні стилі мови.

Структура мови — сукупність різнотипних взаємопов'язаних елементів.

Суб'єкт — підмет.

Субстантивация — перехід слів у іменники: наречені, молоді, черговий.

Субстрат — залишки переможеної мови у структурі мови — переможниці.

Суперстрат — залишки мови — переможниці у структурі переможеної мови.

Суплетивізм — синтетичний засіб вираження граматичного значення слів, що полягає в утворенні форм слова від різних коренів: великий — більший, гарно — краще, я — мене, брати — взяти.

Суфікс — афікс, що стоїть після кореня чи іншого суфікса та служить для утворення нових слів чи форм слів: маленький, яскравість.

Т

Табу — заборонені слова.

Такт — сукупність складів, об'єднаних одним наголосом, фонетичне слово.

Тема — вихідна частина висловлювання (дане, відоме). Топоніміка — розділ мовознавства, що вивчає власні географічні назви.

Транскрипція — спосіб запису усного мовлення з метою найточнішої передачі вимови.

Транслітерація — передача тексту однієї мови графічними засобами іншої.

Трансфікс — афікс, який складається з кількох частин і перериває корінь у кількох місцях.

Трифтонг — поєднання трьох голосних у одному складі.

У

Узгодження — тип підрядного зв'язку слів у словосполученні, при якому залежне слово узгоджується з головним у роді, числі та відмінку: цікавий співрозмовник, мій зошит.

Уніфікс — унікальний афікс: попада.

Ускладнення — зміна морфемного складу слова, при якій відбувається процес морфемного подрібнення основи слова: з однієї морфемі вичленовуються дві чи кілька морфем.

Ф

Флексія — закінчення, змінний афікс, що стоїть у кінці слова і служить для зв'язку слів у словосполученні та реченні.

Фонема — мінімальна звукова одиниця мови, яка служить для розпізнавання й розрізнення морфем та слів.

Фонетика — наука, що вивчає звуки.

Фонологічна система — система фонем певної мови.

Фонологія — розділ мовознавчої науки, що вивчає фонемі.

Фразеологізм — стійке сполучення слів: бити байдикі, заварити кашу.

Фразеологія — наука про стійкі сполучення слів.

Ц

Циркумфікс, або конфікс — афікс, що складається з двох частин, які стоять перед коренем та після нього.